

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KİPLİK

PELİN MANAP

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. OĞUZHAN DURMUŞ

EDİRNE – 2013

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

PELİN MANAP tarafından hazırlanan **ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KİPLİK** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **04.01.2013 Perşembe** günü saat **14.30**'da yapılmış olup, tezin*Kabul...Edilmesine*..... **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Başkan)	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ (Danışman)	<i>Kabul Edilmesine</i>	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	452551
İşlem Türü	İşlemde
Yazar Adı / Soyadı	Pelin Manap
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 42208509022
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	manap-pelin@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Eski Türkiye Türkçesinde Kiplik
Tezin Tercümesi	Modality in Old Turkey Turkish
Konu Başlıkları	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	124
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş
Dizin Terimleri	Kipler=Moods
Önerilen Dizin Terimleri	Eski Türkiye Türkçesi=Old Turkey Turkish Kiplik=Modality
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelemesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 05.01.2016 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

07.01.2013

İmza:.....

Yazdır

Tezin Adı: Eski Türkiye Türkçesinde Kiplik

Hazırlayan: Pelin MANAP

ÖZET

Anlam bilimin yorumu açık ve çoğunlukla bağlama dayalı bir parçası olan kiplik; konuşurun duygularını, düşüncelerini, isteğini anlatmasını sağlayan; sunulan bilginin gerçekleşme ihtimalini ortaya koyan, konuşurun dinleyiciyi çeşitli yönlerden yükümlü tutabildiği vb. ifade biçimlerinden oluşmaktadır. Genel olarak kiplik bilgi ve yükümlülük kipliği olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrı bir kavram olarak değerlendirilse de kip ile kiplik kavramı arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü kip, sunulan düşüncenin kiplik değerini belirleyen gramatik bir biçimdir. Kiplik işaretleyicilerinin belirlenmesinin yanı sıra kiplik geçişlerinin de ortaya çıkarılması önemlidir. Bu nedenle tezimizde art zamanlı bir çalışma yapılmıştır. *Giriş* bölümünde kiplik kavramı ve sınıflandırmaları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın ana kısmını *İsteme Kipliği, Olasılık Kipliği ve Gereklilik Kipliği* bölümleri oluşturmaktadır. Son olarak değerlendirmelerimizin yer aldığı *Sonuç* ve yararlandığımız kaynakları belirttiğimiz *Kaynakça* bölümleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkiye Türkçesi, Kip, Kiplik.

Name of Thesis: Modality In Old Turkey Turkish

Prepared by: Pelin MANAP

ABSTRACT

Modality which is open to interpretation and mostly has context-based part of semantics, ensure that to express the speaker's feelings, thoughts and desires; consists of expression forms which the speaker can obliged to keep the listener in various ways. In general, modality is divided into two as epistemic modality and deontic modality. Unless evaluated as sperate concepts, there is a close relation between modal and the concept of modality. Because the modal is a grammatical format of presented idea's determining the value of modality. It is important to determine modality markers as well as to reveal modality changeovers. For this reason, diachronic study is conducted in our thesis. At the Introduction part of our thesis, information of the concept and the classification of modality is given. Parts of *optative modality, possibility modality and necessity modality* constitute the main section of our work. Finally, there are result section where our assesments are and bibliography section which we have stated the sources used.

Key Words: Old Turkey Turkish, Modal, Modality.

ÖN SÖZ

Kiplik (*modality*); herhangi bir konu ile ilgili konuşurun durum karşısındaki tutumunu, bilgisini, beklentisini, şüphesini, zorunluluğunu vb. durumları yansıtan ifade biçimleridir. Bu ifade biçimleri cümlede kullanılan ekler, sözlüksel unsurlar, söz dizimi, metnin bütünlüğü ve hatta tonlama gibi unsurlar ile oluşturulmaktadır.

Anlam biliminin bir parçası olan kiplik ifadeler Türkiye’de oldukça yeni çalışma alanlarından biri olmasına rağmen, Avrupa’daki çalışmalar çok daha eskiye dayanmaktadır. Kiplik ifadelerin kapsamlı ve yoruma dayalı bir semantik alan olması kiplikle ilgili kesin hükümlere ulaşılamamasına neden olmaktadır.

Türkiye’de söz konusu alanla ilgili yapılan çalışmaların çoğu, herhangi bir kiplik alanının Türkiye Türkçesinde nasıl karşılandığı, hangi ekler veya sözlüksel unsurlarla oluştuğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Kiplik işaretleyicilerinin belirlenmesinin yanı sıra kiplik geçişlerinin de ortaya çıkarılması için art zamanlı çalışmaların büyük bir önem taşıdığını düşünmekteyiz. Bu düşünceden hareketle, yeni bir çalışma alanı olan kipliğin Eski Türkiye Türkçesi dönemindeki konumunu araştırmak üzere çalışma için 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında manzum veya mensur olarak yazılmış on bir eser tarayarak kiplik öğelerini belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler sınıflandırılıp, Türkiye Türkçesi göz önünde tutularak yorumlamaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusuna karar vermeden başlayarak her aşamada yanımda olan, bilimsel ve insani manada benden desteğini esirgemeyen, en büyük hazinenin “çalışmak” olduğunu öğreten, bu vadede ilk adımlarımı nasıl atmam gerektiği konusunda yol gösteren tez danışmanım ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ’a şükranlarımı sunuyorum.

Yüksek lisansın ilk dersinden itibaren ilmin sabır ve emek yolu olduğunu anlatan, bilimsel çalışma yöntemlerinin önemini vurgulayan saygıdeğer bilim adamı ve öğrencisi olma şerefine erdiğim hocam Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN’e teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamız sırasında kütüphanesindeki kitapları kullanımına sunan, yeni bir hayata adım atma sürecinde benden ilgisini ve desteğini esirgemeyen, bilginin

büyüdükçe insanın küçülmesi gerektiğini hatırlatan, birlikte çalışacak olmaktan gurur duyduğum hocam ve çok değerli bilim insanı Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR ile KTÜ’de tanıdığım ve desteklerini gördüğüm Yrd. Doç, Dr. Mücahit KAÇAR’a teşekkürlerimi sunuyorum. Desteklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma; varlıklarıyla hayatıma anlam katan arkadaşlarıma, özellikle, Halil COŞKUN’a ve onun bize emaneti olan Yağmur DURAL COŞKUN’a teşekkür ederim.

Son olarak sürekli desteğini hissettiğim, fikirlerine başvurduğum ve çalışmamı kolaylaştıran gönül yoldaşım Kuban SEÇKİN’e; her zaman yanımda olan aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Pelin MANAP
Edirne, 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMA VE İŞARETLER	ix
TARANAN ESERLER.....	x
GİRİŞ	1
1. KİPLİK SINIFLANDIRMALARI.....	1
2. KİP VE KİPLİK İLİŞKİSİ.....	5
3. ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ.....	9
4. KONU VE SINIRLANDIRMALAR.....	12
1. İSTEME KİPLİĞİ.....	13
1.1. ARZU	14
1.1.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	14
1.1.1.1. İstek Kipi	14
1.1.1.2. İstek Kipinin Hikâyesi: -(y)A + (y)dU Şahıs Eki	24
1.1.1.3. Geniş Zaman: -(X)r, -mAz	25
1.1.1.4. Şart Kipi: -sA.....	27
1.1.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi: -sA + (y)dU + Şahıs Eki	29
1.1.2. Sözlüksel Arzu İşaretleyicileri	29
1.1.2.1. Kiplik Yüklemeler	30
1.1.2.1.1. Kiplik Söz + Yardımcı Fiil	32
1.1.2.1.2. Ek Fiil Alan Kiplik Sözler	35
1.1.2.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözler.....	35

1.1.3. Söz Dizimsel Arzu İşaretleyicileri.....	38
1.1.3.1. Söz Dizimi-Leksikoloji-Morfoloji Bağlantılı İstek İşaretleyicileri	38
1.1.3.1.1. Ki'li Birleşik Cümleler	38
1.1.3.1.2. Bilgi Yapısı Farklı Olan Birleşik Cümleler	41
1.1.3.1.3. AsI + İyelik Eki + Gel-	43
1.1.3.2. Söz Dizimi-Leksikoloji Bağlantılı Arzu İşaretleyicileri	44
1.1.3.2.1. Bilgi Yapısı Farklı Olan Birleşik Cümleler	44
1.2. EMİR.....	45
1.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	46
1.2.1.1. Emir Kipi	46
1.2.2. Sözlüksel Emir İşaretleyicileri	50
1.2.2.1. Kiplik Yüklemeler	50
1.2.2.1.1. Kiplik Söz + Yardımcı Fiil	50
1.2.2.1.2. Ek Fiil Alan Kiplik Sözler	53
1.2.2.2. Kiplik Sözler.....	53
1.2.3. Morfoloji-Leksikoloji Bağlantılı Emir İşaretleyicileri.....	54
1.2.3.1. Kiplik Sözler + Emir Kipi	54
1.3. YALVARMA.....	56
1.3.1. Sözlüksel Yalvarma İşaretleyicileri.....	57
1.3.1.1. Kiplik Yüklemeler	57
1.3.1.1.1 Kiplik Söz + Yardımcı Fiil	58
1.3.1.2. Kiplik Sözler.....	58
1.4. RİCA	59
2. OLASILIK KİPLİĞİ.....	62

2.1. MUHTEMELLİK.....	69
2.1.1. Sözlüksel Muhtemellik İşaretleyicileri.....	69
2.1.1.1. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözler.....	69
2.1.2. Söz Dizimsel Muhtemellik İşaretleyicileri.....	71
2.1.2.1. Söz dizimi-Morfoloji Bağıntılı Muhtemellik İşaretleyicileri	71
2.1.2.1.1. İsim/Fiil + i- Yardımcı Fiili + sA Şart Kipi	71
2.1.2.2. Söz Dizimi-Leksikoloji Bağıntılı Muhtemellik İşaretleyicileri	72
2.1.2.2.1. Aceb + Soru Dizilişi	72
2.1.3. Söyleme Dayalı Muhtemellik İşaretleyicileri.....	74
2.1.3.1. Sezdirme Dayalı Muhtemellik İşaretleyicileri.....	74
2.2. MÜMKÜNLÜK.....	75
2.2.1. Sözlüksel Mümkünlük İşaretleyicileri.....	75
2.2.1.1. Kiplik Zarflar ve Sözler	75
2.2.2. Söylemeye Dayalı Mümkünlük İşaretleyicileri.....	76
2.2.2.1. Sezdirme Dayalı Mümkünlük İşaretleyicileri.....	76
2.3. KESİNLİK	77
2.3.1. Sözlüksel Kesinlik İşaretleyicileri.....	77
2.3.1.1. Kiplik Yüklemeler	77
2.3.1.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözler.....	78
2.3.2. Söylemeye Dayalı Kesinlik İşaretleyicileri	82
2.3.2.1. Sezdirme Dayalı Kesinlik İşaretleyicileri	82
3. GEREKLİLİK KİPLİĞİ	86
3.1 DÜŞÜK GEREKLİLİK	91
3.1.1. Sözlüksel Düşük Gereklik İşaretleyicileri.....	91

3.1.1.1. Kiplik Yüklemler	91
3.1.2. Söz dizimsel Düşük Gereklilik İşaretleyicileri.....	93
3.1.2.1. Söz dizimi-Leksikoloji-Morfoloji Bağıntılı Düşük Gereklilik İşaretleyicileri	93
3.1.2.1.1. -mAk gerek.....	93
3.1.2.1.2. -sA + Şahıs Eki + gerek	94
3.1.2.1.3. Ki'li Birleşik Cümle.....	96
3.1.2.1.4. Gerek + İstek Kipi.....	97
3.1.2.1.5. Soru Kelimesi + Hâcet.....	97
3.2. YÜKSEK GEREKLİLİK	98
3.2.1. Sözlüksel Yüksek Gereklilik İşaretleyicileri	98
3.2.1.1. Kiplik Yüklemler	98
3.2.1.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözler.....	100
3.2.2. Söz Dizimsel Yüksek Gereklilik İşaretleyicileri	101
3.2.2.1. Söz Dizimi-Leksikoloji-Morfoloji Bağıntılı Düşük Gereklilik İşaretleyicileri	101
3.2.2.1.1. -sA + Şahıs Eki + gerek	101
3.2.2.1.2. Ki'li Birleşik Cümle	102
4. SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	107

KISALTMA ve İŞARETLER

/	: “ve, veya” anlamında sözcük arasında kullanılmıştır.
“ ”	: Alıntılarda ve vurgulanmak istenen eklerin yazımında kullanılmıştır.
Ø	: Ek almayan yapılarda kullanılmıştır.
-	: Fillerin arkasından kullanılarak -mek, mak anlamı sağlanmıştır.
A	: /a/,/e/.
bk.	:Bakınız
çev.	:Çeviren
ed.	: Editör
EAT	:Eski Anadolu Türkçesi
ET	:Eski Türkçe
ETT	:Eski Türkiye Türkçesi
Haz.	:Hazırlayan
I	:/ı/,/i/
KT	:Karahanlı Türkçesi
p.	:Page
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
TT	:Türkiye Türkçesi
U	: /u/,/ü/
vb.	:ve benzeri
X	: /a/,/e/,/ı/,/i/,/o/,/ö/,/u/,/ü/

TARANAN ESERLER

- Ac.M.** Bekir Sarıkaya, *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş- Metin- Sözlük)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- FB** Herausgegeben von György Hazai; Andreas Tietze, *Ferec ba 'd eş-şidde*, Berlin: 2006, Klaus Schwarz Verlag
- KBD** Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: 1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KE** Hasibe Mazıoğlu, *Kitābu Evsāfi Mesācidi 'ş- Şerīfe*, Ankara: 1974, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KK** Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara: 1991, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- MT** Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme)- Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- I-II.*, Ankara: 2007, Kırşehir Valiliği Yayınları
- RN** Umay Günay; Osman Horata, *Risâletü'n Nushiyye*, Ankara: 2004, AkçağYayınları
- SN** Cem Dilçin, *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: 1991, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- SV** Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul: 1958, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- YED** Abdülbâki Gölpınarlı, *Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: 2010, Derin Yayınları.
- YZ** İbrahim Taş, *Yusuf ve Zeliha*, İstanbul: 2008, Türk Dilleri Araştırma Dizisi.

GİRİŞ

1. KIPLİK SINIFLANDIRMALARI

Kiplik, konuşurun durum karşısındaki tutumunu, bilgisini, beklentisini, şüphesini, zorunluluğunu vb. durumları yansıtan ifade biçimleridir. Bu ifade biçimlerinin belirli işaretleyicilerden oluştuğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü kiplik ifadeler, anlam bilimini yoruma açık, çoğunlukla bağlama dayalı ve kapsama alanı geniş olan parçalarıdır. Bu doğrultuda Fischer (2003) dilbilgiselleşmenin tipik bir sonucu olan dilbilgisel işlevin kapsam alanının azalmasının, kiplikte söz konusu olmadığını belirtmiştir. Kiplik ifadelerin yorumlanmasında bağlamın yanı sıra konuşan kişiyle dinleyici arasındaki sınıf farkı, yakınlık, konuşurun tonlaması gibi pek çok etken söz konusudur. Örneğin “*Kapıyı kapatır mısın?*” cümlesi bir patron tarafından çalışanına söylendiğinde, emir işaretleyicisi olarak değerlendirilirken; aynı cümle iki arkadaş söz konusu olduğunda istek işaretleyicisi olarak değerlendirilebilir.

Kiplik kavramı ilk olarak felsefeciler tarafından ele alınmış ve mantık kipliğinin doğduğu alan olmuştur. Mantığın bir alt dalı olan modal mantık bugünkü kiplik sınıflandırmalarının dayandığı ana öğeleri belirlemiştir (Kerimoğlu 2011: 9). Dil bilimi alanındaki incelemeler ise daha yenidir. Dil bilimsel kiplik incelemelerinde *Mantıksal Yaklaşım*, *Tipolojik Yaklaşım*, *Semantik ve Pragmatik Yaklaşım* gibi yaklaşım biçimleri kullanılmaktadır. *Mantıksal Yaklaşım* ile metin üreticisinin bilgi ve istekleriyle, dünya gerçeklikleri arasındaki mesafe esas alınır. *Tipolojik Yaklaşım* ile tüm dünya dilleri için bir kiplik sınıflandırması yapmak amaçlanmaktadır. Chung ve Timberlake’e göre tipolojik kiplik çalışmalarında anlam alanlarıyla ilgili tanımlamalar esnek bir yapıya sahiptir (Chung- Timberlake 1985: 243). *Semantik ve Pragmatik Yaklaşım* ise kiplik ögesini çevreleyen bağlam önem kazanmaktadır; sadece ek, kök ve cümle gibi dil birimleri değil daha üst birimler de sürece dâhil edilmektedir (Kerimoğlu 2011: 27-30).

Dil bilimsel çalışmalarda kullanılan terimler ve kategoriler farklılık gösterse de temel kategoriler bilgi kipliği (*epistemic modality*) ve yükümlülük kipliğidir (*deontic modality*). Bilgi kipliği temelde, konuşurun önerme karşısındaki bilgisinin derecesini ve önermenin gerçekliğini yansıtan kiplik ifadelerden oluşmaktadır. Örneğin “*Ayşe kitabı okumuş olabilir.*” cümlesini söyleyen bir kişi “*Ayşe'nin*” kitabı okumuş olduğundan emin değildir ve “kitabın okunmuş olmasını” bir ihtimal olarak sunmuştur. “*Ayşe kitabı mutlaka okumuştur.*” cümlesinde ise konuşurun önerme karşısındaki bilgisinin kesin olduğu anlaşılmaktadır.

Yükümlülük kipliği ise konuşurun karşısındaki kişiyi, çeşitli yönlerden yükümlü tuttuğu kiplik ifadelerle dayanmaktadır. Bu ifade alanında söylem ön plana çıkmaktadır. “*Bu işi yarına yetiştirmek zorundasın.*” cümlesinde konuşurun önerme karşısındaki bilgisi ön planda değildir. Konuşurun çeşitli etkenlerden dolayı dinleyiciyi sorumlu tuttuğu bir durum mevcuttur. Yükümlülük kipliğinde bir otorite ve onun çevresinde oluşan bir dünya vardır. Bu otorite, konuşur odaklı (eyleyici odaklı) olduğu gibi, konuşur (eyleyici) dışı normlar (ahlak kuralları, yaslar vb.) da olabilmektedir. Fakat kimi araştırmacılar yükümlülük kipliğini, dış odaklı otoritenin söz konusu olduğu izin, emir, zorunluluk, yasaklama vb. ifade alanlarıyla sınırlandırmaktadır (Kerimoğlu 2011: 117).

Dil bilimsel kiplik çalışmalarında temel iki kategori olan bilgi kipliği ve yükümlülük kipliği, bazı çalışmalarda sırasıyla önerme (*propositional modality*) ve eylem kipliği (*event modality*) olarak da adlandırılmaktadır. Palmer ise, farklı bir sınıflamaya giderek önerme kipliğini, bilgi kipliği ve delile dayalı kiplik (*evidentiality modality*) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Palmer’a göre bilgi kipliğinde, konuşur önermenin gerçekliği ile ilgili yargıda bulunur. Delile dayalı kiplikte ise, konuşur delilden hareketle gerçekliğini bildiği önermeleri kanıtlama yoluna gider (Palmer 2001: 7). Bu açıklamalar ışığında “*Kalemi kaybetmiş olabilirim.*” cümlesi bilgi kipliğine, “*Araba kapıda, babam eve gelmiş olmalı.*” cümlesi arabanın kapıda olması deliliyle ilişkilendirilerek, delile dayalı kiplik kategorisinde düşünülebilir.

Eylem kipliğini izin-yükümlülük ve devinim kipliği olarak ikiye ayıran Palmer, izin-yükümlülük kipliğindeki söz konusu olayın konuşur dışındaki etkenlere bağlı olduğunu belirterek alt kategori olarak izin, emir ve zorunluluk ifade alanları göstermiştir. Devinim kipliğindeki olay ise konuşur odaklıdır, yeterlilik ve istek ifade alanlarını kapsamaktadır (Palmer, 2001:9). Palmer'a göre yükümlülük kipliği ifadeleri geleceğe; bilgi kipliğini oluşturan ifadeler geleceğe ya da konuşulan zamana aittir (Palmer 1990: 47).

Bybee ve Fleischman bilgi kipliğini, önermenin gerçekliği ile ilgili konuşurun yargısını ifade eden bir alan olarak belirtmektedirler. Bilgi kipliği dışındaki yükümlülük kipliği için eyleyici odaklı (*agent-oriented modality*) ve konuşur odaklı kiplik (*speaker-oriented modality*) terimlerini önermişlerdir (Bybee-Fleishcman 1995: 6). Eyleyici odaklı kiplik gereklilik, arzu, yeterlilik ve olasılık ifade alanlarını kapsamaktadır. Eyleyici üzerindeki iç veya dış koşulların var olması anlatılan hareketin tamamlanmasında etkilidir (Bybee 1994: 177). Örneğin, “*Yarın kursa gitmeliyim.*” cümlesi eyleyici odaklı kiplik kategorisinde değerlendirilebilir. Çünkü söz konusu gereklilik doğrudan işi yapacak olanı yani, eyleyiciyi ilgilendirmektedir. “*Cuma günü bana yardım etmelisin.*” cümlesi ise, konuşurun isteği doğrultusunda gerçekleşecek olan bir durum söz konusudur. Yani, eyleyiciyi konuşur yönlendirmektedir.

Auwers ve Plungian bilgi kipliği dışındaki ifade alanlarını, yani pek çok araştırmacının yükümlülük kipliği olarak tanımladığı ifade alanlarını dış katılımcılı kiplik (*participant-external modality*) ve iç katılımcılı kiplik (*participant-internal modality*) olarak ikiye ayırmaktadırlar (Auwers- Plungian 1998: 81).

Kılıç bilgi ve izin-yükümlülük ifade alanlarını temel iki kategori olarak değerlendirmiştir. Kılıç'a göre bilgi kipliğinde konuşmacı söylediklerini kendi bilgisi, inancı veya tahminleri doğrultusunda ifade eder. Sunulan bilgiler kesin, olası ya da çıkarsama ile elde edilmiş veya delile dayalıdır. İzin-yükümlülük kipliği ise zorunluluk kavramı çevresinde şekillenen anlamları kapsamaktadır (Kılıç 2004: 5).

Coates ve Papafragou kiplik kategorilerini bilgi kipliği ve bilgi kipliği dışındakiler olmak üzere ikiye ayırmaktadır ve bilgi kipliği konuşurun önerme hakkındaki güveninin derecesini yansıtır (Coates 1995: 55). Bilgi kipliği dışındaki alana ise, genel olarak *kök kipliği* adını vermektedirler (Coates 1983: 18-22; Papafragou 2000: 22).

Bilgi ve yükümlülük iki temel kiplik alanı dışında önerilen kategoriler arasında dinamik (*dynamic modality*) ve atletik (*athletic modality*) kiplik kategorileri de söz konusudur. Dinamik kiplik istek, niyet, yeterlilik ifade alanlarıyla ilgilenirken; atletik kiplik kesinlikler ve mantıksal zorunlulukları kapsamaktadır (Papafragou 2000: 4). Denison, yükümlülük kipliğinde konuşur tarafından yönlendirilen izin veya zorunluluğun dinamik kiplikte bulunmadığını belirtmiştir (Denison 1993: 293).

Bilgi ve yükümlülük kipliği, konuşurla bağlantılı olduğu için öznel olarak nitelendirilebilir (Palmer 1990: 7). Bilgi ve yükümlülük kipliği dışında değerlendirilen dinamik kiplik, yeterlilik ve istek ifade alanlarıyla ilgili olduğundan bu ifade alanında öznellik söz konusu değildir. Palmer örnek olarak da “*John can speak Italian*”, “*John İtalyanca konuşabilir.*” cümlesini vermiştir (Palmer 2001: 102).

Chung ve Timberlake, tipolojik bakış açısıyla kipliğin tasnifinde gerçeklik ve gerçeklik-dışı tanımlarını kullanırlar (Chung- Timberlake 1985: 243). Ziegeler’e göre ise bu tür adlandırmalar sorunlar doğurmaktadır. Çünkü terimlerin pek çok dildeki işlevi çeşitlilik gösterebilir. Dolayısıyla da terimlerin anlamı belirsizleşebilir (Ziegeler 2006: 260).

Givón, gerçeklik-dışı kategorisinin tutarsız ve temel bir anlamdan yoksun olduğunu ancak, bilgi ve yükümlülük kipliği kategorilerinin genel ve karakteristik olduğunu belirtmiştir. Bilgi ve yükümlülük kiplik alanları yardımcı fiillerle oluşturulmaktadır. Söz konusu yardımcı fiiller ile İngilizcedeki *may/might*, *will/would*, *can/could* anlatılmak istenmiştir (Givón 1994: 322). Aslında kiplik sınıflandırmalarındaki adlandırma tartışmaları, kesin bir kiplik sınırlamasının ve tanımlamasının yapılamayacağını göstermiştir (Ziegeler 2006: 260).

Genel olarak bilgi ve yükümlülük kipliği dışındaki ikili kategori önerileri şöyledir:

- “Önerme Kipliği- Eylem Kipliği
- Eyleyici Odaklı Kiplik- Konuşur Odaklı Kiplik
- İç Katılımcılı Kiplik- Dış Katılımcılı Kiplik
- Nesnel Bilgi Kipliği- Özne Bilgi Kipliği
- Gerçeklik Kipliği- Gerçek Dışılık Kipliği” (Kerimoğlu 2011: 119-130).

2. KİP VE KİPLİK İLİŞKİSİ

Birbiriyle ilişkili olan kip ve kiplik adlandırmalarıyla ilgili olarak kip kavramının kiplik ifadelerin çekimsel bir ifadesi olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Aynı birer kategori olarak değerlendirilse de kipler, kiplik işaretleyicisi olduğundan her iki kavram arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kip, sunulan düşüncenin veya önermenin kiplik değerini belirleyen gramatik bir biçimdir. Kiplik ise konuşurun önerme karşısındaki tutumunu, düşüncesini, bilgisini, beklentisini vb. durumları yansıtan anlamsal bir ulamdır. Bu ifade biçimleri kipler ile sınırlı kalmayıp vurgu, bağlam, kiplik zarflar, kiplik sözler gibi pek çok unsurla çeşitlenmektedir. Bundan dolayı kip ve kiplik kavramı arasında sadece kapsam bakımından bir fark vardır. Kerimoğlu (2011) bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Kiplik literatüründe aradaki fark üzerinde durulsa da, kip ve kipliğin parça-bütün ilişkisi düzeyinde bir ilişkiye dayandığını belirtmek gerekir. Temelde bir farklılıktan değil, kapsamlılıktan söz etmek daha doğru olur. ‘Ali burada fotoğraf çekmemelisin.’ cümlesindeki -mAll eki fiile gelerek kiplik anlamlarından birini işaretlemektedir. Fiile gelen morfolojik bir araç olduğu için kip ögesidir. Ancak bu anlamı işaret etmek için konuşur yalnızca morfolojik araçları kullanmayabilir veya gereklilik anlamının alt kategorilerini (zorunluluk, yasaklama, rica vb.) bildirmek isteyebilir. Bu

durumda yalnızca morfolojik araçları kullanan ve gereklilik olarak adlandırabilecek dar bir semantik alanla değil, daha farklı araçlarla da işaretlenen geniş bir anlam alanıyla karşılaşırız.” (Kerimoğlu 2011: 71)

Aslan Demir’e göre kiplik anlam bilimle, kip ise biçim bilimiyle ilgili kavramlardır. Dünyada var olan anlamlar çeşitli idrakî süreçlerden geçtikten sonra dil birimlerine kodlanmaktadır. Dolayısıyla kiplik doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümüyle ilgilenmektedir. Kip ise kipliğin ifadesini sağlayan, gramatikleşmiş morfolojik bir kategoridir (Aslan Demir 2008: 18).

Bybee; kipi, konuşmacının kendi davranış ve fikirlerinin dilbilgiselleşmesi olan kipliğin gramatik bir biçimi olarak tanımlamıştır (Bybee 1994: 181). Lyons; kip kavramının, kipliğin dil bilgiselleşmesi sonucunda ortaya çıktığını belirterek, bildirme kiplerinde konuşurun ifadenin gerçekliği konusunda bilgi verdiğini vurgulamıştır (Lyons 1995: 179; 253).

Kiplik ifade alanları, Türkoloji için yeni çalışma alanlarından biridir. Nitekim Türkiye Türkçesi için yazılan gramer kitaplarında kiplik başlığı yer almamakta ve çalışmalarda kiplik ifadeler, kip başlığı altında eklerin işlevi olarak değerlendirilmektedir.

Korkmaz; çekimli filileri, bildirme ve tasarlama kipi olarak ikiye ayırmıştır. Ele alınan kiplerin açıklaması yapıldıktan sonra, söz konusu kiplerin işlevleri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Örneğin “-AcAk” ekinin gelecek zaman kipi olmanın yanı sıra, bazı durumlarda gereklilik işlevini taşıdığı ve işlev kaymasının söz konusu olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda gelecek zaman kiplinin tahmin ve olasılık işleviyle de kullanıldığı dile getirilmiştir (Korkmaz 2009: 626). “*Bu iş yarına bitmiş olacak.*” cümlesinde ise “-AcAk” eki ile emir semantiği oluşturulmuştur. Cümlenin, konum olarak üst seviyede olan biri tarafından daha alt seviyedeki bir kimseye söylendiği anlaşılmaktadır. Yani, bir buyuran ve işi gerçekleştirecek olan bir eyleyici bulunmaktadır. Görüldüğü üzere “-AcAk” eki gelecek zaman kip eki olmasının yanında olasılık, emir vb. gibi kiplik ifade alanlarının işaretleyicisi olabilmektedir.

Bu durum aslında kiplik ifadelerin gelişim yönleri hakkında bilgi vermektedir. Yani, dil bilgisel bir birim olan “-AcAk” eki dönüşümler geçirerek çeşitli ifade alanları oluşturmuştur. Nitekim kipliğin doğuşunda kiplik bildirmeyen ifadelerin ön plânda olduğu bilinmektedir (Traugott 2006:107).

Agop Dilâçar ise kip terimini “*fîlin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam*” olarak tanımlamaktadır. Dilaçar, bu tanımıyla kiplin anlamsal ve işlevsel boyutunu vurgulayarak bir anlamda kiplik kavramını işaret etmektedir (Dilâçar 1971: 106). Ahmet Kocaman da Dilâçar ile aynı doğrultuda bildirme kipi, dilek-koşul, gereklilik gibi kip ayrımlarının sadece eylem öbeği çerçevesinde değerlendirilmesi ve algılanmasını yeterli olmadığını düşünmektedir. Çalışmanın devamında konuyu daha anlaşılabilir kılmak için şu örneklere ve açıklamalara yer verilmiştir:

- “1. Ahmet belki gider.
2. Ayşe herhalde sınıfını geçmiştir.
3. Arkadaşının başarısızlığı kaçınılmaz mı?
4. Çocuk zorunlu olduğu için erken kalkıyor.
5. Yasa kesinlikle bugünlerde çıkacak.

Bu tümcelerde geçen belki, herhalde sözcükleri olasılık anlatırken (elbette eylemin durumu da bu olasılığı etkilemektedir), kaçınılmaz, zorunlu, kesinlikle sözcükleri ise gereklilik kipinin değişik ayrımlarını dile getirmektedir. Bunlar gibi acaba, sakın, kuşkusuz, usulca, eğer, ister, olası, olanaklı vb. sözcükler kişinin eylemin anlattığı iş, oluş ya da devinimine ilişkin tavrını yansıttıkları için kip ulamının kapsamı içinde olmaları gerekir.”

Tahir Nejat Gencan (1979), eylemlerin zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girmesini kip olarak değerlendirmiştir. *Gelecek Zaman Kipi* başlığı altında ekin çekimini ve tarihî gelişim süreçlerini anlattıktan sonra, tarihî dönemlerde kullanılan “-AsI” gelecek zaman eki ile türemiş sözcüklerin “gelmek”

yardımcı eylemiyle birleşerek isteklenme eylemi oluşturduğunu dile getirilmiştir (Gencan 1979: 281). İsteklenme eylemi, çalışmamızda isteme kipliğini oluşturan kiplik yüklemeler olarak adlandırılmıştır ve “-AsI+iyelik eki+gel-” yapısı söz dizimsel isteme işaretleyicileri bahsinde değerlendirilecektir.

Fiil kiplerini bildirme ve dilek kipleri olmak üzere ikiye ayıran Ediskun, eserinde zamanları anlatırken *Özel Kullanışlar* başlığı altında eklerin işlevlerine de yer vermektedir. *-miş’li Geçmiş Zaman* bahsinde özel kullanış olarak -miş geçmiş zaman ekine -dır ekinin eklenmesiyle kesinlik ya da olasılık anlatılabileceği söylenmiştir (Ediskun 1985: 177). “*Ahmet, bu saate kadar hazırlıklarını tamamlamıştır.*” cümlesinde konuşurun, hazırlıkların bitmiş olduğuna dair kesin bir bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Burada, konuşur sadece saatin ilerlemiş olmasından istifade ederek bir çıkarımda bulunmuştur. Elbette, bu çıkarım bir ihtimali yansıtmaktadır ve hazırlıkların tamamlanmamış olması da söz konusu olabilecek bir durumdur. Aynı cümle olasılık kipliği işaretleyicisi olan *herhalde* zarfı eklenerek “*Ahmet, herhalde bu saate kadar hazırlıklarını tamamlamıştır.*” şeklinde söylendiğinde anlamsal bir fark ortaya çıkmamakta ve “-miş’li ile herhalde” işaretleyicilerinin birbirini destekleyen iki ayrı olasılık kipliği işaretleyicisi olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli çalışmasının fiil çekimi bölümünde, kullanılan eklerin işlevlerinin belirlenmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle vurgu ve tonlamanın bazı ekler işlev yüklemelerde son derece etkili olduğunu dile getirmiştir (Gülsevin 2007: 79). Ayrıca ETT döneminde bazen aynı ekin hem emir hem istek hem de gereklilik bildirebileceği belirtilmiştir. Bu durumda cümledeki diğer kelimelere, isteğin derecesine, kişiler arasındaki hiyerarşik ilişki gibi pek çok duruma bakılması gerektiği söylenmiştir (Gülsevin 2007: 106).

Yukarıda adı geçen eserlerde, kiplik ifade alanları kip başlığı altında değerlendirilmiş olsa da, konuya dikkat çekmek açısından son derece önemli bir yaklaşımdır.

3. ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Eski Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra XIII ve XV. yüzyıllar arasında gelişme kaydeden ilk dönemdeki yazı dilinin adıdır. Oğuzca ilk olarak ETT döneminde yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir.

ETT dönemini anlatmak üzere pek çok terim kullanılmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerini içine aldığı için Almanca *Altosmanische* kelimesinin karşılığı olan *Eski Osmanlıca* terimidir.¹ Fakat Eski Osmanlıca denildiği takdirde Selçuklu Türkçesinin buna dâhil edilmemesi gerektiği için bu terim yaygınlık kazanmamıştır. ETT dönemi daha çok *Eski Anadolu Türkçesi* olarak ifade edilmektedir. Anadolu bir coğrafya adıdır ve söz konusu zaman diliminde bu bölge dışında yazılmış olan eserler de mevcuttur.² Ercilasun da XIII. ve XV. yüzyıllar arasındaki dönemi *Eski Oğuz Türkçesi* olarak adlandırmakta ve Oğuz Türkçesinin sadece Anadolu coğrafyasında değil Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Irak, Suriye, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda da kullanıldığını belirtmektedir (Ercilasun 2008: 438). *Eski Türkiye Türkçesi* terimi ise ilk olarak Timurtaş tarafından kullanılmıştır. Timurtaş EAT tabirinin sadece Selçukluklu dönemdeki Türkçe için kullanılabileceğini dile getirmiştir (Timurtaş 2005: 12). Bu çalışmada ETT adlandırılmasının daha odaklı olduğu düşüncesiyle tercih edilmiştir.

ETT dönemi genel olarak *Selçuklu Dönemi Türkçesi*, *Beylikler Dönemi Türkçesi* ve *Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi* olarak üçe ayrılmaktadır. Fakat Timurtaş daha farklı bir sınıflandırma yapmıştır:

¹ Bu terim Saadet Çağatay tarafından kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. ÇAĞATAY, S. (1944) “*Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar*”, DTCF Dergisi II/2, s. 297-312.

² Faruk Kadri Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesi teriminin sadece Selçuklu Devri Türkçesi için kullanılması gerektiğini belirtir (Timurtaş 2005: 12).

“I. Tarihî Türkiye Türkçesi	XIII. - XX. yüzyıllar
1. Eski Türkiye Türkçesi	XIII. - XV. yüzyıllar
a. Eski Anadolu Türkçesi	(XIII. yüzyıl)
b. Eski Osmanlı Türkçesi	(XIV. - XV. yüzyıllar)
2. Osmanlı Türkçesi	
a. Klâsik Osmanlı Türkçesi	(XVI. - XIX. yüzyıllar)
b. Yeni Osmanlı Türkçesi	(XIX. - XX. yüzyıllar)
II. Yeni Türkiye Türkçesi	XX. yüzyıl” (Timurtaş 2005: 12)

ETT dönemi içinde Selçuklular döneminden günümüze pek eser ulaşmamıştır. Akar bu durumu, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Ön Asya’ya yayılan Moğol ordularının birçok kültür kurumunu tahrip etmesine, Anadolu’ya gelen Türklerin bir yandan Haçlılarla savaşmış bir yandan kendi içlerinde egemenlik mücadelesine tutuşmasına bağlamıştır. Nitekim böyle bir ortamda dil de nasibini almış; eser yazılamamış ya da yazılmış olsa bile kaybolmuştur (Akar 2010: 241). Ele geçen eserlerin bir kısmı birkaç lehçenin özelliğini taşıdığı için tartışma konusu olmuş ve *karışık dilli eserler*³ olarak adlandırılmıştır. Arat, karışık dilli eserlerin KT ile ETT arasındaki geçiş devrini temsil ettiğini ileri sürmüştür (Arat 1987: 317). Bu düşünceye göre Türkler X. yüzyıldan itibaren değişik coğrafyalara dağılmışlardır. Bu arada Anadolu’ya gelenler içinde Oğuz dışı Türk boylarına mensup yazıcılar bulunmaktaydı. Bu yazıcılar, oluşturdukları eserlerde hem kendi lehçe özelliklerini hem de buldukları coğrafyanın lehçe özelliklerini bir arada kullanmışlardır. Söz konusu döneme kadar zaten bir yazı dili hâline gelmiş olan Türkçenin Anadolu’daki seyri de devam etmiştir (Akar 2010: 242). Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin ve Mustafa Canpolat da bu görüşü savunmaktadırlar.

Korkmaz konuyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

“XI.-XII. yüzyıllarda Orta-Asya’da tek bir yazı dili durumunda olan Karahanlı Türkçesinden, Oğuz-Türkmen özelliklerine dayalı Eski Anadolu

³ Behcetü’l-Hadayık fi Mev’izeti’l-Hakayık, Ferâiz Kitabı, Kıssa-i Yusuf karışık dilli eser olarak adlandırılmaktadır.

Türkçesine atlayış, iki yazı dili arasındaki bir geçiş dönemi ile gerçekleştirilebilmiştir. Bu nedenle Anadolu’da Selçuklu Türkçesi diye adlandırdığımız dönem bu bağlantıyı sağlayan bir geçiş dönemi niteliğindedir. Bir yazı dilinden başka nitelikte yeni bir yazı diline geçerken, önceki yazı dilinin kalıntıları ile yeni yazı dilini oluşturan özellikler bir süre bir arada ve karışık olarak yer alacağı için, bir geçiş dönemini yansıtan Selçuklu Türkçesi de genellikle karışık bir dil yapısındadır.” (Korkmaz 1973: 34)

Tekin ise ETT’de yer alan ve karışık dilli eserler olarak nitelendirilen eserlerin Oğuz Türkçesine aykırı özellikler taşımasının KT’nin etkisi veya kalıntısı ile ilgili olamayacağını belirtmektedir. Bu özelliklerin genel değil, bireysel olduğunu vurgulamakta, Orta Asya’dan Anadolu’ya ve Suriye’ye gelen yazarların kuruluş devrini yaşayan Oğuz yazı dilini eserlerinde kendi şivelerinin de özelliklerini kullanmakla etkileri altına almaya çalıştıklarını belirtmektedir (Tekin 1974: 70).

Selçuklu Türkçesi döneminin başlıca yazarları Ahmed Fakih, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani, Yunus Emre’dir. Ahmed Fakih’in eserleri Çarhnâme ve Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidü’ş-Şerîfe; Sultan Veled’in eserleri İbtida-nâme, Rebab-nâme ve Divan; Şeyyad Hamza’nın eserleri Yusuf u Züleyha, Dâstân-ı Sultan Mahmud; Hoca Dehhanî’nin eserleri Şahnâme ve Şiirleri; Yunus Emre’nin eserleri Risaletü’n-Nushiyye ve Divan’dır.

Anadolu Beylikleri devri Türkçesi XIII. yüzyılın sonlarından XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan, Anadolu Selçuklarının yıkılışından Osmanlı Devleti’nin imparatorluk temellerinin atılmasına kadarki dönemdir (Korkmaz 2005: 424). Bu dönemdeki Türkçe Farsçanın etkisine rağmen, kendisinin bir yazı dili olarak göstermeye başlamış ve klasik yazı dilinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Döneme ait eserlerin çoğu Farsçadan tercüme olsa da, dil açısından Orta Asya’daki edebî Türkçeden farklı, Oğuz ağzı özelliklerine dayalı yeni bir Türkçe ile yazılmış olmaları bakımından önemlidir. Ayrıca söz konusu dönemde bir yerleşme çabası başlamış ve Selçuklu devri eserlerinde etkisi görülen Karahanlı ve Doğu Türkçesinin özellikleri

silinmeye başlamıştır. Batı Oğuzcasının ağız özelliklerine dayanan bir dil oluşmuştur (Akar 2010: 243-244).

Beylikler döneminin başlıca yazarları Gülşehrî, Âşık Paşa, Ahmedî, Hoca Mes'ud, Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, Şeyhî, Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Kadı Darîr'dir. Gülşehrî'nin eserleri Felek-nâme, Aruz Risalesi, Kerâmât-ı Ahi Evren, Kudurî Tercümesi, Mantıku't-Tayr; Âşık Paşa'nın eserleri Garibnâme, Fakrnâme, Vâsıf-ı Hâl, Hikâye, Kimya Risalesi; Ahmedî'nin eserleri Divan, İskendernâme, Cemşid ü Hurşid, Tervîhü'l-Ervâh, Mirkatü'l-Edeb; Hoca Mes'ud'un eserleri Süheyl ü Nev-bahar, Ferhengnâme-i Sadî, Kelile ve Dimne; Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'nın eserleri Hurşidnâme, Marzubânnâme, Kabusnâme, Kenzü'l Küberâ; Şeyhî'nin eserleri Divan, Harnâme, Hüsrev ü Şirin; Kadı Burhaneddin'in eserleri İksürü's-Saadet fi Esrari'l-ibadet, Tercihü't-Tavzih, Türkçe Divan; Erzurumlu Kadı Darîr'in eserleri Sîretü'n- Nebî, Fütûhu's-Şam, Yüz Hadis Çevirisi, Yusuf u Zeliha'dır. Ayrıca ETT'nin önemli dil metinlerinden biri de Dede Korkut Hikâyeleri'dir.

Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde Tursun Beğ, Tarih-i Ebü'l-Feth; Sinan Paşa Tazarrunâme, Maarifnâme, Tezkiretü'l-Evliya eserlerini vermiştir (Akar 2010: 284)

4. KONU VE SINIRLAMALAR

Bu tez, ETT'deki kiplik işaretleyicilerini ve kiplik ifadelerinin gelişim yönlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Kiplik kategorisinde yer alan başlıca ifade alanları yeterlilik, olanak, zorunluluk, gereklilik, izin, emir, istek, niyet, olasılık, çıkarım, varsayım vb. alanlardır. Çalışmamızda sadece isteme, olasılık ve gereklilik kiplikleri ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu kiplikleri temsil eden ifade alanları alt başlık olarak sunulmuştur. ETT'de yer alan işaretleyicilerin yanı sıra TT'de bulunan işaretleyicilere de yer verilerek kiplik ifadelerin gelişim yönleri gösterilemeye çalışılmıştır.

1. İSTEME KIPLİĞİ

İsteme kipliği ifadeleri talep, rica, emir, yalvarma, öğüt, öneri, teşvik vb. pek çok anlamı içermektedir. Bu ifade alanı genelde konuşmacı ve dinleyici işbirliğine bağlı olarak ortaya çıkan hareketin gerçekleşmesini önerir. Hareketin gerçekleşmesinde eyleyicinin katılımı söz konusu olabileceği gibi, dışarıdan bir otoritenin eyleyiciyi yönlendirmesi de söz konusu olabilmektedir. İsteğin gerçekleşmesindeki dış otoritenin⁴ varlığı konuşurla dinleyen arasındaki statü, yakınlık gibi etkenlere bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin bir patronun çalışanından gerçekleştirmesini istediği bir eylem, dinleyen ve konuşur arasındaki mevki farkından dolayı emir ifade alanına dâhil edilebilir, yani güçlü bir dış yönlendirme söz konusudur. Gerçekleştirilmesi istenilen hareket, yakın iki arkadaş söz konusu olduğunda konuşur ile dinleyen arasındaki samimiyet göz önünde bulundurularak, arzu ifade alanında yer alabilir. Dolayısıyla arzu ifade alanındaki dış otorite, emir ifade alanına göre daha zayıftır. Bu durum bize, kiplik çalışmalarında bağlamın da morfolojik, leksikolojik ve söz dizimsel öğeler kadar kiplik işaretlerinin belirlenmesinde önemli bir rol aldığını göstermektedir. Ayrıca konuşur hareketin gerçekleşmesini başka bir şahıstan veya varlıktan isteyebileceği gibi, bizzat kendisinin gerçekleştirmek istediği eylemi dile getirerek iç katılımın söz konusu olduğu istek ifade alanlarını da oluşturabilir. Morfolojik, leksikolojik, söz dizimsel, bağlam gibi unsurların yanında, Kerimoğlu (2011)'de kiplik işaretleyicilerine tonlamayı da eklemiştir. Bizce de bu çok doğru bir tespit olmakla birlikte, konuşma dilinin zenginliğini göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi kiplik ifadelerin yoruma dayalı olması, belirli bir sınıflandırmadan söz edilememesine neden olmaktadır. Ele aldığımız istek kipliği de araştırmacılar tarafından dinamik kiplik kategorisine dâhil edilebildiği gibi iç katılımcılı kiplik ve dış katılımcı kiplik kategorisine da dâhil edilebilmektedir.

⁴ Söz konudu dış otorite, eyleyiciyi istenilen davranış konusunda yönlendiren her türlü canlı ve cansız varlık olabilmektedir.

Biz bu çalışmamızda semantik ve pragmatik bir yaklaşımla kiplik ifade alanlarını çevreleyen bağlamı ön planda tuttuk. İsteme kipliğini Aslan Demir'den (2008) yola çıkarak arzu, emir, rica ve yalvarma olmak üzere dört temel ifade alanına ayırdık. İsteme kipliği işaretleyicilerini de morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel olarak üç ana başlık altında değerlendirdik.

1.1. Arzu

1.1.1. Morfolojik İşaretleyiciler

1.1.1.1. İstek Kipi

Eski Türkiye Türkçesinde istek kipi biçimbirimi “-A'dır”. Bu ek istek kipinin tüm çekimlerinde mevcutken daha sonraki dönemlerde birinci teklik ve çokluk şahıslarda söz konusu istek eki kullanımdan düşmüş ve yerini emir eki olan “-(y)AyIm ve -(y)Allm” eklerine bırakmıştır. Bazı araştırmacılar “-(y)AyIm ve -(y)Allm” eklerini emir çekiminde değerlendirirken bir kısım araştırmacılar birinci şahsın kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesi ve ekin istek işlevinin baskın olmasından dolayı bahsi geçen ekleri istek çekiminde değerlendirmektedir. Biz bu çalışmamızda anlam bilimin parçası olan kiplik ifadeleri incelediğimiz için gramatik yapıdan ziyade eklerin cümleye kattığı ifade alanını dikkate aldık. Söz konusu eklerin istek mi emir mi ifade ettiğini belirlemeye çalışırken anlatının gerçekleştiği bağlamı göz önünde bulundurduk. Ayrıca istek ve emir ifade alanlarının birbirinden çok uzak olmadığını, sadece emir ifade alanında isteğin gerçekleşmesinde dış otoritenin varlığının söz konusu olduğunu belirtmeliyiz. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla istek kipi çerçevesinde yapılan tartışmalara yer vermeyi uygun bulduk.

Muharrem Ergin, Batı Türkçesindeki istek eki “-a, -e'nin” ET'deki gelecek zaman eki olan -ğa, -ge'den geldiğini söyleyerek, ETT döneminde birinci teklik ve çokluk şahısların istek çekiminde yer aldığını belirtmiştir (gel-e-m, gel-e-vüz). Fakat ETT'den sonra Osmanlıcada çokluk birinci şahsın, Osmanlıcanın sonlarında ise teklik birinci şahsın kullanımdan düştüğünü dile getirmiştir. Birinci şahısların asıl

istek şekillerini kaybederek yerlerini emir çekimine bıraktığı, bundan dolayı da söz konusu şahıslarda emir ve istek şekillerinin karıştığını belirtmiştir. Ergin'e göre, aslen emir eki olan “-AyIm ve -Allm” ekleri emirden çok istek ifade etmektedir (Ergin 2004: 310-312).

Ercilasun, istek kipi çekiminde birinci teklik ve çokluk şahıslarda kullanılan “-AyIm ve -Allm” eklerinin emir kipine girmesi gerektiğini düşünmektedir. Sorunu, ETT'de ve günümüzde de bazı ağız bölgelerinde kullanılan istek eki “-A'nın” edebî dilde kullanımdan düşmesine bağlamıştır. “-AyIm ve -Allm” eklerinin emirden çok istek bildirdiği için, istek eki olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Her ekin birden fazla işlevi olabileceği ve kullanılacak terimde baskın işlevin dikkate alınması gerektiği gibi şeklin de göz önünde bulundurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca birinci şahıslar kendi kendine emredemez düşüncesi, “Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış.” cümlesi örnek gösterilerek birinci şahısların da kendi kendilerine emir verebileceği belirtilmiştir. Bahsi geçen ekleri parçalayarak “-A” ekinin istek “-Im ve -llm” ekinin şahıs eki olarak gösterilmesinin mümkün olmayacağı, aksi takdirde “-llm” gibi yeni bir çokluk birinci şahıs ekinin ortaya çıkarılacağı söylenmiştir. Sunulan bilgilerin söz konusu ekleri emir kipine dâhil etmek için yeterli olduğu düşünülmektedir (Ercilasun 1995: 61-72).

Tahsin Banguoğlu ise emir kipinin birinci teklik ve çokluk şahıslarda olmadığını şöyle açıklamıştır: “Buyuru, eydilen veya sözü geçene eydenin nazari olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz.” (Banguoğlu 2007: 473).

Zeynep Korkmaz, ETT döneminde istek eki olarak hem “-A” hem de özellikle bazı ağızlarda birinci teklik ve çokluk şahıslarda “-AyIn, -AlUm” eklerinin kullanıldığını belirtmiştir. Bu farklı şekillerin Türkiye Türkçesine uzanan süreçte 1. şahıs çekiminde eski “-AyIm, -AlUm” eklerinden gelen bir şekillenmeye uğradığı, bu nedenle 1. şahıs çokluk ve teklik çekimlerinde kullanılan istek kipi ile 2 ve 3. şahıslarda kullanılan ekler arasında bir yapı ayrılığının olduğu dile getirilmiştir.

“-AyIm ve -Allm” eklerinin ET döneminden beri hem emir hem de istek gösterme gibi iki değişik görevi üstlendiği belirtilerek, söz konusu ekler emir çekimine dâhil edilmiş ve istek işlevi özellikle belirtilmiştir (Korkmaz 2009: 648-652).

Gürer Gülsevin, fiil ve zaman kiplerinin fonksiyonlarının yeterince incelenmediğini söyleyerek, *Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi* başlığı altında farklı bir sınıflandırma yapmıştır. TT’de dilek-istek kipleri başlığı altında verilen emir, istek, dilek-şart ve gereklilik kiplerini fonksiyonlarından dolayı ETT’de söz konusu kiplerin ayrı ayrı morfolojik yapılarla gösterilmesinin güç olduğunu belirtmiştir. Aynı ek hem emir hem istek hem de gereklilik vb. bildirebilmektedir. Gülsevin, bu fonksiyonların belirlenebilmesi için cümledeki diğer kelimelere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine, kişiler arasındaki hiyerarşik ilişkilere vb. durumlara bakılması gerektiği vurgulamıştır. İstek kipi “-(y)A, -sA, kişiler için özel eklerle yapılanlar (-Gİl, Ø, -sUn, -(U)ñ, -(U)ñUz, -sUnlAr) ve istek kipinin hikâyesi (-(y)A (i)d+kişi)” olmak üzere dört başlık altında incelemiştir (Gülsevin 2007: 105-114). Şüphesiz ki Gülsevin bu sınıflamada eklerin işlev boyutunu göz önünde tutarak aslında, isteme kipliği işaretleyicilerini belirlemiştir.

Aslan Demir, (2008)’de istek işaretleyicileri bölümünde birçok çalışmadan farklı olarak istek kipi dışında gönüllülük kipine yer vermiştir. İstek kipi biçimbirimi “-A” olarak gösterilmiş ve standart Türkçede kullanıldığı ölçüde ele alınacağı vurgulanmıştır. Söz konusu olan gönüllülük kipinin ise teklik ve çokluk 2 ile 3. kişilerde ve çokluk 1. kişilerde emir kipiyle eş görümlü olduğu belirtilmiştir. Teklik 1. kişinin ise daima gönüllük kipi tarafında olduğu dile getirilmiştir. Emir kipinin buyurucudan eyleyiciye belirli bir otorite ve dayatma ile yönelen, ileri derecede yönlendirici istemeleri kodladığı, gönüllük kipinin ise kodladığı istekte dayatma, yaptırıcılık, ileri derecede yönlendiricilik vb. koşulların olmadığı belirtilmiştir. Sunulan tablo şöyledir:

Gönüllük kipi:

teklik 1. kişi -(y)AyIm

Emir kipi:

teklik 2. kişi Ø, -(y)Xn(Xz)

teklik 2. kişi Ø, -(y) Xn(Xz)

teklik 3. kişi -sXn

teklik 3. kişi -sXn

çokluk 1. kişi -(y)Allm

çokluk 1. kişi -(y)Allm

çokluk 2. kişi -(y)Xn(Xz)

çokluk 2. kişi -(y)Xn(Xz)

çokluk 3. kişi -sXnlAr

çokluk 3. kişi -sXnlAr

(Aslan Demir 2008: 99-

100)

Taranan eserlerde bulunan örnekler şöyledir:

Birinci Teklik kişi : -(y)Am, -(y)AyIn, - (y)AyIm

Taŋrı adın aŋuban *girem* söze

Tā ki *éne* Taŋrı'dan rahmet bize (YZ/1)

“Tanrı adını anarak söze gireyim ki Tanrı'dan bize rahmet insin.” Tanrı'dan rahmet inmesi istenmektedir, bu sebeple konuşur niyetini açıklamaktadır.

Yūsuf eydür ben bu yérden *gitmeyem*

Tā ki suçum mālīke eydürmeyem (YZ/737)

Yusuf “Ben bu yerden suçumu mülk sahibine söyletmeyene kadar gitmeyeceğim, dedi.” Burada konuşurun kararlılığı dolayısıyla da güçlü bir istek söz konusudur.

Yūsuf eydür ben saña *ğardaş olam*

Bir arada *oturam yoldaş olam* (YZ/1140)

Yusuf “Ben sana kardeş olayım, birlikte oturup yoldaş olayım.” dedi. Bu beyitte konuşur niyetini dile getirmiştir. Gerçekleşmemiş her istek aslında bir niyet olduğu için gönüllülük-niyet gibi ayrı bir ifade alanı oluşturmayıp bu türdeki ifadeleri, isteme kipliğinin arzu ifade alanında değerlendirmeyi uygun bulmaktayız.

Bu işçün Başraya ben *varam gelem*. (FB/2b,10)

“Bu iş için Basra’ya geleyim.” Bu cümlenin Türkiye Türkçesine aktarımı “Bu iş için Basra’ya geleceğim.” şeklinde de yapılabilmektedir. Gelecekte istek doğrultusunda yapılacak bir iş anlatılarak eki de istek kipliği işaretleyicisi olabilmektedir.

Varam ol dosta kul *olam* hem açıluban gül *olam*

Hem ötüp bülbül *olam* turagum gülistân *ola* (YED/A IV,2)

“Gidip o dosta kul olayım, hem açılarak gül hem de ötüp bülbül olayım, durağım gülbahçesi olsun.”

Gel imdi *diñle* sözi şerh *ideyin*

Birin birin anı saña *diyeyin* (RN/3b,14)

“Gel şimdi dinle sözü açıklayayım, onu sana bir bir söyleyeyim.” Burada hikâye anlatıcısı okura seslenmektedir. Konuşur ile dinleyici arasında bir statü farkı olmadığı için -(y)A_yIn ekleri istek ifade alanını oluşturmaktadır.

Eydiver ta’bîrini anuñ baña

Eydeyüm ol gördüğüm düşü saña (YZ/23)

“Gördüğüm rüyayı sana anlatayım, onun yorumunu (bana) söyleyiver.” Bu beyitte Yusuf babasından gördüğü düşü yorumlamasını istemektedir.

Dāya eydür yā kızum *dön* bir bérü

Neden oldı *göreyüm* beñzüñ şaru (YZ/453)

Dadı “Ey kızım beri dön (de) yüzün neden sarardı göreyim.” dedi.

Birinci Çokluk Kişi: -(y)AlUm, -(y)AvUz

Anı ündep bunda *şoralum* düşün

Bize ol *hød* eydiverür görmişin (YZ/35)

“Onu buraya çağırıp düşünüy soralım, o da bize gördüğünü anlatır.” Yusuf’un kardeşleri Yusuf’dan gördüğü düşü anlatmasını istemektedirler.

Bilelüm aḥvālin anuñ belgüli

Götürelüm aradan fitne kılu (YZ/36)

“Onun durumunu iyice bilelim, bir bahaneyle onu ortadan kaldıralım.” Burada Yusuf’un kardeşleri niyetlerini anlatmaktadır.

Görü eve gelicek ağlayalum

Yūsuf’ı kurd kaptı baba déyelüm (YZ/59)

“Geri eve gelip ağlayalım, Yusuf’u kurt kaptı baba, diyelim.” Bu beyitte konuşur plan yaparken aslında öneri de sunmaktadır. Sunulan önerinin amacı isteğin gerçekleşmesine hizmet etmektir.

Gele bir iki tanışık idelüm

Ki halvet kandasana ana gidelüm (RN/24a,233)

“Gel, bir iki konuşalım, neresi sessizse oraya gidelim.” Bu beyitte yapılmak istenen eylem dile getirilmiştir.

Ne bu yol varmağı terk idelüm

Ne bu menzile yaluñuz gidelüm (MT/71)

“Ne bu yola varmaktan vazgeçelim, ne de oraya yalnız gidelim.” Söz konusu beyitte isteğin gerçekleştirilmesindeki kararlılık vurgulanarak, öneri sunulmuştur. Öneri sunulurken aslında, konuşur işi söylediği yönde gerçekleştirmek istediğini dile getirmektedir. Bu sebeple öneriler de arzu ifade alanına dâhil edilmiştir.

Düşü bunuñ toğrı gelürse n’édévüz

Eytdiler gelüñ bunu öldürevüz (YZ/42)

“Bunun düşü doğru çıkarsa ne yaparız, gelin bunu öldürelim,” dediler. Gerçekleşmesi muhtemel olan bir duruma karşı öneri sunularak planlanan bir istek söz konusudur.

İkinci Teklik Kişi: Ø, -ğİl, -(y)AsIn

Eydür ey baba yatardum bu géce

Bir ‘aceb düş görürem *éşit* néce (YZ/22)

Ey baba “Bu gece yattığımda tuhaf bir düş gördüm, (bu düşün) nasıl olduğunu dinle.” Beyitte Yusuf babasından gördüğü düşü dinlemesini istemektedir. Buradaki “*éşit*” fiili emir kipi ikinci teklik şahıs çekiminde yer almasına rağmen, oğul babaya seslendiği için ve emir ifade alanını temsil eden herhangi bir kiplik yüklem, zarf vb. unsur olmadığından istek ifade alanına dâhil etmeyi uygun gördük.

Hoca eydür bu sözi *diñle* şahā

Dünye mālı yétmeye aña bahā (YZ/389)

Hoca sultana “Bu sözü dinle onun değerine dünya malı yetmez.” der. Hoca sultanı uyarmaktadır ve uyarısını yaparken de sözünün dikkate alınmasını istemektedir. Hiyerarşik yapıya göre hocanın sultana emredemeyeceği de düşünülürse ikinci teklik şahıs emir çekiminde olan fiillerin istek ifade ettiği kolayca anlaşılmaktadır.

Bunalub sana geldüm hâlümü *bil*

Madedün varisa gözüm yaşın *sil* (RN/6b,44)

“Bunalıp sana geldim halimi anla, yardım edebilirsen gözümün yaşını sil.”

Kapu *gözet* kapu ko dip *gözetme*

Ki devlet kapudadır *koma gitme* (RN/1b,96)

“Kapıyı gözet, kapıyı umursamadan koruma ki devlet (saadet) kapıdadır bırakıp gitme.” Dünya hayatıyla ilgili okuyucuya öğüt verilmektedir.

Karavaşlar éytdiler budur begün

Dilsüz *olğil* başuña *dergil* ögün (YZ/360)

Cariyeler “Beyin budur, dilsiz ol, aklını başına topla.” dediler. Cariyeler Zeliha’ya öğüt vermektedirler. Aslında öğüt verirken temenni ettikleri durumu dile getirmişlerdir. Temenni gerçekleşmesi istenilen durum için duyulan arzudur. Bu nedenle öğüt ifade eden yapılara isteme kipliğinin arzu ifade alanında yer vermeyi uygun görmekteyiz.

Neyledi gördün-mi Kotıfar bize

Bu kez ayrık *kayurmağil* bu söze (YZ/564)

“Kotifar bize naptı, gördün mü? Bu kez bu söze önem verme.” Zeliha Yusuf’u uyarmaktadır. Uyarı, olması istenmeyen olayın gerçekleşmemesi adına yapılır. Yani, burada bir olayı istememe söz konusudur.

Sakıngıl olmagıl kibrile yoldaş

Kibir handâyısa anunla savaş (RN/12a,100)

“Kibir ile yoldaş olma (ondan) korun, kibir nerdeyse onunla savaş.” Anlatıcı okuyucuya seslenmektedir. Gerçekleşmesi istenmeyen durum karşısında okuyucuya öğüt verilmektedir.

Gönül göziyile görüp *añlagıl*

İki nesnede kudretin *tañlagıl* (SN/3b,70)

“Gönül gözüyle görüp anla, ikisini de kudretine şaşırma.”

Hüner gözle hüner ere *eresin*

Erile *varasın* dostı *göresin* (RN/13a,113)

“Gönül gözüyle hünerli ere ulaşsın, doğru insana varasın (ki) dostu göresin.”

Söyleyem bu şart ile çün *bilesin*

Kim-idüğüm(i) halka *bildirmeyesin* (YZ/392)

“Bu şart ile söyleyeyim (ki) kim olduğumu halka duyurmayasın.” Yusuf kendini satın alan tüccardan kim olduğunu kimseye söylememesini istemektedir. Bu beyitte Yusuf’un ifadesi emir olarak algılanmamalıdır, çünkü Yusuf’un köle konumunda olduğunu anlatan bir beyittir.

Anlardan benim ‘ilmümi *bilesin*. (Ac.M/5a,10)

“Onlardan benim ilmimi bilesin”

Ve eger saña irişimez-istem sen baña *irişi-göresin*. (Ac.M/7a,5)

“Eğer sana ulaşamazsam sen bana ulaşasın.” Son iki beyitte anlatıcı okuyucuya seslenerek olmasını istediği durumu anlatmaktadır.

İkinci Çokluk Kişi: -(y)AsIz, -(U)ñ, -(U)ñUz

Kim bunu dahı dilersiz *éltersiz*

Él(e)tüben yabanda eyle *kılasız* (YZ/1011)

“Bunu da kıra götürüp öylece bırakmak istersiniz.” Yakup oğullarının niyetini açıklamaktadır.

Bu iki beyti *teferrüc idesiz*. (KK/41a,5)

“Bu iki beyiti açıklayınız.”Anlatıcı ahret hayatı ile ilgili bilgi verirken örnek olarak verilen beyitleri okuyucunun anlamasını istemektedir.

Bu can ni‘ meti kanı *gelüñ* bulalum anı

Asayış kılan canı evliya sohbetidür (YED/R XXV,3)

“Bu can nimeti nerde gelin onu bulalım, canı güvenli kılan evliya sohbetidir.” Anlatıcı dünya hayatı ile ilgili bilgiler vermektedir ve okuyucuyu istediği eylemi gerçekleştirmek için teşvik etmektedir.

Düşü bunuñ toğrı gelürse n'édévüz
Eydiler *gelüñ* bunu öldürevüz (YZ/42)

“Bunun düşü doğru çıkarsa ne yaparız? Gelin bunu öldürelim.” dediler. Yusuf'un kardeşleri olma ihtimali olan bir duruma karşı tedbir düşünmektedirler. Öneri sunulmakla birlikte konuşur dinleyenleri teşvik etmekte ve destek beklemektedir.

Görün acerb oldı zaman gönülden *eylenüz* figan
Ölür çün anadan toğan Allah sana sundum elüm (YED/M XCV,11)

“Devran tuhaflaştı gönülden feryat ediniz, çünkü anadan her doğan ölür oldu, Allah'ım elimi sana açtım.” Anlatıcı zamanın kötüleşmesinden yakınarak dinleyicileri uyarmaktadır ve harekete geçmelerini istemektedir.

Üçüncü Teklik Kişi: -(y)A, -sUn

Atası eydür kandalığın bil anuñ
Seni *vérem* aña *avına* cānuñ (YZ/334)

“Babası onun nerde olduğunu bil, seni ona vereyim de gönlün teselli bulsun.” dedi. Yusuf'u arayan Zeliha'nın babası kızının teselli bulmasını istemektedir.

Kimsene beñçileyin *zār olmasun*
Kimse bu derde giriftār *olmasun* (MT/400)

“Kimse benim gibi ağlayıp inlemesin, kimse bu derde bulaşmasın.” Burada bir dua söz konusudur. Günümüzde de bu kullanım dualarda yaygındır. “*Allah herkesi islah etsin, Allah sevenleri ayırmasın vb.*” örneklerinde de istenilen durumu anlatmada -sXn biçimbirimi kullanılmaktadır.

Şu naqqāş dünyāda hīç *gülmesün*
Diledüğün isteyüben *bulmasun* (SN/14b,546)

“Şu nakkaş dünyada hiç gülmesin, dileyip istediğini bulmasın.” Burada da bir beddua söz konusudur.

Üçüncü Çokluk Kişi: -(y)AlAr

Anı muvakkar ve muhterem *dutalar* ve anuñ hükmi memleketde geçer ola. (KK/56b,1)

“Onu üstün tutsunlar ve değer versinler ve onun hükmü memlekette geçerli olsun.” Anlatıcı devlet yönetimiyle ilgili okuyucuya yöntem sunmaktadır. Amaca ulaşmak için tavsiye verilerek yapılması arzu edilen durum anlatılmıştır.

1.1.1.2. İstek Kipinin Hikâyesi: -(y)A + (y)dU + Şahıs Eki

İstek kipinin hikâyesi biçimbirimi, gerçekleşmiş olayların ardından geçmişte olması istenen, fakat gerçekleşmeyen istekleri anlatmaktadır. Öneri ve temenni, genellikle gelecekte olması muhtemel olaylar için sunulan bir durum iken, istek kipinin hikâyesi biçimbirimi ile aslında geçmişe yönelik bir öneri, temenni dile getirilmektedir. TT’de istek kipinin hikâyesi arzu ifade alanını işaretlemekte ve sıkça kullanılmaktadır. “*Dün keşke sınavı kaçırmayaydın.*” cümlesinde konuşur ikinci teklik şahısa, geçmişe ait bir öneri sunmaktadır. “*Dün keşke sınavı kaçırmayaydım.*” ifadesinde ise konuşur ile eyleyici şahıs aynıdır ve gerçekleştirilmemiş bir eylemin ardından yaşanan pişmanlık dile getirilmektedir. “*Keşke yağmur yağaydı.*” veya “*Keşke dileğim gerçekleşeydi.*” cümlelerinde ise geçmişe ait temenni dile getirilmektedir. Burada ifadenin temenni olması, eylemin gerçekleştiricisinin ilahi varlık olmasındandır. Anlaşılacağı üzere ifade alanlarının belirlenmesinde konuşur ile eyleyici şahıslar da etkili olabilmektedir. Taradığımız eserlerde söz konusu biçimbirim ile ilgili dört örnek bulmakla birlikte, günümüzde sık kullanılan bir yapının teşkil ettiği işlevleri tarihlendirme açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Gümânun yağımışsa *inanaydın*

Bu gaflet uykusundan *uyanaydın* (RN/14b,131)

“Şüphen yoksa inanaydın, bu gaflet uykusundan uyanaydın.” Burada geçmişe ait yapılması istenen durum bir öneri olarak sunulmuştur.

Hazrete *vara-y-ıduñuz* kamuñuz

Hazrete *yalvara-y-ıduñuz* kamuñuz (MT/624)

“Hepiniz huzura varaydınız, hepiniz yalvaraydınız.” Konuşur eyleyici konumundaki ikinci çokluk şahsa gerçekleşmeyen eylemle ilgili bir öneri sunmaktadır.

Bildüreydüm söz ile bildüğümü

Bulduraydum ben size bulduğumu (SV/II,98)

“Bildiğimi (size) söz ile anlataydım, bulduğumu sizin de bilmenizi sağlayaydım.” Konuşur burada gerçekleşmiş durumun ardından yapabileceği, fakat yapmadığı durumları anlatarak pişmanlığını dile getirmiştir. Yaşanan pişmanlığın ardından geçmişe ait bir isteme ifade alanı oluşturulmuştur.

1.1.1.3. Geniş Zaman: -(X)r, -mAz

İsteme kipliğinin morfolojik işaretleyicilerinden biri de -(X)r'dır. Bu ek Türkiye Türkçesinde istek ve emir bildirmektedir. “*Yarın bize gelirsin.*” cümlesi samimi iki kişi arasında geçen bir birim olduğunda, istek ifade alanında yer almaktadır. Çünkü konuşur eyleyicinin hareketi gerçekleştirmesini istemektedir ve yönlendirmede güçlü bir dış otorite mevcut değildir. “*Bu dosyaları birkaç gün içinde düzenlersin.*” cümlesi patron tarafından çalışanına söylendiği takdirde emir ifade alanında yer almaktadır ve burada güçlü bir dış yönlendirme söz konusudur. Aynı cümle birinci teklik şahıs ile çekimlendiğinde yani, “*Bu dosyaları birkaç gün içinde düzenlerim.*” şeklinde sunulduğunda planlanmış bir istek vurgulanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi morfolojik işaretleyiciler çekimlendikleri her şahısta farklı bir ifade alanını teşkil edebilmektedirler.

Johanson geniş zaman ekinin görünüş bakımından düşük odaklı bir ek olması, eyleme bakılan noktada belirli bir hareketin görünmemesinden dolayı niyet, olasılık gibi anlatımlar için uygun olduğunu belirtmiştir (Johanson 1994: 255).

Aslan Demir “-(X/A)r, -mAz” biçimbirimlerinin teklik ve çokluk birinci kişilerde bir işe gönüllü olma, niyetlenme vb. kiplik anlatımları oluşturabileceğini belirtmiştir. Bu anlatımların isteme ifade alanına da yakın olduğu belirtilerek aradaki farkın gönüllülük kipinde niyet etme, tasarlama gibi düşünsel süreçlerin tamamlandığı ve harekete geçilmek üzere olduğu vurgulanmıştır. Aslan Demir’e göre söz konusu biçimbirimleri istek semantiğine yaklaştıran özellik potansiyel olanı, varsayılanı ve yeterliliği bildirmesidir. Nitekim istekler henüz gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmesi arzu edilen ya da varsayılan durumlardır. Örnek olarak “*Ben size bir çaresini bulurum. Bir Ermeni tarzı tanyorum. Onda hem dikiş levazımı bulunuyor, hem de kumaş. A.61.*” metni verilmiştir. Burada “*Ben size bir çaresini bulurum.*” ifadesi aslında yeterliliği anlatmaktadır. Nitekim aynı ifade yeterlilik ifadesi olan “-A bil-” biçimbirimiyle de oluşturulabilmektedir: “*Ben size bir çaresini bulabilirim. Bir Ermeni tarzı tanyorum. Onda hem dikiş levazımı bulunuyor, hem de kumaş.*”(Aslan Demir 2008: 122).

Yūsuf eydür *dönmezem* Tañrı ھاķı

Varuram bunlaruñ-ıla ben daķı (YZ/66)

Yusuf “Tanrı hakkı için dönmem, bunlarla ben de giderim.” dedi. Burada bir kararlılık söz konusudur. Nitekim bu kararlılık “Tañrı ھاķı” ifadesi ile de desteklenmiştir. Buradaki kararlılık güçlü bir isteğin temsilcisidir.

..... sen baña develerüm *vergil ki giderem.* (Ac.M/84b,8)

“..... sen bana develeri ver ki gideyim.” Burada “*giderem*” ifadesi ile planlanan bir istek dile getirilmiştir. Yalnız isteğin gerçekleşmesi “*develerin verilmesi*” koşuluna bağlanmıştır.

Taradığımız eserlerde -(X)r, -mAz eklerinin arzu ifade alanını işaretleyen iki tane örneğine rastladık. Elimizde söz konusu ekin emir ifade alanını oluşturan örneği bulunmasa da Eski Türkiye Türkçesinde ekin emir işlevinin olmadığını söyleyemeyiz. Daha önceki yüzyıllarda yazılmış olan eserleri, özellikle mensur olanları, bu doğrultuda incelemenin ekin işlevinin tarihlendirilmesi açısından yararlı olacağı kanısındayız.

1.1.1.4. Şart Kipi: -sA

Çalışmamızın bu bölümünde “-sA” eki istek ifade alanı ile sınırlandırılarak gereklilik, varsayım, koşul vb. anlatımlarına yer verilmemiştir. “-sA” eki çoğunlukla gerçekleşmemiş ve gerçekleşme ihtimali olan ya da gerçekleşmesi mümkün olmayan istekleri anlatmak için kullanılmaktadır. “*Kuş olup diyar diyar gezsem.*” cümlesinde gerçekleşmesi mümkün olmayan fakat varsayılan bir istek dile getirilmektedir. “*Arabayı benim yerime sen kullansan.*” cümlesinde ise gerçekleşme ihtimali olan bir durum anlatılmaktadır ve konuşur ikinci teklik şahıs konumundaki eyleyiciyi istediği eylemi gerçekleştirmesi için teşvik etmektedir. Söz konusu ekle ilgili tarama sonucu elde ettiğimiz örnekler ekin ETT’de teşkil ettiği arzu ifade alanı ile TT’de oluşturduğu arzu ifade alanından farklı olmadığını göstermektedir. Ayrıca “-sA” ekinin işlev boyutu göz önünde tutularak yapılan bazı açıklamalar da şu yöndedir:

Korkmaz “-sA” ekini dilek- şart kipi olarak ele almakta ve bir oluşu, kılışı şarta veya dilek, istek ve niyete bağlayan bir tasarlama kipi olarak değerlendirmektedir. Diğer tasarlama kiplerinden farkını yalnız başına bir yargı taşıması, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı öge niteliği taşıması olarak göstermektedir. TT’de “-sA” eki ile kurulan kipin aynı zamanda dilek, istek ve niyet de belirttiği dile getirilmiştir. “-sA” şart kipi ekinin addan fiiller türeten bir “+sA-” eki ile “-r” geniş zaman sıfat fiil ekinin kaynaşmasından oluştuğu, daha sonra sondaki “-r’nin” düşmesiyle “-sA” ekinin ortaya çıktığı açıklanmıştır. Dilek bildiren “-sA” eki ise addan istek, niyet, dilek görevinde fiiller türeten bir “+sA-” eki ile fiilden sıfat-fiil oluşturan bir “-k” eki

birleşmesine dayandırılmıştır. Buradaki “-k'nin” tıpkı “-DUK” sıfat-fiilinde olduğu gibi dil hafızasında “-k” ekinin şahıs eki olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bu ayırımdan sonra “-sA” şart eki ile “-sA” dilek ekinin tek şekil yapısına dönüştüğü, fakat işlev ayrılığının süregeldiği belirtilmiştir. (Korkmaz 2009: 676-680)

Karahan “-sA” ekinin koşul anlamı taşıdığına yargı bildirmediği ve “-sA” ekinin yer aldığı birimin bir başka cümlede koşulunu bildirmekte olduğu, böylece “-sA” ekinin bulunduğu tümcenin belirteç olduğu dile getirilmiştir. “*Yarın sinemaya gitsek.*” cümlesindeki “-sA” ekinin ise şart değil, istek eki olduğu belirtilmiştir. (Karahan 1994: 472-473)

Gülsevin *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli çalışmasında “-sA” ekinin şart bildirdiği sürece esas cümlede yüklemi olmadığını ve bu yüzden kip özeliği taşımadığını belirtilmiştir. Sadece dilek-istek bildirdiği örneklerde asıl cümlede yüklemi olduğu vurgulanmış ve şu örnek verilmiştir: “*gümişden elli kandili gör anda/ gücüm yitse iletsem aña ben de (EMŞer.58)*” (Gülsevin 2007: 110)

Cān olur ise *bāri cānāne-i ʿışk olsa*

Mest olur ise kişi mestāne-i ʿışk olsa (KBD/17,1)

“Hayat olur ise bari sevgili aşkı da olsa, kişi sarhoş olursa aşk narası da olsa.”

Burada koşula bağlanan bir önerme vardır ve koşulun gerçekleşmesi durumunda istenilen durum dile getirilmiştir.

Bahsa şāʿirler yüzüne hüsn-i matlaʿ *görseler*

Zülfüni saçsañ yüze mäh-ı mukannaʿ *görseler* (KBD/7,1)

“Şairler yüzüne bakınca şiirin ikinci beytini görseler, saçını yüzüne saçsan da peçeli ayı görseler.” Şairlerin sevgiliden ilham almak istediği ve onu görmek istedikleri dile getirilmiştir. Sevgilinin âşığı görmezden gelmesi bilinen bir durumdur. Şair de bunu bildiği için gerçekleşme ihtimali düşük olan, fakat olmasını temenni ettiği bir durumu anlatmaktadır.

Gümişden elli kandili gör anda

Gücüm *yitse iletsem* aña ben de (KE/ 4a,58)

“Gümüştten yapılmış olan elli kandili görünce gücüm yetse de ben de ona göndersem.” Burada gerçekleşmesi mümkün olmadığı hâlde gerçekleşmesi arzu edilen bir durum anlatılmıştır. Konuşur gücünün yeteceğine inanmamakta, fakat yeteceğini varsayarak arzu ettiği durumu dile getirmektedir.

1.1.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi: -sA + (y)dU + Şahıs Eki

Şart kipinin hikâyesi biçimbirimi isteme kipliğın oluşturan morfolojik yapılardan biridir ve teşkil ettiği anlam itibariyle isteme kipinin hikâyesinin oluşturduğu anlam alanından farklı değildir. Gerçekleşmiş olayların ardından geçmişte olması muhtemel durumlar belirtilerek, geçmişe ait öneri sunulmaktadır. Öneri sunulurken de konuşur aslında seçilmesini istediği yolu, yöntemi vb. durumu anlatmaktadır.

Dāya eydür *déseydün* öñdin baña

Téz bulurdum çāre uşda ben saña (YZ/459)

Dadı “Önceden bana deseydin, ben sana hemen çare bulurdum.”dedi. Zeliha’nın düştüğü müşkül durum karşısında dadının çare bulabilmesi önceden durumdan haberdar olmasına bağlıdır. Dadı durumdan haberdar olmadığı için “*déseydün*” yapısıyla Zeliha’ya konuşma anında ve sonrasında yapamayacağı, fakat daha önceden yapabileceği, aslında Zeliha’nın gerçekleştirmesini istediği bir durumu dile getirmiştir.

1.1.2. Sözlüksel Arzu İşaretleyicileri

İsteme kipliğini oluşturan kiplik yüklem, isteği sözlüksel anlam alanıyla işaretleyen birimlerdir. Çalışmamızda ifade alanlarını işaretleyen yapıların daha çok kiplik yüklem, kiplik zarflar ve kiplik sözlerin oluşturduğunu gördük. Bu durum konuşurun istediğini sözlüksel unsurlarla ifade ettiğini göstermekle birlikte kiplik

ifadelerin gelişim yönünü de göstermektedir. Her dil ögesinin anlamlı olarak ortaya çıkıp daha sonra söz diziminde ilişki kurma rolünü üstlendiği gibi kiplik ifadelerde de söz diziminden biçim bilgisine doğru bir geçiş söz konusudur. Bu geçiş aynı zamanda dilbilgiselleşme olarak adlandırılmaktadır (Kerimoğlu 2011: 142). Ele aldığımız ETT döneminde kiplik alanları işaretleyen birimlerin çoğunlukla sözlüksel işaretleyicilerin olmasının kiplik ifadelerin gelişim yönlerinin tayini ve tarihlendirme açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

1.1.2.1. Kiplik Yüklemler

‘Āşık oldı Yūsuf’uñ şifātına

Ārzūlardı kim baқа şūratına (YZ/111)

“Yusuf’un sıfatına âşık oldu, yüzüne bakmayı arzulardı.”

Bir kitābda oqımuşdum ben anı

Ārzūlardum görmege dün gün seni (YZ/120)

“Bu kitapta ben onu okumuştum, gece gündüz seni görmeyi arzularım.”

Ḳamu tedbīr étdiler öldürmege

İmdi *dilerler* aluban gitmege (YZ/43)

“Hepsi (onu) öldürmek için tedbir aldılar, şimdi onu alıp gitmeyi dilerler.”

Eytdiler biz giderüz avın dapa

Dilerüz Yūsuf bile gele ata (YZ/45)

Baba “Biz ava gidiyoruz Yusuf’un da bizle gelmesini istiyoruz.” dediler.

Çün *diler* Yūsuf ki kend’ özin yuya

Bir balık gelür olur metris şuya (YZ/314)

“Yusuf bizzat gelip kendisi yıkanmak istedi, bir balık geldi suya siper oldu.”

Ve çünkü hâl böyle oldu-y-ısa biz dağı *diledük* ki nesne cem‘idevüz ki oқыana... (Ac.M/3a,13)

“Çünkü durum böyle olduysa biz her şeyi bir araya getirmeyi istedik...”

Ol ağacın faydasını bilmek *diledi*. (Ac.M/11a,9)

“O ağacın yararını bilmeyi istedi.”

Helālīk dilendi dölendi gönül

Üzegü ağır oldu dizgin yünül (SN/83b,2580)

“Gönül helallik istedi, rahatladı; üzengi ağır, dizgini hafif oldu.”

Sini niçe severem; yüz cān bigi *dilerem*

Ola ki kolay gele, sinün olavam bir gün (SV/VIII,4)

“Seni öyle severim ki yüz can gibi seni dilerim, kısmet olursa bir gün senin olacağım.”

Anı *isterdüm* tutuldum yā Resūl

Eyle āzād beni sözüm kııl kabul (YZ/162)

“Ya Resul (ona) tutuldum ve onu isterdim, beni azat eyleyip sözümü kabul et.”

Andan şoñra Hağ Te‘āla’dan kuvvet *istediler*. (Ac.M/15a,16)

“Ondan sonra Allah’tan güç istediler.”

Başumuzu kılıça yastayalum

Leşkere bir pādişāh *isteyelüm* (MT/48)

“Başımızı kılıca yaslayıp, askere bir padişah isteyelim.”

Dermendüm derde timār *isderem*

Ḥastayam gözüñi bimār *isderem* (KBD/11,1)

“Dert sahibiyim tedavi isterim, hastayım gözüme çare isterim.”

Yukarıdaki örneklerde yer alan arzula-, dile- ve iste- fiillerinin isteme kipliğinin arzu ifade alanını teşkil ettiği açıkça görülmektedir. Her ne kadar örneklerdeki kullanımlarda belirgin farklılıklar olmasa da burada dikkat edilmesi gereken nokta, söz konusu üç fiilin oluşturduğu kiplik alanındaki isteğin derecesidir. Dilemek, istenilen durumun oluşmasını temenni etmektir ve bu ifade alanında güçlü bir istek söz konusu değildir. “*Arzula-*” fiili ise “*iste-*” ve “*dile-*” fiiline oranla daha güçlü bir isteği ifade etmektedir.

1.1.2.1.1. Kiplik Söz + Yardımcı Fiil

Buğur daḥı bir *ārzu kılruram*

Ki derdüme dermān anı bilürem (SN/16a,692)

“Şimdi bir dilek diliyorum ki onu derdimin dermanı olarak görüyorum.”

Eydürler ki İskender *arzu itdi* ki... (Ac.M/6b,4)

“İskender onu istedi dediler....”

Daḥı bir söz eydeyüm size ‘aceb

Çün Kotīfar Zeliḥā’yı *kılrur taleb* (YZ/366)

“Size şaşılacak bir söz söyleyeyim, Kotifar Zeliha’yı istermiş.”

Çünkü gördi Yūsuf’ı kıldı ‘aceb

Hem şatun almağlığa *kıldı taleb* (YZ/379)

“Yusuf’u görünce şaşırdı, onu satın almak için talep etti.”

Bu ışkun sırrı aceb bu ışkı *kıldı taleb*

Meger ki vire Çalab anı degme göz görmez (YED/Z XXVIII,4)

“Acaba bu aşkın sırrı mı aşkı talep etti? Eğer Allah verirse hiçbir göz nu göremez.”

Bu beş on yıldan ilerürek ‘ aceb

Kanda-y-ıduñ ol yeri *kılgıl taleb* (MT/8)

“Bu beş on yıldan önce nerdeydin? O yeri iste.”

Derhāl durdular, kārṽān *ṭalebinde oldılar* (FB/10b,15)

“Hemen durup, kervanı istediler.”

Daḥı Şem’ün *kaşd éder öldürmeğa*

Öldürüben dönüp eve varmağa (YZ/72)

“Şem’un öldürdükten sonra dönüp eve gitmeye yeltendi.”

Kaşd éder Yūsuf yine Zeliḥā’ya dér

Ol şūrat görindi gör ne dér (YZ/540)

“Yusuf yeniden Zeliha’ya seslenip yöneldi; suret tekrar ortaya çıktı, bak ne dedi?”

Du‘ā kıllur du‘ā sı olur ḳabūl

Tañgrı vérür ol kişiye kırk oğul (YZ/401)

“Dua etti, duası kabul oldu; Tanrı o kişiye kırk oğul verdi.”

Du‘ā kılsun baña dédi ol ḡarīb

Du‘ā *umdı* senden ol ısmarlayıp (YZ/689)

“O yabancı bana dua etsin, dedi; tembihleyip senden dua bekledi.”

Ki işbu güne dek hem *umar idüm*

Olan zaḥmuma merhem *umar idüm* (SN/90a,2776)

“Bu güne kadar hem umar hem de yarama merhem beklerdim.”

Ölince ol yerde eğlenmege *niyet eyledüm*. (FB/150a,14)

“Ölünce o yerde eğlenmeye niyet ettim”

Tańrı’dan emİRüñ elini gerü *dilek eyledi*. (FB/179b,5)

“Tanrı’dan emirinin elini geri istedi.”

Bu kızuñ hİç kimseye varmağa *rağbeti olmazdı*. (FB/235b,18)

“Bu kız kimseye varmak istemezdi.”

Yanından hİç ayrılmadı Cebre’İL

Ki *müştaķ idi* görmege bunca yıl (SN/5b,125)

“Cebrail yanından hiç ayrılmadı; bunca yıldır (onu) görmeyi arzuluyordu.”

Ben andan *umarıdum* derdüme derman kıla

Derdüm dahi arturdu ya’ni timâr eyledi (YED/C LXXV,20)

“Ben ondan derdime dermen olmasını beklerdim, derdimi arttırdı, beni hasta etti.”

Göñlüm yine *meyl eyledi* oda yanasına

La’ linden *ümid eyledi* kana kanasına(KBD/614,1)

“Gönlüm yine ateşte yanmaya meyletti; kana kana dudağından (çare) ümit etti.”

..... ben kim olam ki peygamber ĥazretinüñ ĥatında yirüm ola, dahı ben anı *temennā idem?* (Ac.M/86a,17)

“..... ben kimim ki peygamber hazretinin yanında yerim olsun ve ben (onun katında) olmayı isteyeyim. ”

1.1.2.1.2. Ek Fiil Alan Kiplik Sözcükler

..... seni görmege *müştaşkam*.... (Ac.M/106b,12)

“.. seni görmeyi arzuluyorum.”

Zülfüñi hālūñ yanında tagıdursın ya‘ ni ne

Ḥod dutılmaḡ göñlümüñ *hacetidür* haceti (KBD/203,2)

“Saçını yanağında dağıtsan da (sana) tutulmak gönlümün isteğidir.”

Hevā ki kopdı yürekden oda çeker cānumı

Ki ne ki gele kopa merkezine *tālipdür* (KBD/316,4)

“Yanına gelmeye talip olduğu için, yüreğimden canımı ateşe çeken bir hava koptu.”

Yukarıdaki örneklerde yer alan “*müştaşk*, *arzu kıl-*, *arzu et-*, *dua et-*, *um-*, *ümit eyle-*” isteme kipliği işaretleyicileri arzula- fiilinin yansıttığı isteğin derecesi ile aynı derecede istek ifadeleri sunmaktadır. “*Niyet eyle-* ve *kast et-*” fiilleri ise zihinsel süreçlerin tamamlanıp istenilen durum için harekete geçildiğini ve kararlılığı vurgulayan işaretleyicilerdir.

1.1.2.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözcükler

Kiplik zarflar ve kiplik sözcükler isteme kipliğinin yarı gramatikleşmiş sözlüksel işaretleyicileridir. Kiplik zarf ve sözcükler isteği doğrudan işaretlemezler. Temel işlevleri isteği derecelendirme; istek bildirimine öneri, nasihat gibi detaylar katma ve isteğin gerçekleşmesine yönelik beklenti ve tutumu aktarmaktır (Aslan Demir 2008: 130). Aslan Demir (2008)’de kiplik sözcükler için şu açıklamayı yapmıştır:

“*Kiplik sözcükler, işlev bakımından görece zarflara benzeyen; bir kısmı basit ya da öbek yapısında olan, bir kısmı ise bir yüklemi olması nedeniyle cümle görünümlü, ancak bağımsız bir cümle oluşturmaktan çok, yarı gramatikal-*

görevli birer öge gibi kullanılan; konuşurun beklenti, tutum ve tavırlarını yansıtan birimlerdir.” (Aslan Demir 2008: 129).

Bu açıklamadan hareketle “*Bir gün olsun yüzüme gülseydin.*” cümlesindeki “*bir gün olsun*” söz öbeği isteme semantiğinin belirlenmesini sağlayan, konuşurun düşüncesini aktaran bir kiplik sözdür. Konuşur gerçekleşmeyen ve gerçekleşme ihtimali düşük olan isteğini dile getirmektedir. Bu anlamı çıkarmamamızı sağlayan söz konusu söz öbeği, yani kiplik sözdür.

Yusuf’ eydür ben kulum haķıķati

Tańrı kılıyam démekdi niyyeti (YZ/222)

Yusuf “Ben köleyim”, dedi; ancak niyeti “Tanrı kölesiyim.” demekti. Burada “*niyyeti*” kelimesi kiplik söz olarak değerlendirilebilir. Çünkü söz konusu kiplik işaretleyicisi ile Yusuf’un gerçekleştirmek istediği bir durumun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Cümlenin tamamından ise, bu isteğin gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır.

Kişilerün gönderür dilemege

Dileyüp kızu aluban gelmeye (YZ/355)

“Kızı, isteyerek almak için adamlarını gönderdi.” Beyitte “*dileyüp*” ifadesi işin nasıl yapıldığını anlatan kiplik bir zarftır. Aynı zamanda bu kiplik zarf işin rıza ile gerçekleştirilmek istendiğini de vurgulamaktadır.

Kıldı ‘ aşık beni uş ańladum

Ķāşki yüzini göricek öleydüm (YZ/455)

“Anladım ki işte beni bu aşık etti; keşke yüzünü görünce öleydim.” dedi. “*Ķāşki*” kiplik sözü ile gerçekleşmesi mümkün olduğu hâlde gerçekleşmemiş isteğin ardından yaşanan pişmanlık dile getirilmiştir.

Yūsuf’un maķşudı ol ķardaşı

Dérdi kaçan gele görem anları (YZ/928)

“Yusuf’un amacı gelecek olan kardeşlerini görmektir.” Beyitte “*mağşudi*” kiplik sözü ile Yusuf’un hedeflediği, gerçekleşmesini istediği durum belirtilmiştir.

Ƙanlu ƙonın getürdiler babama
Ağladı çok Ƙağ Ƙalab’dan şabr *uma* (YZ/1123)

“Kanlı elbiseyi babama getirdiler, Allah’tan sabır umarak çok ağladı.” Burada “şabr *uma*” kiplik sözü ağlama eyleminin Allah’tan sabır dileyerek yapıldığını anlatmakta ve önermenin arzu ifade alanında olmasını sağlamaktadır.

Böyle latif bezenüben böyle şirin düzenüben
Gönül Hakk’a uzayuban *dilek* nedür neye muhtac (YED/C VIII,3)

“Böyle güzel süslenmiş böyle şirin bir araya getirilmiş gönül Hakk’a ulaşınca başka dilek olabilir mi? Neye muhtaç olunabilir?” Beyitteki “*dilek*” kiplik sözü arzu ifade alanının işaretleyicisidir.

Alem fahri Muhammed mi’ râce ağıcağız
Ƙalabdan *diledügi* ümmetine azıkdur (YED/R XXXIV,6)

“Âlemin fahri Muhammed miraca çıkınca, Allah’tan ümmetine dilediği yiyecekti.” Beyitte “*dilediği*” kelimesi ile temenni edilen durum vurgulanmıştır.

‘ Âlemi gezenlerüñ *murâdları* aña hâşıl olur. (Ac.M/3b,1)

“Âlemin gezenlerin dilekleri orda meydana gelir.” Cümlede “*murâdları*” sözü ile gerçekleşmesi arzu edilen durumlar dile getirilerek arzu ifade alanı işaretlenmiştir.

Ƙağ cānibünden oğul *istemek* bābında du’ ā ƙıldururdu. (FB/10a,17)

“Allah’tan oğul istemek için dua ettirdi.” Burada arzu ifade alanını işaretleyen iki unsur vardır. Bunlardan biri “*dua kıldır-*” kiplik yüklemidir. Diğeri ise, “*istemek*” kiplik sözüdür. Dua etmek istenilen durumun gerçekleşmesi için Allah’tan yardım dilemektir. Burada yardım dilemenin hangi amaçla yapıldığı da “*istemek*” kiplik sözü ile belirtilmiştir.

İy *kāṣki* gözüm yüzine *baḫmayayidi*

İllā kim ola ki göre anı gözin yuma (SN/49b,1629)

“Keşke gözüm yüzüne bakmasaydı, onu gördüğümde gözümü kapamam gerek.” Beyitte “*kāṣki*” kiplik sözü ile gerçekleşmemiş bir istek anlatılmaktadır. “*baḫmayayidi*” kelimesindeki istek kipinin hikâyesi ile de arzu ifade alanı desteklenmiştir.

Nolayidi kamu kuşlar bu gülşene *gelse*

Teferrüc itse arada ki kime uçtu gönül (KBD/126,3)

“Tüm kuşlar bu bahçeye gelse, gönül orada gezinse ne olurdu?” Burada “*nolayidi*” kiplik sözü ile gerçekleşme ihtimali olmasına rağmen gerçekleşmeyen bir isteğin ardından sitem dile getirilmiştir.

1.1.3. Söz dizimsel Arzu İşaretleyicileri

1.1.3.1. Söz dizimi- Leksikoloji- Morfoloji Bağlantılı Arzu İşaretleyicileri

1.1.3.1.1. Ki’li Birleşik Cümleler

İsteme kipliğinin arzu ifade alanını işaretleyen yapılardan biri de ki’li birleşik cümlelerdir. Bu cümleler leksikolojik ve morfolojik yapılarla desteklenerek arzu kipliğini teşkil etmektedir. Bilindiği üzere ki’li birleşik cümleler dilimize Hint-Avrupa dillerinden geçmiştir. Tekin bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“VIII. yüzyılda Tarım bölgesinde yerleşik kültüre geçerek dönemin kültür hayatına tercüme ve telif eserlerle katılan Uygurlar döneminde, Hint-Avrupa milletlerinden Soğud ve Tohar gibi İranlı kavimlerin dillerindeki yardımcı cümleleri temel cümleye bağlayan bağlaçlar taklit edilerek Türkçede önceden beri bulunan kaçan, kanyu, kim, ne gibi kelimelere yeni anlamlar verilmiştir. Böylece, bir temel düşüncüyü çeşitli yönlerden tamamlayan unsurlar bir

cümle hâline getirilerek Türkçe, zengin bir anlatım şekline kavuşturulmuştur.” (Tekin 1992: 112).

ETT’de ki’li cümleler oldukça fazla yer almıştır. 13. ve 14. yüzyıllarda ki ve kim bağlaçları aynı işlevde kullanılırken, kim’in soru zamiri olarak da kullanımı devam etmiştir. 17. ve 18. yüzyıllardan sonra ki daha yaygın olarak kullanılırken kim’in kullanımı azalmıştır (Tokatlı 2005: 134).

Günümüzde ise dilimize Farsçanın etkisiyle girmiş olan ki’li birleşik cümlelerin Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarındaki kullanımı azalmakta fakat Rumeli ağızlarında ise kullanımı yaygındır. Günşen, bu durumu Türkçenin Hint-Avrupa kökenli Sırpça ve Arnavutça gibi dillerin etkisine girip, sıfat-fiil ve zarf-fill biçimlerinin kullanımdan düşmesi ve bu boşluğun Batı Rumeli ağızlarında çeşitli bağlaçlarla kurulan ilgi cümleleri ile doldurulmasına bağlanmıştır (Günşen 2010: 475).

Ki edatı ile bağlanan birliklerden biri ana cümle, diğeri de ana cümleyi zaman, nesne, tarz vb. bakımdan tamamlayan yan cümle veya cümlelerdir. Bu tür cümlelerde ana cümle başta yardımcı cümle sonda bulunmaktadır ve bu söz dizimi Türkçeye aykırı bir durumdur. Bu durum kiplik açısından değerlendirildiğinde herhangi bir semantik fark söz konusu değildir. Örneğin “*İsterim ki gelesin.*” cümlesi ile “*Gelmeni istiyorum.*” yargısı arasında semantik olarak hiç bir fark yoktur. Her iki yargı da isteme kipliğinin arzu ifade alanını teşkil etmekle birlikte, isteğin derecesi ve yönlendiriciliği aynıdır. Söz konusu yargılarda söz dizimi açısından bir farklılık mevcuttur. Dolayısıyla arzu ifade alanını işaretleyen yapı birinci cümlede söz dizimi-leksikoloji- morfolojik bağıntılı iken, ikinci cümlede aynı ifade alanı kiplik yüklemle işaretlenmiştir. Taradığımız eserlerde karşımıza çıkan örnekler şunlardır:

İki sultandırur sana havale

Diler her birisi kim mülki ala (RN/4b,19)

“Sana havale olan iki sultandır; her biri mülkü almayı diler.” Beyitte “*kim*” bağlacı ile sözdizimi, “*ala*” kelimesindeki teklik üçüncü şahıs istek eki ile morfolojik, ‘*diler*’ kelimesi ile de leksikolojik işaretleme yapılmıştır.

Dilerem kim bana feryâd ıresin

Güc olmuş kişiye sen dâd ıresin (RN/38b,391)

“Dilerim ki, bana yardım edersin. Zulme uğramış kişiye sen adaletle muamele edersin.” Burada gerçekleşme ihtimali düşük olan fakat gerçekleşmesi temenni edilen durum anlatılmaktadır.

Bildüm ve lîkin *dilerüm ki gözüm-ile görem.* (Ac.M/3b,8)

“Anladım fakat gözümle görmeyi diliyorum.”

Ve karındaşı dağı *diledi ki ol dîvâra çıka....* (Ac.M/119a,8)

“Ve kardeşi de o duvara çıkmasını istedi.”

İskender *arzu itdi ki Arastatalis’i göre....* (Ac.M7162a,16)

“İskender Arastatalis’i görmeyi arzu etti.” Söz konusu yargıda güçlü bir istek yoktur. Gerçekleşmesi durumunda hoşnut olunacak durum dile getirilmiştir.

Ben *dilerem kim aña cānum virem*

Dirliğümü ölümüne degşürem (MT/804)

“Ben ona canımı vermeyi diliyorum; dirliğimi ölüme yeğliyorum.” Her ne kadar “*dile-*” fiili kiplik işaretleyicisi olarak güçlü bir istek alanını oluşturmasa da kullanılan “*canını ver-*” deyimini ile konuşurun kararlılığı ve isteğin gücü belirtilmiştir.

Gönlüm *anı diler ki sefere varam* (FB/10b,2)

“Gönlüm sefere gitmeyi ister.”

Ammā il ve ulular seni *umalar ki* begleri *olasın*. (FB/29b,9)

“Ama yüce kişiler senin beyleri olmanı umuyorlar.” Burada düşük dereceli bir istek dile getirilmiştir. İsteğin gerçekleşmesi temenni edilen bir durumdur.

..... *ümīd dutaram ki* beni bu dem sizūñ huzūruñuzda *āzād ide*. (FB/54a,5)

“Beni bu zamanda sizin huzurunuzda affetmesini ümit ediyorum.”

Azmum oldur ki başum *alam gidem*. (FB/112a,9)

“Amacım başımı alıp gitmektir” Amaç varılmak istenen noktadır. Dolayısıyla da cümlede amaç belirtilerek arzu kipliği oluşturulmuştur.

Dilerdi ki birliğini *bildüre*

Yiri gögi ‘ilmiyle *toldura* (SN/3a,53)

“Birliğini bildirmeyi yeri göğü ilmiyle doldurmayı isterdi.”

Ümizüm Haḳ’a şöyledür *kim saña*

Vire istediğini öñden saña (SN/14b,641)

“Allah’tan önce sana istediğini vermesini diliyorum.”

Çalap’dan *ḳamu hācetüm şol ki* sen

Benüm *olasın* u öküş yıl esen(SN/64b,2033)

“Allah’tan istediğim uzun yıllar benim olmandır.”

1.1.3.1.2. Bilgi Yapısı Farklı Olan Birleşik Cümleler

Aslan Demir (2008)’ de Türkçe cümlelerin odak+konu biçiminde olduğunu, odağın cümledeki yeni ya da beklenmedik bilgi, konunun ise cümledeki eski ya da varsayılan bilgi olduğunu belirtmiştir. Odak+ konu biçiminde oluşan cümlede önemli bilgi özne, nesne ya da tümleç üzerinden, konu ise yüklem üzerinden aktarılmaktadır. Söz konusu istek cümlelerinde ise durum değişmekte, konu+odak şeklinde bir yapı

ortaya çıkmaktadır. Yani, istek aktarımı istek ifadesi taşıyan bir özne ve istenileni bildiren ad soylu bir yüklemden oluşmaktadır. Aslan Demir örnek olarak “*Sizden istediğim, bu evrakları yerine ulaştırmanızdır.*” cümlesini vermiştir. Cümlede istenilenin ne olduğu yüklem üzerinden sunulmaktadır ve konuyu teşkil etmekten, “*evrakların yerine ulaşması*” ise özne konumunda olup odağı oluşturmaktadır (Aslan Demir 2008: 136). TT’de yer alan bu yapı ETT’de de mevcuttur. Elimizde bulunan örneklerin bir kısmı morfolojik olarak da isteme kipliğini işaretlemektedirken, bir kısmı sadece söz dizimi ve leksikoloji açısından isteme kipliğini işaretlemektedir. Bu nedenle morfolojik olarak da arzu ifade alanını işaretleyen örnekleri söz dizimi- leksikoloji- morfoloji bağıntılı istek işaretleyicileri başlığı altında; diğer bilgi yapısı farklı olan cümleleri ise söz dizimi- leksikoloji bağıntılı istek işaretleyicileri bölümünde sunmayı uygun bulduk. Ayrıca söz dizimi ve leksikolojinin yanı sıra özellikle istek kipi ile işaretlenmiş bilgi yapısı farklı cümlelerin TT’de kullanılmadığını da belirtmeliyiz.

Mağşūdi ol-ıdı ki kardaşları

Geleydi Yūsuf *göreydi* anları (YZ/937)

“Yusuf’un amacı kardeşlerinin gelmesi ve onları görmektir.”

Vérdüm ad üçüncüye Yūsuf déyü

Mağşūdum seni *añam* unutmaya (YZ/1125)

“Üçüncüye Yusuf adını verdim, amacım seni anıp unutmamaktır.”

İmdi *kaşdum* devletün *olsun* müdām

Dağı benden saña *olsun* biñ selām (YZ/1256)

“Dileğim saltanatının devam etmesidir, benden de sana bin selam olsun.”

..... anda çoğan yuvası var-ımuş, *kaşdı* ol yuvaya *vara*.... (Ac.M/11a,3)

“..... orada yuvası varmış, amacı o yuvaya varmakmış.”

‘ Işkı odı eyle ki benüm gönümi yaħar

Dilek bu durur hiç gönüli yaħmaya şallah (KBD/605,3)

“Aşkın ateşi benim gönlümü yakar, dilek hiçbir gönlün aşk ateşinden yanmamasıdır.”

Akalın ise söz konusu cümleleri ki’siz düşmüş birleşik cümle olarak adlandırmaktadır. Esas olarak ki’si düşmüş birleşik cümle olarak adlandırılan cümlelerin yapı ve söz dizimi bakımından ki’li birleşik cümlelerden önemli bir farkının olmadığı, dikkati çeken tek özelliğin ki bağlacı kullanılmadan birleşik cümle kurulması olduğu dile getirilmiştir. Örnek olarak “*Girüp hücreye gördi kız anda yolı*” cümlesi verilmiştir. Ana cümlenin “*girüp hücreye gördi*”, yardımcı cümlenin “*kız anda yolı*” olduğu, yardımcı cümlenin ana cümleye doğrudan doğruya nesne ögesi olarak katıldığı belirtilmiştir. Buradaki katılmayı sağlayanın sıfır değerdeki bağlaç olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada ki’si düşmüş birleşik cümleler arasında yardımcı cümlenin ana cümleye bir öge niteleyicisi olarak katıldığı başlığı altında “*Sakındugum ol idi Ø görmeyesin /Görüp aña gönüni virmeyesin*” örneği yer almaktadır. Bu örneğin, yapı bakımından yukarıda verilen örneklerden hiçbir farkı yoktur. Burada sadece semantik bakımdan bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla Akalın’ın açıklamaları doğrultusunda bilgi yapısı farklı olan birleşik cümleler, ki’si düşmüş cümleler olarak da değerlendirilebilir.” (Akalın 2004: 58).

1.1.3.1.3 AsI + İyelik Eki + Gel-

ETT’de gelecek zaman kavramı veren ve ikinci derecede işlek bir sıfat-fiil olan “-AsI” eki Türkiye Türkçesinde de sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır (bk. Gülsevin 2007). Ayrıca 14 ve 15. yüzyıl Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde “-A” ekinin gelecek zaman eki olarak, işlevinin zayıflamasıyla -AsI ekinin dilek-şart, gereklilik, emir, geniş zaman görevleri ile “-A” ekinin yerini tuttuğu bilinmektedir (Korkmaz 2005: 146). Bu ek günümüzde ardından iyelik eki ve gel-, tut-, yok, var gibi leksikolojik unsurları alarak arzu ifade alanını işaretlemektedir. Konuşurun durum karşısında isteme ya da istememe hâlini ortaya koyan bu yapı, TT’nde sıkça

kullanılmaktadır. “*Ders çalışsım geldi/var/tuttu.*” cümlesinde konuşur daha öncesinde olmayan, fakat söylem zamanına yakın bir zamanda veya söylem zamanında oluşan isteğini dile getirmektedir. “*Ders çalışsım yok.*” cümlesinde ise konuşur istemediği bir durumu anlatmaktadır ve konuşurun bu söyleminden, harekete geçmeyeceği yorumu da çıkarılabilmektedir. Söz konusu kiplik işaretleyicisiyle ifade edilen istekler, konuşma anını ilgilendirdiği gibi geçmişte başlayıp gelecekte de sürecektir olabilir ya da geçmişten bu yana belirli aralıklarla tekrar edilebilir (Aslan Demir 2008: 135). “*Birkaç gündür işe gidesim gelmiyor.*” cümlesinde geçmişte başlayıp hâlâ devam eden istememe durumu anlatılırken, “*Ara sıra onunla konuşsım geliyor.*” cümlesinde ise belirli aralıklarla gerçekleşen isteme hâli anlatılmaktadır. Taradığımız eserlerde “-AsI + İyelik Eki +Gel-” ile ilgili bir örnek bulmamız Türkiye Türkçesinde de kullanılan bu yapının ETT’ne belki daha da eski dönemlere dayandığını göstermektedir. ETT’ne ve eski devirlere ait daha çok metin taranması, söz konusu yapının tarihlendirilmesi ve gel- fiilinin yanında tut-, var, yok gibi leksikolojik unsurların da kullanımının mevcut olup olmadığını belirlemek açısından yararlı olacaktır.

‘ Işık galebesinden gendüyi aşağı bırakası geldi. (FB/195b,10)

“Aşkın üstün gelmesinden kendini aşağı doğru bırakası geldi.” Burada anlatıcı eyleyicinin kendini aşağı doğru atmak, intihar etmek istediğini belirtmiştir. Anlatıcının gözlem yaptığı anlaşılacakla birlikte, eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği belli değildir.

1.1.3.2. Söz dizimi- Leksikoloji Bağıntılı İstek İşaretleyicileri

1.1.3.2.1. Bilgi Yapısı Farklı Olan Birleşik Cümleler

Aşağıda verilen örneklerde isteme kipliğini işaretleyen herhangi bir morfolojik yapı bulunmamaktadır. Söz dizimi ve leksikolojik olarak arzu kipliğini işaretleyen cümlelerin kullanımı Türkiye Türkçesinde de mevcuttur.

Biz bunun neligün bildük dünyenin nesine kalduk

Arzumuz nefsiçün degül dünya teferrücündeyüz (YED/R LVII,3)

“Biz bunun ne olduğunu anladık dünyanın nesine kaldık, arzumuz nefis için değil, dünyada gezip hoşça vakit geçirmektir.”

Murād budur, kitābı bilen ālimlere vacibdür ‘*izzet ü hürmet etmek*.

(Ac.M/10a;9)

“Murat, kitabı bilen âlimlere izzet ve hürmet etmektir.”

Benüm *murādum* bu *degüldür*. (Ac.M/201a,17)

“Benim arzuladığım bu değildir.

1.2. Emir

İsteme semantiğinin alt birimlerinden biri de emir ifade alanıdır. Her şeyden önce emir ifade alanının oluşabilmesi için bir emreden kişinin, bir de hareketi gerçekleştirecek veya hareketi gerçekleştirmesi istenen kişinin olması gerekmektedir. Her emir ifadesi aslında içinde isteği barındırmaktadır, fakat bu isteğin şiddeti ve gücü isteme kipliğini oluşturan diğer ifade alanlarına göre daha kuvvetlidir. Dolayısıyla her emir bir istek iken; her istek ifadesi emir değildir. Emir ifadesini sağlayan ve onu arzu ifade alanından ayıran pek çok öge vardır. Bunlar morfolojik, leksikolojik öğeler olabileceği gibi hiyerarşik düzenin oluşturduğu statü gibi sosyolojik etmenler; haklı olma, kızgın olma gibi psikolojik etmenler de olabilmektedir. Söylem sırasında konuşurun ses tonu ve vurgusu ve metnin bütünlüğü de emir ifade alanını belirleyebilen öğelerdendir.

Aslan Demir (2008)’de emir semantiğini şöyle tanımlamaktadır:

“Biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere en az iki kişili iletişim ortamında, yapılması istenen bir işin /gerçekleştirilmesi beklenen bir durumun

buyurucudan eyleyiciye belirli bir otorite ile dayatıldığı; ileri derecede yönlendirici olan; buyurucunun, eyleyiciden toplumsal veya durumsal nedenlerle görece üstün olduğu, eyleyiciyi harekete geçirenin kendi arzu ve istekleri gibi iç dinamikler değil, buyurucudan ya da buyurucunun temsil ettiği kurumdan kaynaklanan dış dinamikler olduğu bir anlam alanıdır.”

1.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

1.2.1.1. Emir Kipi

Emir kipi yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak ifade eden bir gramer kalıbıdır (Korkmaz 2009: 665). ETT’nde Türkçenin her döneminde olduğu gibi emir kipinde her şahıs için ayrı bir ek kullanılmaktadır. Sadece çokluk üçüncü şahıs eki, teklik üçüncü şahıs ekinin çokluk şeklidir. Bu durum her emir ekinin aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca emir ekleri Türkçenin başından itibaren tam bir fiil çekim eki durumunda bulunmuşlar ve fiil karakterlerini hiç bozmamışlardır (Ergin 2004: 304). ETT’nde emir kipi çekiminde teklik birinci şahıs için “-AyIn, -AyIm”; teklik ikinci şahıs için “-ğİl, Ø”; teklik üçüncü şahıs için “-sUn”; çokluk birinci şahıs için “-AlUm”; çokluk ikinci şahıs için “-ñ, -ñUz”; çokluk üçüncü şahıs için “-sUnlAr” ekleri kullanılmaktadır. Emir kipi ile ilgili tartışmalar birinci teklik ve çokluk şahıslardaki eklerin istek kipine mi emir kipine mi dâhil edilip edilmemesi gerektiği konusunda yoğunlaşmaktadır. Burda konuyla ilgili açıklamalara “İstek Kipi” bölümünde yer vermiş bulunmakla birlikte, tarama sonucunda her şahıs için emir kipi işaretleyicisi bulunamamıştır. Bu durum taranan eserlerde kullanılan şahıs eklerinin kısıtlı olmasıyla ilgili olup, emir kipinin emir ifade alanını oluşturan en güçlü işaretleyici olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

İkinci Teklik Kişi: Ø, -ğII

Vérdiler and düşüni *dégil déyü*

Eyle ma'lūm anı bize söyleyü (YZ/40)

“Düşünü anlatsın diye yemin ettirdiler, onu bize söyleyerek ortaya çıkar.” dediler. Beyitte Yusuf’un rüyasını anlatması için kardeşleri tarafından sıkıştırıldığı anlatılmaktadır. Yüksek dereceli bir dayatılma ve yönlendiricilik olduğundan örneğin emir kiplik alnında verilmesini uygun bulmaktayız.

Hağ Çalab’dan ün geldi *én* kuyuya

Otur anda *kulluk eyle* Tañgrı’ya (YZ/113)

Allah’tan “Kuyuya in; orada otur; Tanrı’ya kulluk yap.” diye, ses geldi. Allah’ın insanlardan yapılmasını istediği her şey emirdir. Nitekim morfolojik olarak emir kipinin kullanılması da emir ifade alanının desteklemektir.

Yokarudan geldi ün *hālūni bil*

Én atıñdan téz Çalab’a *secde kıl* (YZ/297)

Yukarıdan “Hâlünü bil, çabuk atından in, Allah’a secde et.” diye ses geldi. Yine, beyitte Allah tarafından yapılması istenen, eyleyicinin yapması gereken davranışlar dile getirilmiştir. Emir kipliği emir ekleriyle işaretlendiği gibi “çabuk” zarfı ile de söz konusu ifade alanı desteklenerek, durumun aciliyeti vurgulanarak uyarı yapılmıştır.

Koñfar söyler bezirgān hocaya

Kes bahāsın kulunı *eyt* néçeye (YZ/380)

Mısır azizi Kotifar bezirgāna “Kulunun değerini biç, ne kadar olduğunu söyle.” dedi. Hiyerarşik sistem göz önünde tutulduğunda Kotifar’ın tüccara emir verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim emir kipliğinde buyuranın üstünlüğüne dayanan güç ilişkisi mevcuttur.

Eytti Rūm'ũñ issi Kayser bir ere

Buyruĝum *tut* Muşr'a *varĝil* ey yarā (YZ/618)

Rum'un sahibi Kayser bir adamına "Emrimi yerine getirip Mısır'a git." dedi. Bu beyitte de eylemin gerçekleşmesi yönünde yüksek dereceli bir dayatma ve buyuranın üstünlüğüne dayanan bir ilişkinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Padişāh işāret etdi: "*Otur!*" dedi. Oturdu. (FB/26a,10)

"Padişah Benna adında bir kadını huzuruna çağırıp, söz konusu cümleyi söylemiştir. Burada istemenin dayatıcılığı, işaret dilinin de kullanılmasıyla artmaktadır. Dolayısıyla, kiplik ifadelerde her türlü dış etkenin önemli olduğu ve kiplik ifadeleri destekleyebileceği anlaşılmaktadır.

İkinci Çokluk Kişi: -(U)ñ, -(U)ñUz

Varuñ avlañ kurdu *getürüñ* baña

Yusuf'ı yedi-mi şora(yı)m ben aña (YZ/150)

"Gidip kurdu avlayıp bana getirin; Yusuf'u yedi mi ben ona sorayım." dedi. Beyitte Yakup Peygamber oğullarına Yusuf'u bulmaları için emir vermektedir. İfadenin emir olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Yusuf'u kuyuya atan kardeşleri Yusuf'un gömleğini getirip, "*Onu kurt kaptı.*", derler. Gömlekte kan olmadığını gören Yakup Peygamber oğullarına "*O çocuğu siz yok ettiniz.*", der ve kurdu getirmelerini ister. Burada Yakup Peygamber durumun farkındadır ve haklı olma durumu psikolojik olarak oğulları karşısında Yakup Peygamber'e üstünlük sağlamıştır. İşte bu üstünlük isteğin yönlendiriciliğini arttırarak, emir ifade alanını oluşturmuştur.

Atası delürdi dér *baĝlañ* elin

Sözi azdı bilimez kendü ħalin (YZ/339)

"Babası "Delirdi, elini bağlayın; ne dediğini bilmiyor, kendisini kaybetti." dedi. Zeliha'nın babası kızını durumunu görünce adamlarına emir verdiği

anlaşılmaktadır. Bu emir ifade alanı buyuranın üstünlüğü, kızgın olma gibi dış etkenlerle de desteklenmektedir.

Yūsuf eydür *éltüñüz* ol şūrata

Çardaşı dér var-ı mış ol şıfata (YZ/1087)

Yusuf “Götürün o resme; ona benzeyen kardeşi varmış.” dedi. Bu beyitte Yusuf kendisini tanımayan ve ağlayan kardeşi Bünyamin’i avunması için daha önce başka bir sarayda gördüğü, kendi resminin olduğu saraya götürülmesini adamlarına emretmektedir.

Üçüncü Teklik Kişi: -sUn

Bir biti yaz Mışır’a *varsun* bir kişi

Söylesün anda aña uşbu iş (YZ/348)

“Mektup yaz, birisi Mısır’a götürsün; bu hadiseyi ona anlatsın.” dedi. Zeliha Yusuf’u rüyasında gördükten sonra bu beyiti babasına söylemektedir. Burada konuşur, dinleyici aracılığıyla üçüncü teklik şâhısa emir vermektedir. Konuşur, “Bir biti yaz” derken dinleyiciye yani, ikinci teklik şâhısa seslenmekte ve arzu kipliğini işaretlemektedir; “Mışır’a *varsun*” ve “*Söylesün*” yükleleriyle de eylemi yapacak olana üçüncü teklik şâhısa buyurarak emir kipliğini işaretlemektedir. Burada yargıların arzu veya emir ifade alanını oluşturmasındaki etkenin, konuşur ile eyleyici arasındaki statü farkı olduğu söylenebilir.

Ağu *versün* Melik Reyyan’a sâki

Hem *ittifāklaşsun* ħon-salār daħı (YZ/620)

“Saki ile sofrabaşıcı anlaşp “Hükümdar Reyyan’ı zehirlesin.” dedi. Rum’un sahibi Kayser bir adamına (“Eytti Rüm’uñ issi Çayser bir ere / Buyruğum *tut* Muşır’a *varğıl* ey yarā”) Mısır’a gitmesini emrettikten sonra orada, yapılmasını istediği şeyleri beyitte dile getirmektedir. Aslında dinleyici aracılığıyla üçüncü kişiye emir verilmektedir.

1.2.2. Sözlüksel Emir İşaretleyicileri

1.2.2.1. Kiplik Yüklemler

Çünkü kondı bir sâ' at oturdılar

Hoca *buyurdu* ki hon getürdiler (YZ/179)

“Konakladıkları zaman bir saat oturdular; tüccar buyurdu, sofrayı getirdiler.”

Yūsuf'ı alur varur Nîl kıatına

Buyurur aña gire anda yuna (YZ/313)

“Yusuf'u aldı, Nil Nehri'ne götürdü; nehre girip yıkanmasını emretti.”

Ele gireni zındāna ururlar

Ayağına da demir *buyururlar*(RN/6b,48)

“Yabancı içine karışanı zindana koyarlar; ayağına da demir vurulmasını emrederler.”

Ve hem Haq Te'āla *buyurdu* ki..... (Ac.M/3a,7)

“Ve Allah emretti ki.....”

Haq Te'ālā *buyurur* ki: “yā Dāvūd biz seni hālīfe kılduq yir yüzünde, pes *hüküm eyle* halk arasında. (KK/5b,3)

Allah Davud Peygamber'e “Biz seni yeryüzünde halife kıldık, artık halk arasında sözünü geçir.” diye emretti.

1.2.2.1.1. Kiplik Söz + Yardımcı Fiil

Buyruq oldı Cebre'îl tēz én yére

Komağıl Yūsuf'ı ki yére éne (YZ/102)

Cebraîl'e “Çabuk yere in; Yusuf'un yere inmesine izin verme.” diye emir geldi.

Çünkü Hūd ol kuyuda düşer ölür

Buyruk olur Cebre' il anda gelür (YZ/125)

“Hud o kuyuda düşüp ölünce, Cebrail'e oraya gelmesi için emir geldi.”

Haznedār *buyruk tutar* varur añā

Hazne ʔolmıř māl-ıla batar ʔañā (YZ/405)

“Haznedar emir üzerine hazineye gider; hazinenin malla dolduğunu görünce şaşırır.”

Su tenūrdan ʔoymadı bıñar gibi

Buyrugın dutdı Nūhuñ ʔullar gibi (SV/II,45)

“Su Nuh'un emrini kullar gibi yerine getirip, ocaktan pınar gibi akmadı.”

Ol varur Mışr'a *tutar buyruk* kişi

Bildürür bunlara anda ol işi (YZ/621)

“O kişi emri yerine getirip, Mışr'a gitti; o işi bunlara anlattı.”

Étdi buyruk Yūsuf ekin (çok) ekdiler

Vaşti geldi başi birle dērdiler (YZ/827)

“Yusuf emretti ekin ektiler; zamanı gelince başağıyla topladılar.”

Çü Karun'a malıçün *buyruk indi*

Zekâti vermedi vü dini döndi (RN/34b,351)

“Karun'a malı için emir geldi; zekâti vermeyince dinden çıktı.”

Yūsuf *emr étdi* buları bađladur

Öldürün dēr ʔamusını ağladur (YZ/1307)

“Yusuf emredince onları bağladırılar, öldürün diyince de hepsini ağlattı.”

..... andan soñra *emr oldı* ki Ka' beyi ʔible itdiler. (Ac.M/83b,5)

“..... ondan sonra Ka’beyi kible etmeleri için emir geldi.”

Ya‘nī dürüstlig-ile Allahu ta‘ālā *emr itdi* size.... (KK/31b,4)

“Ya’ni Allah size dürüstlkle emretti.....”

Sūrete can girmeğe *fermān olur*

Pādişāh emri āna *dermān olur* (RN/2a,6)

“Canın surete girmesi emredilir; padişah emri ona çare olur.”

Çü ‘ahd eylemişsin ne *dermān* bugün

Elünde senün *oldı fermān* bugün (SN/29b,1070)

“Söz verdiğin için çare yoktur; senin elinde bu ferman oldu.”

Yérine kardaşı Reyyān oturur

Saltanat *hükmin yérine getirür* (YZ/610)

“Yerinde kardeşi Reyyan oturur; saltanat hükümünü yerine getirir.”

Bindi Yūsuf kürsīye *hükme eyledi*

Yüklerini gör aratdı n’eyledi (YZ/1147)

“Yusuf tahtına çıktı emir verdi; yüklerini arattı, bak ne yaptı?”

Hind pādişāhı *muḫī olamadı*. (Ac.M/5a,3)

“Hind padişahı emir altına giremedi.”

..... halāyığı kendüye *müsaḫḫar eyledi*. (Ac.M/287b,10)

“..... yaratılmışları kendi emri altına aldı.”

1.2.2.1.2. Ek Fiil Alan Kiplik Sözlür

Ruhumdan kimsene haber viremez

Emrdür kadırlığı virür hareket (YED/T X,5)

“Ruhumdan kimseye haber vermez; gücü emirdir, yönlendirir.”

..... anuñ hudūsi Haq *buyruğudur*. (Ac.M/22a,6)

“Âlem içindeki varlıkların sonradan yaratılması Allah’ın emridir.”

Cānuma sevmek seni irāğ iş durur

Nitse olur ol Çalap *fermānudur* (KBD/1359,2)

“Benim canıma seni sevmek zor gelir; fakat yapacak bir şey yoktur, o Allah fermanıdır.”

Verilen örneklerde yer alan “*ferman, emir ve buyruk*” gibi sözlüksel emir işaretleyicileri arasında isteğin gücünü ve yönlendiriliciğini arttıran herhangi bir anlamsal fark yoktur. Çünkü örneklerde, kutsal varlık olan Allah’ın yapılmasını istediği durumlardan bahsedilirken ferman, emir ve buyruk kelimeleri işaretleyici olarak kullanılmış, anlatımlarda özellikle bir işaretleyici ön plâna çıkmamıştır. Aksi takdirde, Allah’ın verdiği emir ile insanın verdiği emir hikâye edilirken farklı sözlüksel işaretleyicilerin kullanılması gerekirdi.

1.2.2.2. Kiplik Sözlür

Çamu anuñ *buyruğında* oldılar

Ne-ki ol buyurdu anı kıldılar (YZ/256)

“ Hepsi onun emrine girdi; o ne buyurduysa onu yaptılar.”

Mısır’lu için müşebbek eyledi

Çamu yolları *buyurup* bağladı (YZ/924)

“Halkı için duvar çevirdi; emredip bütün yolları birleştirdi.”

Éndi bir gün gökden ‘Azrā’ il yére

Çalab *emriyle* Ya’qub peygāmbere (YZ/1212)

“Bir gün Allah’ın emriyle Azrail Yakup Peygambere geldi.”

Harifler cümlesi *taâta* meşgul

Olupdur cümlesi sultânına *kul* (RN/9a,70)

“İş ehli olanların hepsi itaat etmekle meşgul olup, hepsi sultanına kul olmuştur.”

Bini togar bini gider *buyruk* böyle geldi meger

Kim ola dünyaya doyar peymanesi toldı gider (YED/R XXXX,6)

“Buyruk böyle gelmiş ki bini doğar bini ölür; kim dünyaya doyar ise eceli gelir, ölür.”

Hağ Te‘āla’nuñ *emri-y-ile* her birisünün etleri ve sünükleri birbirinden ayrıldılar. (Ac.M/3b,15)

“Allah’ın emriyle her birinin etleri ve kemikleri birbirinden ayrıldı.”

Vezīrūmsin avcuñdadur il ü şār

Çamu *hükümüñ* altundadır ne ki var (SN/24b,927)

“Vezirimsin memleket ve şehir senin avucunun içindedir; ne varsa hepsi senin emrin altındadır.”

1.2.3. Morfoloji- Leksikoloji Bağıntılı Emir İşaretleyicileri

1.2.3.1. Kiplik Sözler + Emir Kipi

Geldi Şem’un Yūsuf’ı urdı yüze

Téz çıkarğıl tonuñı *vérgil* bize (YZ/96)

Şem’un geldi, Yusuf’un yüzüne vurdu “Hemen elbiseni çıkar, bize ver.” dedi.

Sakın bana uyup sen gafil olma

Benüm sözüm tutup imansuz *ölme* (RN/20b,192)

“ Bana uyup sen sakın gafil olma, benim sözüme uyup imansuz ölme.”

Yunus’a âşık diyüben *zinhâr* özenüp *gelmegil*

Çok bezirgân peşman olur varıcağız uzun (YED/A II,5)

“Yunus’a âşık diyip, özenip sakın gelme, çok tüccar varılacak yerin uzun olmasından pişman oldu.”

....., anları *zinhâr incitmeyesin* tâ ki ben san çok gencler viribiyem.

(Ac.M/91a,13)

“Ben sana hazine verene kadar onları sakın incitme. ”

Emîr eyitdi: “Eyü eddüñ, ammâ *zinehâr gey sakın*, bu hâla kimse vâkîf *olmasun*, bize nesne *gelmesün*. (FB/6a,15)

Emir “İyi yaptın, ama sakın kimse bunu duymasın, bize kötülük gelmesin.” dedi.

Yukarıdaki örneklerde “*emir, itaat, buyruk*” gibi emir ifade alanını doğrudan işaretleyen, leksikolojik kiplik sözler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra günümüzde de emir kipliğinde önemli tamamlayıcı unsurlardan biri olan “*tez, sakın, zinhar*” gibi kiplik zarflar ve morfoloji işaretleyicisi olan emir kipi kullanılmıştır. Bunlardan “*tez, çabuk, hemen*” vb. kiplik zarflar durumun aciliyetini anlattığı gibi, aynı zamanda buyurucunun istediği eylemin gerçekleşmesindeki beklentisini, karalılığını anlatmakta ve buyurucunun otoritesini yansıtmaktadır. “*Sakın, zinhar, aman ha*” vb. kiplik zarflar ise uyarı anlamını ön plâna çıkarmaktadır. Söz konusu uyarının buyuran ve eyleyen ilişkisi olduğu takdirde emir; aksi takdirde arzu ifade alını işaretleyeceği de unutulmamalıdır.

1.3. Yalvarma

Yalvarma; konuşurun elinden bir şey gelmediği, isteğin gerçekleşmesinin başka şahıslara ya da ilahi varlığa bağlı olduğu durumlarda oluşturulan bir ifade alanıdır. İsteme kipliğinin semantik alanlarından biri olan yalvarma ifade alanında, ısrarlı ve şiddetli bir isteme vardır. Söz konusu isteğin gerçekleşme ihtimalinin düşük olmasından dolayı konuşur şiddetli bir isteme gerçekleştirir. “*Allah’ım elimden bir şey gelmiyor, ne olur sen bana yardım et.*” cümlesinde olduğu gibi yalvarma cümlelerinde, isteğin gerçekleşme ihtimalini arttırmak amacıyla bulunulan kötü durum ve koşullar, çaresizlik gibi pek çok durum sıkça dile getirilir.

Yalvarma, en az iki kişili iletişim ortamlarında gerçekleşen bir semantik alandır. Bunun yanı sıra, yalvarmanın iletişime dayanan söz eylem olması kişi kategorisiyle ilgili birtakım sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Örneğin iç konuşma vb. durumlar dışında kişi kendine yalvaramaz. “*Ne olur ben de yardım edeyim.*” gibi teklik birinci şahısın yer aldığı cümleler kişinin kendi kendine yalvardığı cümleler değil, konuşurun karşısındaki kişiden izin istediği cümlelerdir. Yani, bu cümlenin karşılığı “*Ne olur benim yardım etmemi sağla/izin ver.*” olarak düşünülebilir. Ayrıca yalvarma ifade alanında, konuşma zamanıyla eylem zamanı arasında da fark vardır. Eylem zamanı, konuşma zamanından sonra gerçekleşmektedir (Aslan Demir 2008: 162).

Taradığımız eserlerde yalvarma kiplik alanını işaretleyen herhangi bir morfolojik yapı bulunmamaktadır. TT’nde de bu durum mevcuttur (bk. Aslan Demir 2008). Örnekler daha çok kiplik yüklem ve sözlerle yalvarma ifade alanını teşkil etmiş olup, kutsal sayılan varlığa veya kişiye yapılan yalvarmalar etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu durum ETT’nde işlenen konuların özelliği olarak da görülebilir.

1.3.1. Sözlüksel Yalvarma İşaretleyicileri

1.3.1.1. Kiplik Yüklemler

Geldi Zābīl tutdı elin yere qor

Yahūda'ya döndi Yūsuf *yalvarur* (YZ/98)

“ Zabil gelip elini tuttu, yere koydu; Yusuf yalvararak Yahuda'ya döndü.”

Dükeli *yalvardular* meded uma

Yā Resulā'llāh ériş ol qavuma (YZ/790)

Hepsi medet umarak yalvardılar; “Ey Allah'ın Resülü, o kavme yardım et.” dediler.

Ya'kūb eydür ümīdimi kesmezem

Ĥālīq'uma *yalvaruram* diñmezem (YZ/1228)

Yakup “Ümidimi kesmeyeceğim; yaratana yalvarmaktan geri durmayacağım.” dedi.

Mü'ezzınler ol qubbe üzre dururlar

Gıce gündüz Çalaba *yalvarurlar* (KE/6b,111)

“Müezzinler o kubbe üzerinde durup gece gündüz Allah'a yalvarırlar.”

Yalvarurvan Teñri'ye ben dün ü gün

Kim: “Dükelin yarlığa binüm için.” (SV/II,101)

Tanrı'ya gece gündüz “Hepsini benim için bağışla.” diye yalvarıyorum.

..... ki baña *yalvardı*, meded istedi. (Ac.M/237b,5)

“ Bana yalvardı, yardım istedi.”

1.3.1.1.1. Kiplik Söz + Yardımcı Fiil

Hak Te'ala'ya *tazarru'lar eyledi*. (Ac.M/53b,10)

“Allah' yalvarıp yakardı.”

..... dört yanadan gelürler anda du'ā ve *tazarru' iderler*. (Ac.M/69b,5)

“..... dört yandan gelip, orada dua eder ve yalvarırlar.”

Çok *tazarru' kıldılar* feryād-ıla

Kim kaçan rahmet iriše dād-ıla (MT/6359)

“Yardım ve rahmet erişmesi için feryat ile çok yalvardılar.”

Gece vü gündüz Melik-i Zülcelāl *tazarru' u ibtihāl* éderdi. (FB/127b,13)

“Zülcelal gece ve gündüz yalvarıp yakarırdı.”

Götürdi elin ü *du'ā eyledi*

Niyaz ile *yalvardı* vü söyledi (SN/14b,448)

“Elini açıp dua etti; niyaz ile yalvardı.”

1.3.1.2. Kiplik Sözler

Ṭurı geldi kend'özin yudu arı

Şükr édüp secde kıluban *yalvarı* (YZ/704)

“Ayağa kalktı, temizlendi; secdeye gitti, yalvararak şükretti.”

Ṭapu kıldılar *ķamusı yalvaru*

Öpdiler ol bitigi şunu vérü (YZ/1263)

“Hepsi yalvararak önünde eğildiler; mektubu verip elini öptüler.”

İlâhi bir *ışk vir* bana kandalıgum bilmeyeyin

Yavukılayın ben beni isteyüben bulmayayın (YED/N LXXIV,1)

“Allah’ım bana öyle bir aşk ver ki nerde olduğumu bilmeyeyim; kendimi kaybedip bulamayayım.” Allah’a yapılan yalvarma cümlelerinde de bir isteme söz konusudur. Dolayısıyla, bu cümlelerin isteme semantiğinin arzu ifade alanını işaretlediği düşünülebilir. Fakat söz konusu yalvarma cümlelerinde konuşurun zor durumda olması isteğin ısrarlı ve şiddetli olmasını sağlamaktadır.

....., *ol peygāmbaruñ hürmeti-çün* beni düşmenden *halās eyle*, beni onuñ yüzün görmekten *maḥrūm itmegil*. (Ac.M/124a,15)

“..... o peygamberin hürmeti için ben düşmandan kurtar, beni onun yüzünü görmekten mahrum etme.” Burada kullanılan “*ol peygāmbaruñ hürmeti-çün*” kiplik sözü, isteğin ısrarını ve derecesini arttırarak yalvarma ifade alanını işaretlemesini sağlamıştır.

Vezir cariyeye sesin alıcağ gerü ağlamağa, *yalvarmağa* başladı. (FB/22b,19)

“Vezir cariyeinin sesini duyunca ağlamaya, yalvarmaya başladı.”

Didi oğlı *yalvaru* iy şehriyār

Benüm cānuma kıymağıl zīnhar (SN/16b,704)

Oğlu yalvararak “Ey şehriyar benim canıma sakın kıyma.” dedi.

1.4. Rica

Rica kelimesi dileyiş, dileme, dilek anlamlarına gelmekte ve kelime anlamı dolayısıyla da isteme kipliğinin alt alanlarından birini oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde rica kipliğini emir, arzu ve yalvarma ifade alanlarından ayıran en büyük özellik, isteme sırasında konuşurun takındığı tutumdur. Konuşur gerçekleşmesini istediği durum ya da eylemi dile getirirken, takındığı tutum ile nezaket olgusunu belirginleştirmekte ve isteğin gerçekleşmesi için yönlendirici olmaktadır. Rica, çoğunlukla toplumsal statü farkı olan veya birbirini tanımayan, aralarında mesafe olan insanlar arasındaki iletişim ortamlarında oluşturulan bir kiplik gibi gözükse de,

birbirine yakın olan iki veya daha çok kişi arasında da söz konusu olabilmektedir. Burada belirleyici olan konuşurun nezaket olgusunu ön plâna çıkarıp çıkarmamasıdır. Yani, patronun sekreterine söylediği “Rica ediyorum, dosyalar yarına hazır olsun.” cümlesi ile bir babanın oğluna söylediği “Rica etsem ekmeği uzatır mısınız?” cümlesi arasında semantik olarak hiç bir fark yoktur. Her ikisi de konuşurun tutumu ile rica kipliğini işaretlemektedir. Buradaki tek fark sosyal statünün söz konusu olduğu durumlarda, isteğin gerçekleştirilmeme ihtimalinin düşük olmasıdır.

Rica semantiğinin morfolojik düzlemde, iki morfolojik işaretleyiciyle karşılanmaktadır. Bunlardan birincisi gönüllülük kipidir. Gönüllülük kipi çoğunlukla “*lütfen, rica ediyorum*” gibi kiplik sözlerle rica kipliğini işaretlemektedir. “*Lütfen, pencereyi kapatın.*” vb. İkinci morfolojik yapı ise yeterlilik fiiline (-*Abil-*) eklenen “-(*X/A*)r, -*mAz*” eklerinin soru edatıyla çekim işlemine girmesiyle oluşmaktadır. “*Kapıyı kapatabilir misiniz*” vb. (Aslan Demir 2008: 149).

Taradığımız eserlerde rica kelimesini barındıran sadece bir örnek bulunmaktadır. Örnek cümlede rica kelimesi sözlük anlamıyla kullanılarak rica kipliğinden ziyade, arzu kipliğine daha yakın bir görünüm sergilemektedir. Çünkü Türkiye Türkçesinde rica kipliğini işaretleyen örneklerde olduğu gibi, konuşurun nezaketi ön plânda değildir. Ayrıca günümüzde rica kipliğini işaretleyen “*rica et-*” kiplik yüklemi ile “*lütfen, rica etsem, zahmet olmazsa, istirham ederim*” gibi kiplik sözlerle rastlanmamıştır. Bu durum, dönem eserlerinde anlatılan konuların sınırlı olmasına bağlanabilir. Fakat rica kelimesinin daha sonraki dönemlerde bir nezaket işlevi kazandığı aşikârdır.

Beni benlikten kodı varlık defterin yudı

Havf u *reca* göstermez hayr u şer elden koyan (YED/N LXVIII,7)

“Varlığın sebebini unutarak beni benlikten çıkardı; iyilik ve kötülüğün ne olduğunu unutanın ümidi olmaz ve korkmaz.” Metnin bütününde devrin kötüleşmesinden ve değerlerin unutulmasından yakınılmaktadır ve “*reca*” kelimesi

temel anlamıyla kullanılarak değerlerini kaybeden insanların ümitlerinin olamayacağı anlatılmıştır.

2. OLASILIK KIPLİĞİ

Olasılığın kelime anlamı bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik, ihtimal olarak verilmektedir (TS 2005: 1496). Anlam biliminde bilgi kipliğinin alt ifade alanlarından biri olan olasılık kavramı ise, konuşurun bilgiye duyduğu güveni yansıtan ifade alanıdır. Konuşur, ya önermenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini kesin olarak bilmemektedir ya da gerçekleşme ihtimali oldukça yüksektir. Bu ifade alanında genellikle konuşur daha önce yaşanmış tecrübelerden, elde edilmiş kesin olmayan bilgilerden veya çeşitli fiziki kanıtlar gibi benzeri durumlardan hareketle, tahmin yürüterek bir çıkarım yapmaktadır. Olasılık kipliği tahmin, çıkarım, izin, yeterlilik, şüphe, uyarı gibi pek çok ifade alanıyla bağlantılıdır.

Olasılık kipliği, bilgi kipliği içerisinde değerlendirilen bir ifade alanı olsa da sadece bilgiye dayalı olarak ele alınmamaktadır. Yükümlülükten doğan olasılıkların da varlığına işaret edilmektedir. Yükümlülükten doğan olasılıklarda konuşur kendine bir dayanak bularak sunulan olasılıklardan olması daha kuvvetli olanı işaret eder. Söz konusu olan bu dayanak konuşurun tecrübeleri, fiziki kanıtlar gibi durumlardan oluşabilir. “*Ayşe bu saatte okulda olmalıdır.*” cümlesini söyleyen bir konuşurun daha önce Ayşe’nin, konuşmanın geçtiği saatlerde okulda olduğuna tanıklık ettiği ya da bu bilgiye bir şekilde vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Burada gerçekleşme ihtimali yüksek olan bir durum dile getirilmektedir. Ancak söylemin gerçekleşmemesi de ihtimal dâhilindedir. Nitekim cümle, “*Ayşe genelde bu saatlerde okulda olur, o yüzden şimdi de okulda olmalıdır, ancak aksi bir durum söz konusu ise okulda olmayabilir.*” olarak algılanmalıdır. “*Ayşe evde olabilir.*” cümlesinde ise kesin olmayan bir bilgi ile olması muhtemel bir durum ifade edilmektedir. Konuşurun, Ayşe’nin evde olup olmadığına dair net bir bilgisi yoktur ve herhangi bir çıkarım yapmamaktadır. Kesin olmayan bilgiler ile oluşturulan söylemler bilgisel olasılık, yükümlülükten doğan olasılıklar bilgisel zorunluluk olarak adlandırılmaktadır.⁵ Görüldüğü üzere bilgisel zorunluluk ile bilgisel olasılık temelde birbirleriyle ilişkili fakat ince bir çizgiyle

⁵ Daha ayrıntılı bilgi için van der Auwera-Plungian (1988), Kiefer (1987) ve Belyaeva (2002)’ya bakılabilir.

birbirinden ayrılan iki kavramdır. Bu ayırım sunulan olasılıklardan birinin gerçekleşme ihtimalinin artmasıyla oluşmaktadır.

Türkçede olasılığı ifade etmek için pek çok kiplik işaretleyicisi kullanılmakla birlikte standartlaşmış olan morfolojik olasılık kipliği işaretleyicisi hiç şüphesiz ki “-(A)bil-” yapısıdır. Nitekim bu yapı sadece TT’nde değil, Azerbaycan Türkçesinde de bulunmaktadır.⁶ “-(A)bil-” olasılığın yanında olanak ifadesini de yansıtabilen bir ektir. “Ali yemek yapabilir.” cümlesinde hem bir olanak hem de bir olasılık söz konusudur. “Ali yemek yapamaz.” cümlesinde durumun olanaksız olduğu vurgulanmakta, “Ali yemek yapamayabilir.” cümlesinde ise olasılık ifadesi ön plâna çıkmaktadır (Çakır 1992: 389). Söz konusu ekin dışında “*belki, herhalde, sanırım*” gibi kiplik sözcükler ve “-sA, -mAAlı,” gibi morfolojik işaretleyiciler de olasılık kipliğini oluşturabilmektedir.

Olasılık kipliğinin, olasılık kipi olarak adlandırılması da söz konusudur. Sebzecioğlu olasılık kipi ve kesinlik kipi biçiminde bir sınıflandırma önermiştir ve “-mAlI, -Dır, -Ar, -(A)bil-” yapısını olasılık kipi içinde; “-DI, -AcAk, -yor, -Dır, -Im, -sIn” yapılarını ise kesinlik kipi işaretleyicisi olarak değerlendirmiştir (Sebzecioğlu 2004: 24). Olasılık ve kesinlik kipi gibi sadece morfolojik yapıların yer aldığı bir sınıflandırma yapıldığında “*belki, galiba, herhalde vb.*” gibi olasılık anlamı yansıtan leksikolojik unsurlar nereye dâhil edilecektir? “-AcAk, -Ar, -(A)bil-” gibi morfolojik yapıları zaman içinde dönüşümlere uğrayarak işlev genişlemesi yaşamış ve farklı ifade alanları oluşturmuşlardır. Nitekim bu durum kiplik öğelerinin gelişim yönünü gösteren bir durumdur. Bizce, kazanılan işlevler sonucunda anlamın göz önünde tutularak yapılan bir sınıflandırma çalışması, anlam bilimi içinde değerlendirilmelidir. Aksi takdirde aynı ifade alanını oluşturan farklı yapılar göz ardı edilebilir. Dolayısıyla söz konusu sınıflandırmada kip yerine kiplik teriminin kullanılması gerektiğini ve ifade alanlarının oluşturulmasında bağlamda dâhil olmak

⁶ bk; RENTZSCH, J. (2011) “Modality In The Dede Qorqud Oguznameleri ”, *Acta Orientalia Academic Scientiarum Hung.*, V. 64, p. 49-70.

üzere her türlü unsurun dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Benzer'in bu konudaki görüşleri dikkate değerdir:

“Türkçede zaman ekleri olarak bilinen eklerin her birinin hem zaman hem görünüş hem de kiplik görevleri vardır. Bu değerler eklere göre değiştiği gibi her bir ekin cümle içinde kazandığı zaman, görünüş ve kiplik görevleri cümle içindeki zarf, edat gibi yönlendiricilere ya da kurdukları basit ve birleşik biçimlere göre farklılık gösterebilmektedir. Her dilde zaman, görünüş ve kiplik görevleri belli biçimler aracılığı ile taşınır. Bu biçimler bazen cümle düzeyinde olurken bazen de kelime düzeyinde kalmaktadır. Türkçede ise bu değerler zarflarla olduğu gibi eklerle de dile yansıtılmaktadır.” (Benzer 2008:186).

Biz çalışmamızda olasılık kipliğini *Muhtemellik*, *Mümkünlük* ve *Kesinlik* olarak üç başlıkta değerlendirdik ve sınıflandırma yaparken sunulan olasılıkların gerçekleşme ihtimallerini göz önünde tuttuk. Çünkü her önermenin gerçekleşme ihtimali aynı olmamakla birlikte kullanılan işaretleyiciler de bu doğrultuda farklılık göstermektedir. Örneğin *“Belki gelirim.”* ile *“Mutlaka gelirim.”* önermelerinde olasılığın gerçekleşme ihtimalleri birbirinden farklıdır. Bu farklılığı yaratan *“belki”* ve *“mutlaka”* kiplik sözcükleridir. Olasılık kipliğinin teşkil ettiği ifade alanları ile ilgili başka sınıflandırmalar da mevcuttur.⁷ Burada kipliğin anlam biliminin yorumuna açık ve sınıflandırılması yapılamayan bir alan olduğunu hatırlatmak gerekir.

Belyeava'nın (2002) *“Bilgisel Olasılık”* kipliği, Hirik'in (2010) *Öznel Olasılık* kipliği olarak tanımladığı ve örneklerin dâhil edildiği ifade alanı tarafımızca *Muhtemellik* olarak adlandırılmıştır. *Muhtemellik* başlığı altında gerçekleşme olasılığı ile gerçekleşmeme olasılığı eşit olan ifadeler değerlendirilmiştir. Bu tür ifadelerde konuşurun sunduğu önerme ile ilgili sahip olduğu bilgi kesin değildir ve sunulan bilgiye duyulan güvenin derecesi düşük olduğundan konuşur, herhangi bir dayanaktan yola çıkarak çıkarım yapmaz. Sadece ihtimal dâhilinde olan durumları

⁷ Hirik çalışmasında olasılık kipliği 1. Konuşur tarafından üretilen olasılık kipliği, 1,1. Müsedekâr olasılık kipliği, 1,2. Tahminî olasılık kipliği, 2.Nesnel olasılık kipliği, 3. Öznel olasılık kipliği olmak üzere üç başlık altında sunmuştur (Hirik 2010: 43).

dile getirir. Yani, temel önermeler üzerinde varsayımsal çerçeve yaratır (Belyeava 2002: 249). Bunu dile getirirken de çoğunlukla “*belki, zannedersen, sanırım, muhtemel vb.*” kiplik sözleri ile “*-(A)bil-, -sA vb.*” morfolojik işaretleyicileri kullanır. Örneğin “Yarın patrondan izin alabilirim.” şeklinde bir söylemde bulunan konuşur kesin olmayan fakat gerçekleşmesi muhtemel olan bir durumu anlatmaktadır. Burada söylemin gerçekleşme ihtimalini arttıran herhangi bir dayanak bulunmamaktadır. Yani, cümle “*Yarın patrondan izin alabilirim, ama patron gelmezse ya da bu durumu uygun görmezse izin alamam.*” şeklinde algılanmalıdır. Dolayısıyla olayın gerçekleşip gerçekleşmeme olasılığı aynıdır.

“*Yağmur kesilirse alışverişe gideriz.*” cümlesinde ise eylemin gerçekleşmesi bir koşula bağlanmıştır. Önermeden, yağmurun şiddetli olduğu ve hava koşullarının dışarıya çıkmaya müsait olmadığı anlaşılmaktadır. Alışverişe gitme, yağmurun kesilmesi ile gerçekleştirilebilecek bir eylem olarak dile getirilip, yağmurun kesilmemesi de ihtimal olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla gerçekleşmesi kadar gerçekleşmemesi de muhtemel olan bir durum dile getirilmektedir.

Konuşur, anlatmak istediği durumlar ile ilgili bilgisi kesin olmadığında önermelerini olasılık kipliğinden yararlanarak sunar. Bunu yaparken de iki olası dünya yaratır. Olası durumların gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimali belirsiz olabileceği gibi bazı durumlarda birinin gerçekleşmesi daha kuvvetli görünebilir. Bu durumda konuşur fiziki şartlar, daha önce yaşanmış olaylar gibi olasılığı kuvvetlendirebilecek her türlü bilgiden yararlanarak tahminde bulunur. Konuşurun tahminde bulunduğu ya da önermeleriyle bir durumun gerçekleşmesini kuvvetlendirdiği ifadeleri *Mümkünlük başlığı* altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Mümkünlük olarak ele alıp değerlendirdiğimiz bölüm Hirik (2010) ve Göksel (2005) tarafından *Konuşur Tarafından Üreten Olasılık Kipliği* olarak adlandırılıp *Müsedekâr Olasılık* ve *Tahminî Olasılık* olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Bizce, konuşur karşısındaki kişiye izin verdiğinde ya da herhangi bir olayla ilgili tahminde bulunduğu olası durumlardan birinin gerçekleşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu işaretlemektedir. *Mümkünlük* ifade alanı bu yönüyle *Muhtemellik*

olarak değerlendirdiğimiz ifade alanından ayrılmaktadır. Yani, bir şeyin mümkün olması gerçekleşmesinin daha muhtemel olduğunu göstermektedir. Biz çalışmamızda sınıflandırma yaparken kullanılan kiplik işaretleyicilerinin, olasılıkları ifade etme derecelerini göz önünde bulundurduk. Dolayısıyla, *Öznel Olasılık* olarak adlandırılan önermeleri gerçekleşip gerçekleşmeme olasılıklarını dikkate alarak *Muhtemellik*, *Tahminî Olasılık* olarak adlandırılan önermeleri gerçekleşme olasılığı daha kuvvetli olması sebebiyle *Mümkünlük* başlığı altında değerlendirdik. Bunun yanı sıra Hirik (2010) çalışmasında yaptığı sınıflandırmadan yola çıkarak öznel olasılık kipliği ve tahminî olasılık kipliği ile ilgili bir tespitte bulunmuştur:

“Öznel olasılık, konuşur tarafından üretilen olasılık türlerinden tahminî olasılık kipliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu iki olasılık kipliği kategorisi, yakın anlam alanına sahiptir; fakat tahminî olasılık kipliğinde deneyim ve çıkarımların etkisi görülürken öznel olasılık kipliğinde anlık tahminlerden faydalanılmaktadır. Konuşur, tahminî olasılık kipliğinde öznel olasılık kipliğine göre gerçeğe nispeten daha yakın bilgi sunmaktadır.”(Hirik 2010: 43).

“Ahmet, bilgisayarını bozuk olduğu için yarın teknik servise gidecektir.” önermesi ile konuşur, haberdar olduğu bir durumdan hareketle gelecekte bir zaman için tahminde bulunmaktadır. Elbette sunulan önermede olasılıkların gerçekleşmesi konusunda bir kesinlik söz konusu değildir. Kesin olan durum Ahmet’in bilgisayarının bozulmuş olmasıdır. Konuşur, bu bilgiyi dayanak olarak göstererek teknik servise gidilme olasılığının daha yüksek olduğunu vurgulamak istemiştir.

“Bugün yağmur yağabilir.” önermesinde ise konuşur tecrübe ya da fiziki koşul gibi herhangi bir dayanak dile getirilmemiştir. Ancak yağmurun yağma olasılığının yağmama olasılığına oranla daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir önermenin söz konusu olabilmesi için konuşurun ya havaya bakıp ya da bacaklarının sızlamasından yola çıkarak tahmin yaptığı anlaşılmaktadır. Kısacası, kullanılan dayanak her zaman cümlede özellikle belirtilmek durumunda değildir.

“İçeriye girebilirsin.” önermesinin kapı çalındığında veya kapı eşiğinde duran bir kişinin içeriye davet edilmesi gibi benzeri durumlar söz konusu olduğunda söylendiği aşikârdır. Davet bekleyen ya da duruma göre izin isteyen kişi için cevap verilmeden önce içeri girip girmemek muhtemeldir. Yani, var olan iki olası durumun (içeri girme ve girmeme) gerçekleşme ihtimali aynıdır. Olumlu veya olumsuz bir cevabın gelmesiyle önerme mümkünlük ifade alanında yer alacaktır. Çünkü belirsiz olan iki olası durumlardan biri için (içeri girme ve girmeme) verilen cevap bir dayanak olacaktır. Fakat bu durum bir kesinlik arz etmemektedir. Cevap bekleyen kişi izin verilmiş olmasına rağmen içeri girmeyebileceği gibi tam tersi de söz konusu olabilir. Nitekim mümkünlük ifadelerinde var olan ihtimallerden gerçekleşme olasılığı düşük olanın da gerçekleşebilmesi söz konusudur.

Kesinlik ifade alanında ise önermede yer alan olasılıklardan birinin, gerçekleşme ihtimali oldukça yüksek hatta kesindir. Konuşur bu kesinliği, zorunluluğu ifade etmesi gerektiğinde, olayın gerçekleşmesine engel olan koşulların ortadan kaldırılması hâlinde ya da olmaması ihtimaline karşın gerçekleşen ve nesnel olan durumlarda dile getirir. Kesinlik ifade alanı Hirik (2010) ve Göksel (2005) tarafından *Nesnel Olasılık Kipliği* olarak adlandırılmıştır.

Örneğin “*Elde edilen delillerden suçlunun Ali olduğu anlaşılmıştır.*” önermesinde Ali’nin suçlu olmama ihtimalinin olmadığı, suçlunun kesin olarak Ali olduğu anlatılmaktadır. İlk bakışta cümlenin herhangi bir olasılık ifadesi taşımadığı düşünülebilir, fakat suçlu olma olasılığı ortadan kaldırılarak nesnel bir olasılık dile getirilmiştir. Nitekim “-Dır / -Dur” bildirme eki de çekimli fiillerin duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kiplerinin üçüncü teklik ve çokluk çekimlerinde fiilin gösterdiği oluş ve kılışa kesinlik anlamı kattığı bilinmektedir (Korkmaz 2009: 727).

“*Komşunun kızı piyano çalabiliyor.*” önermesinde de zor olmasına rağmen komşunun kızı piyano çalabiliyor düşüncesi ifade edilmektedir. Gerçekleştirilen eylemin zor olması yapılamama ihtimalini arttırmasına rağmen, söz konusu cümlede

“(A)bil-” yeterlilik ifadesi ile işin gerçekleştirilememe ihtimali ortadan kaldırılmaktadır. Cümle “*Piyano çalmak zordur, fakat komşunun kızı bu konuda yeterliliğe sahip olduğu için piyanoyu çalabiliyor, çalamaması gir bir durum söz konusu değil*” olarak yorumlanabilir. Nitekim nesnel olasılık, gerçek bir olaya karışan kişinin yeterliliğini anlatabileceği gibi bir olayın gerçekleşmesine engel olan herhangi bir durumun yokluğunu da ifade eden bir kavramdır (Göksel 2005: 345).

“*Ödevleri hafta sonuna kadar mutlaka teslim etmeliyim.*” önermesi ile de konuşur bir zorunluluğu dile getirmektedir. Anlaşıldığı üzere dış otoritenin (öğretmen gibi) varlığı işin gerçekleştirilmeme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Aslında bu tür ifadelerde konuşur zorunda olma durumunu dayanak göstererek işin yapılmama olasılığının olmadığını vurgulamaktadır. Mümkünlük ifade alanında da kesinlikte olduğu gibi konuşur, olasılığı güçlü kılabilme adına bir dayanak sunar. Fakat kesinlik ifade alanında yer alan dayanak işin/eylemin olmama olasılığını ortadan kaldırırken, mümkünlükte söz konusu yöntem olasılığı kuvvetlendirmek için kullanılır. Dış otoritenin varlığının söz konusu olduğu önermeler aynı zamanda yüksek bir gereklilik teşkil ettiğinden *Gerekme Kipliği* başlığı altında da ayrıca değerlendirilecektir.

Sonuç olarak olasılık ifade alanı, kullanılan kiplik işaretleyicilerinin olasılığı anlatma derecelerine göre olma olasılığı düşük olandan yüksek olana doğru *Muhtemellik, Mümkünlük ve Kesinlik* olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir.

2.1. Muhtemellik

2.1.1. Sözlüksel Muhtemellik İşaretleyicileri

2.1.1.1. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözcükler

Bunu korkutğıl bu dem vur zindāna

Bu yavuz işden *bolayki* bu *döne* (YZ/551)

“Onu hemen cezalandır, zindana at; belki bu suçtan pişman olur.” dedi. Muhtemellik ifade alanı *belki* işaretleyicisi ile oluşturulmuştur. Zeliha, Kotifar’a Yusuf’u şikâyet eder ve onun hemen zindana atılarak cezalandırılmasını ister. Aslında Zeliha, Yusuf’un pişman olmasını arzu etmektedir. Fakat Yusuf’un pişman olacağından emin olamadığı için *belki* ifadesini kullanmıştır.

Anuñ-içün urdum anı zindāna

Sever-idüm *bola ki* eytdüm *döne* (YZ/746)

“Bu yüzden onu zindana attırdım; sevmişim, belki döner.” dedim. Zeliha Yusuf’un kendisini dinleyip naz yapmamasını ister. Yusuf dinlemeyince de onu zindana attırır. Sonrasında Yusuf’un suçsuz olduğu anlaşılınca Zeliha söz konusu beyiti söyleyerek bir açıklama yapar. Zeliha açısından Yusuf’un ona karşılık verip vermeyeceği belli değildir. Bu nedenle umut etmektedir. Nitekim insan, gerçekleşmemiş fakat gerçekleşme ihtimali olan durumlarda umutlanır. Sonuç beklenen yönde olabileceği gibi aksi yönde de gerçekleşebilir. Beyitte olası iki durumun (Yusuf’un Zeliha’yı sevmesi veya sevmemesi) gerçekleşme ihtimalini arttırabilecek herhangi bir bilgi yoktur.

Eytdiler Yūsuf bizi dağı dile

Bola ki mālik sözüñ *qabul kıla* (YZ/753)

“Yusuf bize de af dile; hükümdar belki bağışlar.” dediler. Zindandakiler Hükümdar Reyyan’ın Yusuf’a itibar ettiğini görünce ondan kendileri için af dilemesini isterler. Hükümdarın zindandakileri af edebileceği gibi etmeye de bilir. Eylem için söz konusu olasılıkların gerçekleşme ihtimalleri aynıdır.

Anı  lt n atama kim sevine

Ağlamağdan ol *bolay-ki avına* (YZ/1325)

“Onu babama götürün, sevinisin; belki ağlamak dışında bir teselli bulup avunur.” dedi. Yusuf babasına gömleğinin götürülmesi istemektedir. Böylece belki avunacağını düşünmektedir. İstenilen durumun gerçekleşmesi kadar gerçekleşmemesi de muhtemeldir.

Bu kit buň tertibi *belki* on r k n  zered r. (Ac.M/13b,7)

“Bu kitap belki on bölüm üzerine kurulmuŐtur.”

..... *belki* vef  vef tından Őoňra gerekdür. (Ac.M/31a,9)

“..... belki vefa kişinin ölümünden sonra gereklidir.”

Belki kehr bar götürmek yereŐandan em n ider.... (Ac.M/77a,3)

“Kehribar ile belki sarılık hastalığı anlaŐılır.”

“Ol tağ degüldür, *belki* yemiŐd r yıđmıŐlardur.....” (Ac.M/138b,3)

“O dağ değildir, belki yemiŐ yıđmıŐlardır”

Yohsa ger Hağ hil fını dutasın

Olasın *belki* s ye-i Őeyt n (KK/29a,10)

“Allah’a karşı olursan, belki Őeytanın gölgesi olursun.”

Yukarıdaki beş önermede de “*belki*” kiplik işaretleyicisi ile muhtemellik ifade alanı oluşturulmuştur. Bu işaretleyici ile herhangi bir kesinliğin olmadığı, söylenilen durumların ihtimal d hilinde olduğu vurgulanmıştır. Türkiye Türkçesinde de “*belki*” zarfı olasılık kipliği işaretleyicisi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Gencan, “*belki*” kiplik iŐaretleyicisini olasılık zarfı olarak değerlendirerek, fiile olabilir, umulur, ihtimal ki, mümkündür Şeklinde anlamlar katarak pekiŐtirdiđini belirtmektedir (Gencan 1979: 457). Korkmaz ise söz konusu iŐaretleyiciyi durum

bildirme zarfları içinde “*Olasılık (İhtimal), Duraklama, Şüphe ve Şaşırma Bildirenler*” başlığı altında incelemiştir (Korkmaz 2009: 509). Eker de Korkmaz gibi durum zarfı olarak değerlendirir ve fiilin nasıl gerçekleştiğini gösteren, olasılık bildiren sözler olduğunu söylemektedir (Eker 2002: 302).

2.1.2 Söz dizimsel Muhtemellik İşaretleyicileri

2.1.2.1. Söz dizimi - Morfoloji Bağlantılı Muhtemellik İşaretleyicileri

2.1.2.1.1. İsim/ Fiil + i- Yardımcı Fiili + sA Şart Kipi

Ol koca kıl eydür aña ey hoca
Alduğuñ kılı dögdüm bu gece (YZ/247)

Var-ısa anuñ-içün oldu bu iş
Hoca eydür ne şorarsın var görış (YZ/248)

Zenci köle “Ey tüccar satın aldığın köleyi bu gece dövdüm; bu suçsa bela bu yüzden geldi.” dedi. Hoca “O zaman ne konuşuyorsun, git konuş.” dedi. Burada iki beyiti anlamı tamamlayabilme açısından birlikte yorumlamak gerekmektedir. Muhtemellik ifade alanı “*var-ısa*” işaretleyicisi ile oluşturulmuştur. Ya gerçekleştirilen eylem ya da başka bir şey belanın sebebi olarak görülmektedir. Olası durumlardan birinin gerçekleşme ihtimalini arttıracak herhangi bir dayanak bulunmamaktadır. Bu nedenle konuşur yaptığının suç sayılması durumunu koşul olarak dile getirmiştir.

Bunda ol ‘akbe gider *olur-ısa*
Yol aña rüşen *olabilir-ise* (MT/340)

Çün kala ol ‘akbe bunda câvidân
Cüz ‘ukûbet olmaya yolda ‘ayân (MT/341)

“Kişi zor yola, kötülüğe girerse; yol da aydınlık olursa o zor yolda sonsuz olması için küçük bir parça ceza belirmesin, eziyet çekmesin.” San’an şehrindeki, gönlü Allah sevgisi ile dolu olan ulu bir kişinin gördüğü rüyadan hareketle bu beyitler dile getirilmiştir. ‘Abdurrezzâk’ın rüyada putlara taptığını görmesi kötülük olarak değerlendirilmiştir. Kişilerin böyle bir kötülüğe düşmesi durumunda sonsuz olabilmeleri için yollarının aydınlık olması ve eziyet çekmemeleri gerektiği belirtilmiştir. Tüm bu anlatılanlar varsayım olarak sunulmuştur. Varsayım ifadesi “*olur-ısa ve olabilir-ise*” işaretleyicileri ile sağlanmıştır. Yani, kişinin zorluğa düşmesi hâlinde yaşanabilecek olası durumlar anlatılmıştır. Kişi söz konusu zorluğu yaşayabileceği gibi yaşamaya da bilir. Varsayımlardan birinin gerçekleşme ihtimalinin yüksek olduğunu işaret eden herhangi bir kiplik ifade yer almamaktadır.

Her kimüñ ki ‘aklı bilisi *var-ısa* bundan i’tibār itmek gerek tā ki dünyāda ve āhiretde ziyān-kār olmaya. (Ac.M/25a,17)

“Her kimin akli varsa dünyada ve ahrette ziyan veren kişi olmaması için Kur’an’a itibar etmesi gerekir.” Anlatıcı, akıl sahibi olan kimselerin yapması gerektiği bir durumu dile getirmiştir. Burada “aklı bilisi *var-ısa*” ifadesi ile herkesin aklının olmayabileceği vurgulanmıştır. Yani, kişilerin akıllı olması kadar akıllı olmaması da muhtemeldir. Cümle “Kimin akli varsa -ki olmaya da bilir- Kur’an’ a itibar etmelidir.” şeklinde algılanmaktadır.

2.1.2.2. Söz dizimi - Leksikoloji Bağıntılı Muhtemellik İşaretleyicileri

2.1.2.2.1. Aceb + Soru Dizilişi

Ol kiş’eydür on toköz var yarmağum

Bu kadarla ‘*aceb ola*’ almagım (YZ/218)

Tüccar: “On dokuz yarmağım var, onunla acaba alabilir miyim?” dedi. Yusuf köle olarak satılırken bir tüccar onu görür ve elindeki parayla Yusuf’u alıp alamayacağını sorar. Tüccar elindeki paranın yetip yetmeyeceğinden emin olmadığı

için “*acaba*” sözünü kullanarak muhtemellik ifade alanını oluşturmuştur. Paranın yeterli olması durumunda tüccar Yusuf’u satın alabilecek, değilse alamayacaktır. Söz konusu iki olası durumun gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimali aynıdır.

Ey ‘*aceb* Yūsuf-mıdı şıfatlı añladum

Zindā içre ol du’ā benden umar (YZ/698)

“Zindanda benden dua bekleyen kişi, acaba Yusuf mudur?” Yusuf zindandayken bir Arap tüccardan babasına selam iletmesini ister. Yakup peygamber selam gönderenin ve dua bekleyenin kim olduğunu bilmemektedir. Bu sebeple “*Acaba Yusuf mudur?*” diyerek olması muhtemel bir durumu dile getirmektedir. Zindanda bekleyen kişinin Yusuf olduğunu veya olmadığını kuvvetlendiren bir bilgi yoktur. Dolayısıyla önerme muhtemellik kipliği içerisinde yer almaktadır.

Uş biçildi kefen donum hazrete yönteldüm yönüm

Aceb nice ola halüm Allah sana sundum elüm (YED/M XCV,4)

“İşte kefenim hazır, Allah’a doğru döndüm; Allah’ım elimi sana uzattım, acaba hâlim ne olacak.” Beyitte konuşur Allah’tan yardım istediğini ve hâlinin ne olacağını bilmediğini dile getirmektedir. Olası durumlar özellikle vurgulanmasa da konuşur bilgisine duyduğu güveni “*aceb*” kiplik işaretleyicisiyle yansıtmıştır.

Gözüme nazar yüzinde çü harām kıldı dilber (KBD/909,3)

Gözine kanımı içmek ‘*acebā helāl ola mı*

“Yüzüne bakmak nazardır çünkü dilber bunu haram kıldı; acaba senin gözüne benim kanımı içmek helal olur mu?” Konuşur burada var olan durumdan yola çıkarak çıkarım yapmış ve emin olmadığı bilgiyi sorgulama yoluna gitmiştir. Yani, sevgilinin yüzüne bakmak haram olduğu için sevgilinin gözünün de âşığın kanını içmesinin helal olmayabileceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla gerçekleşmesi muhtemel olabilecek bir durum vurgulanmıştır.

2.1.3. Söyleme Dayalı Muhtemellik İşaretleyicileri

2.1.3.1. Sezdirmeye Dayalı Muhtemellik İşaretleyicileri

Yıl- mı yétmiş bilmezem Yūs'fum géçe

Yāḥu<d> yétmiş gün aramızda géçe (YZ/135)

“Yusuf’um aramızda yetmiş yıl mı gün mü geçer bilmiyorum.” Yakup peygamber Yusuf’un ne zaman geleceğini düşünürken, yukarıdan “Yetmiş.” diye bir ses gelir. Yakup peygamber bunun ne anlama geldiğini bilmemektedir. Bilgisinin kesin olmadığını işaretleyen “*belki, galiba, -(A)bil-*” gibi bir kiplik işaretleyicisi yoktur. Fakat yetmiş yıl mı, yetmiş gün mü geçeceğini bilmiyor olması olası durumların varlığına işaret etmektedir. Kesin olan zamanın yetmiş ile belirtilmesidir. Bu kesinlik, sesin yukardan geldiği söylenerek sezdirilmiştir. Muhtemel olan ise geçecek olan zamanın saat, gün, ay, yıl kavramlarından hangisi ile sınırlandırılacağıdır. Olası durumlardan herhangi birinin gerçekleşme ihtimalinin kuvvetli olduğunu anlatan bir ibare bulunmamaktadır. Ayrıca olasılık ifadesi kiplik işaretleyicisi kullanmadan sezdirme yoluyla sağlanmıştır.

Ger Yūsuf’dur ger yad er yā Rab anı

Ḳurtar andan vér ḥālaşlıḳ yā Ğanī (YZ/699)

“Ey Rabbim ister Yusuf ister başkası olsun; zindandan kurtar onu.” Yusuf zinandayken bir Arap tüccar Yusuf’a babasının çok ağladığını söyler. Bunun üzerine Yusuf o tüccardan, babasına selam götürmesini ister. Tüccar selamı iletince, Yakup peygamber kendisine zindandan selam gönderenin kim olduğunu düşünür ve yukarıdaki beyiti söyler. Burada belirsiz olan zindandaki kişinin kim olduğudur. İki olası durum vardır: Zindandaki ya Yusuf’tur ya da bir başkasıdır. Bu önerme ilk bakışta olasılık kipliği olarak değerlendirilmeyebilir. Fakat derin anlama bakıldığında olası durumların olduğu ve bunların gerçekleşme ihtimallerinin aynı olduğu görülmektedir. Her ne kadar okuyucu zindandakinin Yusuf olduğunu bilse de konuşur (Yakup peygamber) için bu durum muhtemeldir ve olası durumlardan hangisinin gerçekleşeceği önemli değildir.

Cihān içre ḥasretüm sensin benüm

Ḳorḳaram kim görmeyem seni cānum (YZ/1224)

“Dünyadaki tek hasretim sensin; seni göremem diye korkarım.” Yakup peygamber nerde olduğunu bilmediği oğlunu görememekten korkmaktadır. İki ihtimal söz konusudur: Ya oğlunu görebilecek ya da göremeyecektir. Her ikisi de gerçekleşebilecek muhtemel durumlardır. “*Ḳorḳaram*” ifadesi ile görememe ihtimali vurgulanmış ve önermenin olasılık kipliği içerisinde olduğu sezdirilmiştir.

2.2. Mümkünlük

2.2.1. Sözlüksel Mümkünlük İşaretleyicileri

2.2.1.1. Kiplik Zarflar ve Sözcükler

Ne ki ‘ālemde demürce vardur ki gelmege *mümkün*, getirdiler ve dirler ki yüz yigirmi biñ demürce geldi. (Ac.M/113a,17)

“Dünyada gelmesi mümkün olan ne kadar demirci varsa, getirdiler ve yüz yirmi bin demirci geldi, derler.” Daha önce de belirttiğimiz gibi mümkünlük ifade alanı, gerçekleşme ihtimali bulunan olası durumlardan kuvvetli olanı ön plâna çıkarmaktadır. Yukarıdaki önermede, olası durumlar demircilerin gelebilmeleri ve gelememeleridir. Gelebilmek ihtimali yüksek olan demirciler “*mümkün*” kiplik işaretleyicisi ile nitelendirilmiştir. Böylece söz konusu demircilerin gelememe olasılıklarının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Mümkün ol kim gāh ola gāh olmaya

Gāh kala ‘ālemde vü gāh kalmaya (MT/1907)

“Bazen olup bazen olmaması; bazen âlemde kalıp kalmaması mümkündür.” Metnin bütününde Allah’ın daima var olduğu ve olacağı; insanların çok, onun tek olduğu anlatılmaktadır. Söz konusu önermede de gerçekleşmesi yüksek olan eylemler dile getirilmiştir. Buradaki ihtimali, Allah’ın vasıfları kuvvetlendirmektedir.

Olası durumlar Allah'ın isteyip istememesidir. Bunun sonucunda oluşacak eylemler Allah tarafından gerçekleştirileceği için mümkün olmaktan ziyade kesin olarak da değerlendirilebilir. Ancak kiplik alanların belirlenmesinde bağlamın da önemli olduğunu unutmamak gerekir. Metinde yer alan örnekler insan ile Allah karşılaştırılması yapılarak sunulduğundan ifadeyi “*Mümkünlük*” başlığı altında değerlendirmeyi uygun bulduk. Nitekim önermede geçen eylemleri vasıflarından dolayı Allah'ın gerçekleştirmesi mümkündür.

2.2.2. Söyleme Dayalı Mümkünlük İşaretleyicileri

2.2.2.1. Sezdirmeye Dayalı Mümkünlük İşaretleyicileri

Siz varasız dümügesiz ayına

Ḳorkaram kim Yūsuf'uma ḳurt yöne (YZ/49)

“Siz gidersiniz, oyuna dalarsınız; Yusuf'umu kurt kapmasından korkuyorum.” Yakup'un çocukları, kardeşleri Yusuf'u öldürmek için plân yapar ve ava gitmeye karar verirler. Bunun üzerine Yakup gördüğü düşü anlatır ve korktuğunu dile getirir. Önermeyi mümkünlik olarak değerlendirmemizin sebebi Yakup peygamberin düş görmesidir. Düş, söz konusu olmasaydı bir kurdun Yusuf'u kapması gerçekleşebilecek olası durumlardan biri olarak değerlendirilir ve muhtemellik ifade alanına dâhil edilirdi. Fakat Yakup peygamberin gördüğü düşten hareketle korkuyor olması ve Yusuf'u onlarla göndermek istememesi olasılığı kuvvetlendirmektedir. Burada, mümkünlik ifadesi herhangi bir kiplik işaretleyici ile değil, sezdirme yoluyla sağlanmıştır.

Ne didi ayağa lebün cür' a *işitdi ola mı?*

Düşdi sürāhiler bu dem ol sebab ile kulkula (KBD/681,3)

“Sürāhiler düştü, bu gürültü ondandır; elindeki kadeh, dudağının ne dediğini işitmiş midir?” Burada anlatıcının bilgisinin kesin olmadığı bir durum söz konusudur ve anlatıcı emin olmak amacıyla soru sormaktadır. Aslında konuşur dudağın dediklerinin duyulmama ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmektedir. Çünkü

sürâhilerin düşmesiyle ses kalabalığı olmuştur. Dolayısıyla kadehin dudağın söylediklerini duymaması daha mümkündür.

2.3. Kesinlik

2.3.1. Sözlüksel Kesinlik İşaretleyicileri

2.3.1.1. Kiplik Yüklemler

Dileriseñ bu dünyenün şerrinden *olasun emin*

Terk eyle bu kibr ü kini hırkaya gir derviş yürü (YED/Y XCIV,4)

“İstersen bu dünyanın kötülüğünden emin olursun; kibir ve kini bırakıp derviş gibi yürü.”

Ol ıtoğan anuñ öldüğün gördi *emîn oldı* (Ac.M/11a,6)

“O yırtıcı kuş, onun öldüğünü görüp emin oldu.”

Her nesne ki müdevverü’ş-şekil olsa sınmağ āfātından *emîn olur*.
(Ac.M/25a,12)

“Yuvarlak olan her nesne mutlaka kırılır.”

Yukarıda yer alan üç önermede “*emin olmak*” kiplik yüklemi kullanılarak kesinlik ifadesi sağlanmıştır. Bir kişinin herhangi bir durumdan emin olması var olan olasılıklardan birinin ortadan kalkmasıyla mümkündür. Örneğin ilk önermede konuşura göre dünya kesinlikle kötülüklerle dolu bir yerdir. Nitekim istenildiği takdirde bu bilgiye vakıf olunması da dayanak olarak sunulmuştur. Kişi dünyanın kötülüğüne kanaat getirdiğinde durumdan emin olacak ve dünyayı iyi bir yer olarak düşünme olasılığı kalmayacaktır. İkinci örnekte, yırtıcı kuşun gördüğü durumdan sonra emin olması olayın başka türlü gerçekleşmesine imkân tanımamaktadır. Yırtıcı kuş gerçekleşen eylemi görmeden önce iki olası durum mevcuttu. Sözü geçen varlık ya yaşıyor ya da ölmüş olacaktı. Yırtıcı kuşun duruma vâkıf olduktan sonra emin olması varlığın yaşıyor olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Yani, varlık kesinlikle

ölmüştür. Üçüncü örnekte ise yargı genelleme yapılarak sunulmuş ve kesinlik ifadesi sağlanmıştır.

Gönül gireli mihrābı kaşuña

Ne ki diler ise Hağdan *emindür* (KBD/618,2)

“Gönül senin mihrap olan kaşına yöneldiğinden beri, bu yolda Allah’tan istediği her şeyden emindir.” Önermedeki “*emindir*” ifadesi ile kişinin kararlılığı ön plâna çıkartılmıştır. Bu kararlılık âşığın sevgiliye meyletmeme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Yani, âşık kesinlikle sevgiliye meyledecektir ve istediği her şeyde kararlıdır çünkü gönül bir kere sevmiştir.

Bunun gibi sözler için “zā” harfini nişān kōmış, ya‘nı zāhir olduğına *delālet ide....* (Ac.M/12a,17)

“Bunun gibi sözler için “zā” harfini iz olarak koymuş, yani meydana geldiğine delildir.”

Ayağ yire başmak yir yüzünde ādem yürüdğine *delālet ider.* (Ac.M/26a,7)

“Ayağın yere basması yeryüzünde insanın yürüdüğüne delildir.”

Delalet etmek, bir şeyin nasıl olduğunu göstermek, kanıtlamak anlamına gelmektedir. Bu işaretleyicinin kullanıldığı önermelerde olası durumlar ortadan kaldırılıp tek bir durum açığa çıkarılır. Nitekim bir eylemin, durumun, olayın kanıtının olması ifadeyi güçlü kılarak kesinleştirir ve aksinin gerçekleşme ihtimalinin mümkün olmadığını anlatır.

2.3.1.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözcükler

Ben eşitdüm anı toğru dīnlüdür

Aña uymayan *hağīkat* kanludur (YZ/948)

“Onun adil bir dini olduğunu duydum; ona uymayan gerçekten zalimdir.” Burada “*gerçekten*” işaretleyicisi ile kesinlik ifade alanı oluşturulmuştur. Önerme ilk bakışta kesinlik taşıyor gibi gözükmesine de “Ona uymayanın zalim olmama ihtimali yok, yani ona uymayan gerçekten zalimdir.” şeklinde değerlendirildiğinde olası durumun ortadan kaldırılması ile kesinlik ifadesinin sağlandığı görülmektedir.

Anuñ-içün söyledüm anı size

Var *delilüm* Tañgırı’dan uşbu söze (YZ/1210)

“Bunu onun için size söyledim; bu söze Allah’tan ispatım da var.” Burada çok güçlü bir kesinlik ifadesi yer almaktadır. Hem “*delil*” kiplik işaretleyicisi olarak kullanılmış hem de bu delil Allah’a dayandırılmıştır.

Ne ussun var ne hod *bellü* delüsin

Ne bunda diri ne sinde ölüsün (RN/14b,129)

“Ne aklın var ne kendin varsın, belli delisin; ne burada diri ne mezarda ölüsün.” Konuşur karşısındaki kişinin deli olduğuna kanaat getirmiştir. Bunu yaparken de muhatabının aklının olmamasını ve bir yere adapte olamamasını dayanak olarak göstermiştir. Konuşura göre karşısındaki kişinin deli olmama ihtimali yoktur ve bu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre muhatabın sergilediği davranışlar ancak bir deli tarafından yapılabilir. Dolayısıyla o da kesinlikle delidir.

Şükür Hakk’a kim dost bize ayıtdı dost yüzine bak

Açdum ben de gönlüm gözin sultanımı gördüm *mutlak* (YED/K LXVII,1)

“Allah’a şükürler olsun ki dost bize hitap etti, dosta yönel; ben de gönül gözümü açıp mutlak olan sultanımı gördüm.” Beyitte mutlak olan sultan ifadesi ile kesinlik sağlanmıştır. Çünkü mutlak olarak nitelendirilen Allah’tır ve bu vasfın başka bir varlığa atfedilmesinin ihtimali yoktur. Yani ancak ve ancak mutlak olan varlık Allah’tır.

Yunus bu fikrete taldı hep cihânı arda saldı

Vallahi hoş lezzet aldı tolmışdur dimagum anda (YED/H CLV,8)

“Yunus bu düşünceye dalıp dünyayı boşladı; vallahi bundan zevk aldı, zihnim bu düşünceyle doldu.”

Eyle kim karga diler bülbülden ayrılmaya

Bülbülün de maksudı *billâhi* ol degülmi (YED/Y CLXXI,4)

“Öyle ki karga bülbülden ayrılmayı dilerken billahi bülbülün amacı da odur.”

Yukarıdaki iki beyitte konuşur bilgisinden emin olduğu için “*vallahi ve billâhi*” kelimesini kullanarak muhatabını ikna etmeye çalışmaktadır. Konuşur bilgisinin kesinliğinden o kadar emindir ki yemin ederek Allah’ı işaret etmekte ve bunu bir dayanak olarak sunmaktadır.

Kimini zâhid eyleyen kimini fasık eyleyen

Ayıblarını örtici ol *delîl ü burhan* benim (YED/L,3)

“Kimini sofı kimini günahkâr yapan, kusurları örten benim.” Burada şair Allah’ın söylediklerini aktarmaktadır ve “*delîl ü burhan*” işaretleyicilerini kullanarak kesinlik ifade alanı oluşturmuştur. Nitekim burhan kelimesinin sözlük anlamı reddedilmeyecek delildir. (Gölpınarlı 2010: 232) Aslında şair ben işaret zamirini yüklem olarak kullanarak anlamı ve niteliği bir mevsufa tahsis⁸ etmiştir. Yani, bu vasıflara sahip olabilecek başka bir varlığın olma ihtimali yoktur.

Gerçek aşık olanların yüzünde *nişânı* olur

Dünün günün turmaz akar gözleri yaşunun kanı (YED/Y XCVI,5)

“Gerçek âşıkların yüzünde izleri olur; gece gündüz durmadan gözyaşları kan gibi akar.” Kesinlik ifadesi “*nişân*” kelimesi ile sağlanmıştır. Çünkü iz olduğu

⁸ Meâni sözün yerinde kullanılmasını, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesindeki değişikliklerden bahseden bir ilimdir. (Saraç 2000: 53) Meâniyi oluşturan söyleyiş özelliklerinden biri olan tahsis, bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer bir kelime veya kelime grubuna tahsis etmektir. Tahsis ya anlamın ve niteliğin bir mevsufa yüklenmesiyle ya da mevsufun anlama ve bir niteliğe tahsis edilmesiyle yapılır. Örneğin “Fuzuli şairdir.” cümlesinde Fuzuli şiire tahsis edilmiş, yani düzyazıda şiirde olduğu kadar kudret sahibi olmadığı vurgulanmak istemiştir. “Şair Fuzulidir.” cümlesinde ise şair olma vasfı sadece Fuzuli’ye tahsis edilmiştir (Saraç 2000: 70).

takdirde âşıkların gerçekliğinden şüphe edilmeyecektir. Yani, söz konusu iz gerçek âşık olmama olasılığını ortadan kaldırarak, kesinliği işaret etmektedir.

Bil ki od cemîc ‘ âlemi dutmuşdur hîç taş ve ağaç yokdur ki *illā ki* anda od vardur. (Ac.M/38a,12)

“Ateşin tüm âlemi kapladığını bil, her ağaç ve taşta mutlaka ateş vardır.” Önermede genelden özele doğru bir bilgi sunulmaktadır. Ateş tüm âlemi kapladığına göre ağaç ve taş gibi daha küçük bir unsurda ateşin olmama ihtimali yoktur. Dolayısıyla önerme kesinlik ifade alanında yer almaktadır. Parçanın devamında da kesinliği desteklemek amacıyla birbirine sürtülen iki taşın veya odun parçasının yanması örnek olarak verilmiştir.

Dağı Hâk Te’âlā beni buña müvekkel kımışdur tā ki bunu hıfz iderem ve *illā* bir kez deprenmekde cemîc ‘ âlem hārāb iderdi. (Ac.M/66a,3)

“Ve Allah beni bunu korumam için bekçi olarak bırakmıştır ve bir kere bile titrese tüm âlemi yıkardı.” Konuşur, metnin bütününde Ümmü’l-Cibāl denilen bir dağdan bahsetmektedir. Tüm dağların buna bağlı olduğu bu nedenle Ümmü’l-Cibāl’in bir kere bile titremesiyle tüm dağların yıkılacağı kesin bir ifadeyle dile getirilmektedir.

Ya’nî tavşancıl, bir kara kuvvetlü ulu kuşdur. Kāmu kuşlar andan kırkar. Her nesne ki minkārına irişe *elbette* koparur. (Ac.M/246a,13)

“Tavşancıl kara, kuvvetli bir kuştur. Tüm kuşlar ondan korkar. Gagasının ucuna gelen her şeyi kesinlikle koparır.” Burada kuşun genel özelliği kesinlik ifade alanı içinde sunulmuştur. Kuşun kuvvetli olması ve tüm kuşların ondan korkması kesinliği destekleyen yargılardır.

Gamzesi nefy kılur ü *isbāt* işvesi

Gözleridür meger baña imān bi’ aynihi (KBD/120,2)

“Sevgilinin gamzesi beni sürgün eder, işvesi de ispatıdır; meğer bana onun gözleri tıpkı imandır.” İspat bir şeyin doğruluğunu ortaya çıkarmaktır. Konuşur burada “*ispat*” kiplik sözünü kullanarak bilgisine duyduğu güveni yansıtmıştır. Nitekim ispat edilen herhangi bir şey kesinlik kazanarak meydana gelebilecek diğer olasılıkları ortadan kaldırır. Burada da sevgilinin gamzesinin sürgün etmeme ihtimalinin olmadığı, çünkü işvesinin bunun kanıtı olduğu dile getirilmektedir.

Sorar idüm tutağundan gönüle müferrih

Ağızuñ açar iseñ *mutlakā cevāb olısar* (KBD/424,7)

“Gönle ferahlık veren dudağına soru sorduğumda; ağzını açar isen mutlaka cevap olur.” Âşık sevgiliye ne kadar meylederse etsin sevgili aşığa yüz vermez ve onu görmezden gelir. Âşık ise sevgilinin kendisini fark edip karşılık vermesini bekler. Sevgilinin tenezzül edip ağzını açması dahi âşık için bir cevap olacaktır. Çünkü divan edebiyatında genel kaide sevgilinin aşığı umursamamasıdır. Bu durumda sevgilinin ağzını açması aşığa yöneldiğinin kanıtıdır.

Dem-sāz eger olmaz ise lebleri baña

Elbette nevāsını gönül sāz *idiserdür* (KBD/589,7)

“Eğer dudakların bana dost olmaz ise elbette gönlüm (bu acının) makamını çalacaktır.” Konuşur “*elbette*” ifadesi ile bu işin başka bir yolu olmadığını, mutlaka bu şekilde meydana geleceğini anlatmaktadır.

2.3.2. Söyleme Dayalı Kesinlik İşaretleyicileri

2.3.2.1. Sezdirmeye Dayalı Kesinlik İşaretleyicileri

Döndi bunlar söyledi eytdi baba

Biz var-iken kurd anı kaçan çapa (YZ/50)

Biz varuruz Yūsuf’un bileisne

Ḳurd mı gelür Yūsuf’un yöresine (YZ/51)

Onlar dönüp “Baba, biz varken kurt onu nasıl kapar? Biz Yusuf’un yanına varırız; Yusuf’un yanına kurt mu yanaşabilir.” dediler. Yakup peygamber gördüğü düşten hareketle Yusuf’u kardeşleriyle birlikte avlanmaya göndermek istememektedir. Çünkü düşünde Yusuf’u kurt kapmıştır. Bunu çocuklarına anlattığında çocukları Yakup peygamberi ikna etmeye çalışırlar. Onlara göre böyle bir olayın gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü Yusuf tek değildir ve kurt geldiğinde onlar Yusuf’u koruyacaklardır. Aslında Yusuf’un kardeşleri buradaki kesinliği plânlarını gerçekleştirebilmek adına sağlanmıştır. Önerme “Biz varken Yusuf’un başına kötü bir şey gelemes, böyle bir ihtimal yok.” şeklinde yorumlanabilir. Kesinlik kipliği bağlamdan hareketle anlaşılmaktadır.

Bu Allah Ta‘ālānuñ *fāzlıdur* virür ana kime ki dilerse. (KK/16a,1)

“Dileyene istediğini vermek Allah’ın faziletidir.” Beyitte tahsîs yapılarak söz konusu vasfın sadece Allah’a ait olduğu anlatılmıştır. Başka bir varlığın bunu gerçekleştirme olasılığı yoktur, bu kesin bir durumdur.

Hağğa yönini dutan murād bulur. (FB/66b,11)

“Allah’a yönelen istediğine kavuşur.”

Kažā vu kadere ikrārı olmayanuñ dīni dürüst *olmaz*. (FB/187b,8)

“Kaza ve kadere inanmayanın dini sağlam olmaz.”

Nedür çāre her bir toğan *öliser*

Bu böyle olugeldi vü *olısar* (SN/176a,5368)

“Çare yoktur ki her doğan ölecektir, bu böyle olmuştur ve olacaktır.”

Likin bu sözce dağı *ma‘dūd* olur, her ma‘dūd mütenāhīdir ve her mütenāhī fānīdir. (Ac.M/27a,2)

“Ancak bu söz dahi sayılıdır, sayılı olan her şey sonludur ve her sonu olan ölümlüdür.”

Yukarıdaki son dört beyitte geçerliliği kabul görmüş, aksinin olmasının mümkün olmadığı durumlar anlatılmaktadır. Zaten dayanak noktası, Allah ve Kur'an olan önermelerin herhangi bir kiplik işaretleyicisi ile işaretlenmese bile kesinlik ifade alanını oluşturduğu aşikârdır. Cümlelerde gelecek zaman ve bildirme ekinin de kullanılmış olması kesinlik ifadesini desteklemektedir. Korkmaz gelecek zamanın işlevleri konusunda şu açıklamayı yapmaktadır:

*“-AcAk ekiyle kurulan gelecek zaman kipinin, bir “tahmin”, bir “olasılık” işlevi ile kullanıldığı yerler de vardır. Tahmin işlevi yerleri gösteren yerlerde daha çok, nispeten kalıplaşmış bulunan olacak biçimi yer almıştır: İşte gene yaz. Hangi yılın yazı? Dur bakalım gazeteye... Gazeteler, odanın içinde birer küçük piramit halini aldı. Bir üstüme **yıkılacak olsalar**, eminim altlarında **bunalıp kalacağım**. (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 100).”* (Korkmaz 2009: 627).

Gelecek zaman ekinin olasılık ifade alanını oluşturan morfolojik yapılardan biri olduğu bilinmektedir. Ek, kimi zaman düşük bir olasılık ifade ederken kimi zaman güçlü bir olasılık ifade edebilir. Korkmaz'ın verdiği örnekte dikkatimizi çeken nokta “*eminim*” kelimesinin işlevin yorumlanmasında göz ardı edilmiş olmasıdır. Önermede yer alan “*yıkılacak olsalar*” ile “*eminim altlarında bunalıp kalacağım*” kelime gruplarının bir olasılık anlamı taşıdığı aşikârdır. Fakat ifade edilen olasılıkların gerçekleşme dereceleri aynı değildir. İkinci kelime grubunda kullanılmış olan “*eminim*” işaretleyicisi konuşurun olaydan şüphe etmediğinin ve olayın kesinlik taşıdığına göstergesidir. Aslında önerme “*Gazetelerin üzerime yıkılma ihtimali var ve bu durum yaşanırsa kesinlikle onların altında bunalacağım.*” şeklinde algılanmalıdır.

Bildirme eki ise “-dur” şekliyle ETT'nde “*durur'un*” yanında yaygınlaşmıştır. Osmanlı Türkçesi dönemine gelindiğinde “*durur'un*” bildirme eki olarak kullanımı 15. yüzyıldan itibaren seyrekleşmiş ve 17. yüzyıldan sonra kaybolmuştur (Ercilasun 2004: 463). Ayrıca anlatılan geçmiş zamanın “*dur'la*” yapılan genişletmelerinde fiilin ilgili zaman içinde kesin olarak işlendiğini veya belki

işlenmiş olabileceğini anlatır (Gülsevin; Boz 2004: 120). Şahin de ETT’nde “-dur ve -durur’un” ihtimal ve kesinlik anlamı verdiğini bildirmiştir (Şahin 2011: 66).

Hiç *mümkün* ola mı kim bu önümüzdeki biryân olmuş balık diri ola?
(Ac.M/9b,10)

“Bu önümüzde kızartılmış olan balığın canlı olması mümkün müdür?”
Konuşur kızartılmış balığın canlı olma ihtimalinin olmadığını bilmektedir fakat soru sorma yoluyla olayın imkânsız olduğunu vurgulamak istemiştir. Dolayısıyla balığın canlı olmadığı kesinleşmiş bir durumdur, çünkü balık kızartılmıştır.

3. GEREKLİLİK KIPLİĞİ

Çalışmamızın *Gereklilik Kipliği* bölümünü *Yüksek Gereklilik* ve *Düşük Gereklilik* olmak üzere iki başlığa ayırdık. Bunu yapmaktaki amacımız gereklilik ve zorunluluk kavramlarının oluşturduğu ifade alanlarının aynı olmadığını göstermektir. *Düşük Gereklilik*, gereklilik; *Yüksek Gereklilik* ise zorunluluk ifade alanını oluşturmaktadır. Nitekim gereklilik; olması veya bulunması uygun olan yerinde olan, lüzumlu, vacip anlamında kullanılmaktadır (TS 2005: 751). Zorunluluk ise olması gerekme, olduğundan başka olmama, mecburiyet, zaruret, olumsuzluk karşıtı demektir (TS 2005: 2242).

Gereklilik kipliği pek çok araştırmacı tarafından yükümlülük kipliği içerisinde değerlendirilmektedir.⁹ Auwera ve Plungian (1988)'te yükümlülük kipliği için dış katılımcılı kiplik ve iç katılımcılı kiplik, Bybee ve Fleishman'ın (1995)'te eyleyici odaklı ve konuşur odaklı kiplik terimlerini kullanmaları zorunluluk ile gereklilik ifade alanlarının farklılığını ortaya koyma amacıyla yapılmış tanımlamalardır. Gereklilik ile zorunluluk arasındaki fark, etkinin niteliğidir. Eyleyici içten gelen bir istekle/etkiyle işi yapma gereği/zorunluluğu duyuyorsa bu gereklilik; dışarıdan bir yaptırım söz konusu ise zorunluluk olarak tanımlanır. Gereklilik eyleyicinin belirlediği bir ihtiyacın ifadesidir. Zorunluluk ise eyleyiciyi zorlayan etkilerle ilgilidir (Kerimoğlu 2011: 88).

Emeksiz'in yükümlülük kipliği ile ilgili görüşleri şu yöndedir:

“Yükümlülük kipliğinde eylemin özneye yüklediği rol anlamsal bir sınırlayıcıdır. Örneğin “gel” eylemi özneye kılıcı rolü yükler ve ‘Ali toplantıya gelmeli’ tümcesinde zorunluluk yüklenen kılıcı olabilir. Ancak özneye kılıcı rolü yüklenemediğinde, örneğin eylemin özne seçmesi durumunda, yükümlülük kipi “Süt ekşimeli.”, “Yumurta bozulmalı.” gibi bozuk üretilere neden olmaktadır. ‘Bahar gelmeli’, ‘Güneş içimizi ısıtmalı’ gibi kabul edilebilir örneklerde ise yaptırım değil, yalnızca istek söz konusudur. Bu cümlelere dolaylı veya dolaysız bir kılıcı atanmamaktadır.” (Emeksiz 2008: 63).

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için Auwera ve Plungian (1988), Bybee-Fleishman (1995), Denison (1993)' e bakılabilir.

Corcu (2006)'da Papafragou'nun (2000)'de yaptığı kipsel alanlardan hareketle gereklilik ve zorunluluk ifade alanlarının kullanım farklılıklarına yönelik bir açıklama sunmuştur. Bu kipsel alanlar:

1. *“Kanun, yasa ve kuralları tanımlayan düzenleyici alanlar (regulatory domains)*
2. *Toplum kurallarını tanımlayan toplumsal alanlar (social domain)*
3. *Dini sistemlerin tanımladığı inanca dayalı alanlar (religious rules)*
4. *Kişisel istek, görüşlerin tanımladığı kipsel alan (personal domain)*
5. *Olayların akışına yönelik düzenliliği tanımlayan olağan merkezli alanlar (normative domain)*
6. *İdeal olarak kabul edileni tanımlayan ideal merkezli alanlardır. (ideal-sentered)”* (Corcu 2006: 102).

Çalışmanın devamında Corcu katılımcılara bir sormaca uygulamış ve elden edilen sonuçlara göre ortaya çıkan ilk bulgu, *“gerek ve -mAll'nın”* gereklilik-zorunluluk kodlamasında Türkçede en sık kullanılan birimler olduğudur. Korkmaz gereklilik kipini belirli bir zamana girmeyen, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yapılmasının gerekli olduğunu bildiren ve Türkçede *“-mAll eki”* ile kurulan tasarlama kipi olarak açıklamıştır (Korkmaz 2010: 104). Gereklilik kipi ile ilgili Muharrem Ergin:

“-malı, -meli Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekküle başlamış, şekil eki olarak Osmanlıca içinde kullanış sahasına çıkmıştır. -ma, -me fiilden isim yapma eki ile -lı, -li sıfat ekinin birleşmesinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ekin başlangıçta -malu, -melü olması da bunu göstermektedir. Bu ek Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış, fakat ilk zamanlarda bir partisip eki şeklinde fiil isimleri yapmak için kullanılmıştır: gör-melü göz, öl-melü oğul misallerinde olduğu gibi. Ekin gereklilik kipi için kullanılan fiil eki durumuna geçmesi Osmanlı içinde olmuştur.” açıklamasını yapmaktadır. (Ergin 2004: 313)

Korkmaz da Ergin ile aynı görüştedir. Korkmaz Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için özel bir ek olmadığını, bu görevi *“-mAk, -mA mastar ekleri”, “-*

sA şart” ve “*-A istek kiplerinin*” üzerine gerek kelimesinin getirilmesiyle karşılandığını belirtir (Korkmaz 2009: 694).

Tulum gereklilik kipliğini *Kesin Gereklilik, Salt Gereklilik ve Niyetli Gereklili*” olarak üç başlığa ayırmıştır. Tulum’un yapmış olduğu sınıflandırmada kesin gereklilik yüksek gereklilik kipliğini, salt ve niyetli gereklilik ise düşük gereklilik kipliğini işaretlemektedir. Konuyla ilgili yapılan açıklama ve tanımlar şöyledir:

“Kesin gereklilik, bir kılış ve oluşun gerçekleşmesinin kesin olarak gerekliliğini, daha doğrusu kişinin bir kılış ve oluşu gerçekleştirmek zorunda olduğunu anlatır. Salt gereklilik, henüz gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi dilenen ya da beklenen bir kılış ve oluşun gerekli olduğunu anlatır; başka bir deyişle yakın ya da uzak gelecekte gerçekleşmesi dilenen ya da beklenen bir eylemin aslında gerekliliğini öne çıkarıp vurgulayan bir anlatımı vardır. Niyetli gereklilik, niyete bağlı bir gereklilik; başka bir deyişle bir kılış ve oluşun gerçekleşmesine karar verme gerekliliğini anlatır.” (Tulum 2009: 385-388).

Demir’e göre Türkçede gereklilik ifadesi sadece fillere getirilen “*-malı, -meli*” ekinin getirilmesi ile sağlanmamaktadır. Söz konusu ifade alanının oluşturulmasında Türkçe çok büyük bir zenginliğe sahiptir. Tarihi Türkçeden ve lehçelerden gelen başka birimler de mevcuttur. Türkiye Türkçesinin de pek çok ilave olmuştur. Türkçe fiile Arapça veya Farsça kelimeler eklenerek gerekliliğin işlevleri genişletilmiştir¹⁰ (Demir 2003: 21).

Türkyılmaz gereklilik kipi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Gereklilik kipinin ana işlevi tasarlanan hareketin yapılmasının gerekli, mecburî olduğunu ifade etmektir. Tespit ettiğimiz diğer işlevler ise: dilek-istek, mecburiyet, tahmin- ihtimâl- olabirlik, emir, şart, tereddüt,

¹⁰ Demir çalışmasında gereklilik işlevini sağlayan dokuz maddeye yer vermiştir: 1. fiil.-mA+iyelik eki+ gerek 2. fiil.-sA(şart eki)+ şahıs eki+ gerek 3. fiil.-mA+iyelik eki+ lâzım 4. fiil.-mAk+zorunda+ şahıs ekleri 5. fiil.-mA+şahıs eki+ icap et- + zaman eki 6. fiil.-mA+ şahıs eki+ lâzım gel-+ zaman eki 7. fiil.-mA+iyelik eki+ lüzumlu 8. fiil.-mA+ iyelik eki+ şart 9. -mak gerek olmak üzere

önemsememe- umursamama, kendi kendine telkin, alay etme - ikâz, nasihat- öğüt verme- tavsiye, uyarı, hayret-şaşkınlık, kızgınlık-hiddet, kesinlik.”

Yapılan çalışmalarda gereklilik kipinin işlevleri olarak nitelendirilen kiplik ifadeler, Türkçede gereklilik/zorunluluk kipliği kodlayıcıları için kullanımdaki tercihlere göre sıklığa dayalı bir kipsel alan dağılımı eğilimi olduğu ortaya çıkmakta ve kipsel alanların kiplik kodlayıcıları için bir kısıtlayıcı olabileceği görülmektedir (Corcu 2006: 111). Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve bir dil düzeyini kullanmak ister bir yaş grubu, bir meslek çevresi, ister bölgesel bir topluluk söz konusu olsun bir grupla bütünleşmeyi gerektirir (Kıran 2006: 270). Aynı zamanda bireyin toplumsal durumunu belirleyen meslek, yaşadığı yer, eğitim durumu, aylık ya da yıllık geliri, kültürel geçmişi, dini, ailesinin durumu gibi etkenler bireyin dilini etkilemektedir (Köning 1991: 64). Dolayısıyla düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı olan kipsel alanlar yüksek gerekliliği; ideal merkezli, kişisel istek veya görüş, olağan merkezli alanlar ise düşük gerekliliği tanımlamaktadır (Corcu 2006: 112).

Kiplik işaretleyicilerinin bir işlevi olabileceği gibi birden fazla anlam için kullanılması da mümkündür. Çok anlamlılık¹¹ olarak nitelendirilen bu durum anlamlar arasında bir bağ olması koşuluyla ortaya çıkmaktadır. Gereklilik kipliği de kesinlik ve mümkünlük ifade alanların oluşturabilmektedir. “Zorunlu, mecbur, şart” gibi kiplik işaretleyicilerinin ya da “-mAll” ile çekimlenen fillerle birlikte “kesinlikle, mutlaka vb.” kiplik zarfların kullanıldığı yüksek gereklilik önermelerinde kesinlik ifade alanının oluştuğu söylenebilir. Örneğin “Yarın mutlaka toplantıya katılmalyım.” önermesinde zorunluluğun yanı sıra işin yapılmama ihtimalinin olmadığı da dile getirilmektedir. Bu durumda konuşur ya toplantıya katılmayı çok arzulamaktadır ya da dışarıdan bir yaptırım söz konusudur. Her iki koşulda da konuşur için işin gerçekleştirilmesi şarttır. Dolayısıyla zorunluluk, olasılık kipliğinin alt ifade alanı olarak değerlendirdiğimiz kesinlik ile yakından

¹¹ Bu konuda Papafragou (2000)’e bakılabilir. Ayrıca Uzun (1998)’te tek anlamlılık görüşünü savunmaktadır. Yani her kiplik işaretleyicisinin temelde bir anlamı vardır ve diğer yorumlar bağlama dayalı olarak ortaya çıkmaktadır.

ilgilidir. Aynı zamanda dayatmanın, bir kişi tarafından yapılabileceği gibi ahlaki kurallar, yasalar vb. etkenlerle de yapılabileceği unutulmamalıdır.

“*Araba kullanırken aşırı hız yapılmamalıdır.*” önermesi de yüksek gereklilik olarak tanımlanabilir. Çünkü araba kullanırken aşırı hız yapmak istenmeyen olaylara sebebiyet verebilir. Aynı zamanda cezaî yaptırım da olan bir durumdur. Burada her ne kadar yaptırım olsa da yapılması lüzumlu olan durumu yerine getirip getirmemek eyleyicinin tasarrufundadır. Eyleyici yaptırım söz konusu olduğu için büyük bir ihtimalle gerekeni yapacaktır. Fakat yapmama ihtimali de vardır. Dolayısıyla yaptırımın olması işin gerçekleşme ihtimalini arttırdığı için önerme, gerekliliğinin yanında mümkünlük ifade alanını da işaretlemektedir.

Yasaklama ifadeleri zorunlulukla bağlantılı olabilmektedir. Çünkü yasaklama ifadelerinde de dış etki söz konusudur. Bu yönüyle yasaklama ifadeleri zorunluluktan ayrılamaz. Ancak yasaklamada olumsuzluk ön plândadır (Kerimoğlu 2011: 87). Örneğin “*Yanıcı madde, ateşle yaklaşma.*” önermesinde dış etki patlama olma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca öneri ifadeleri de düşük gereklilik olarak nitelendirilebilir. “*Bence o elbiseyi almalısın.*” önermesinde konuşur eyleyici üzerinde herhangi bir baskı uygulamamaktadır. Yani eyleyici elbiseyi almak zorunda değildir. Konuşur sadece bu durumun gerekli olduğunu düşünmektedir.

Yaptığımız taramalarda daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Türkçesi döneminde ortaya çıkan “-mAll” ekine rastlanmamıştır. Eserlerde çoğunlukla “*gerek*” ve aynı anlama gelen kelimelerin (*hâcet, lâzım, ilzâm vb.*) kiplik yüklem olarak kullanıldığı örnekler mevcuttur. Bunu yanı sıra “-mAk gerek, -sA gerek gibi” sözdizimsel işaretleyiciler de bulunmaktadır.

3.1. Düşük Gereklilik

3.1.1. Sözlüksel Düşük Gereklilik İşaretleyicileri

3.1.1.1. Kiplik Yüklemler

Yūsuf eydür aña ey katı yürek

Ölürem ton(um)ı koy kefen *gerek* (YZ/97)

Yusuf ona “Ey katı yürekli, ölünce kefen gerek, giyeceğimi bırak.” dedi.

Bu yolda da’vi sığmaz mâ’ ni *gerek*

Neyi kim severisen anı *gerek* (RN/6a,37)

“Bu yola dava sığmaz, anlam gerektir, neyi ve kimi seversen o gerektir.”

Budur sermâye ol bahre talâna

Arı dirlik *gerek* gevher bulana (RN/17b,161)

“Denize dalana sermaye budur, orada mücevher bulana temiz yaşam gerektir.”

Dervişlik didükleri bir acayib durakdur

Derviş olan kişiye evvel dirlik *gerekdur* (YED/R XXXVI,1)

“Dervişlik tuhaf bir duraktır, derviş olan kişiye öncelikle huzur gerekir.”

İki cihan varlığı ger benüm olursa

Sensüz bana *gerekmez* iş senünledür tamâm (YED/ M CXII,5)

“İki dünya benim olsa bile sensiz olmak bana gerekmez, her işim senin ile tamamlanır.”

Kim yol bulisardur ana ol kagırur andan yana

Devlet irdi andan bana *hâcet* degül hüma kuş (YED/H CLXXVIII,3)

“Kim ona yol bulacaksa o yana eğilir, ondan bana saadet geldi, Hüma kuşuna gerek yoktur.”

... ve ba' zısı oldur ki aña delil *hācetdür*... (Ac.M/12b,1)

“Bazısı öyledir ki onun için delil gerekir.”

Zīrā amusı benī ādem’üñ mükellefinüñ ve ayr-i mükellefinüñ ‘ilm-i tıbbıla
‘amel itmege *ihtiyāc vardur*. (Ac.M/212b,8)

“İnsanoğullarının sorumlu olan ve olmayanlarının hepsi tıp ilmine göre hareket etmelidir.”

Kim bize bir pādiah-ı nāmdār

Gerek-idi vü bir ulu ehriyār (MT/46)

“Bize ünlü ve ulu bir padiah gerek idi.”

Bu adar nesneyi bilmek için bu deñlü emenmek hī *lāzım degüldi*.
(FB/74b,20)

“Bu kadar şeyi bilmek için bu türlü zahmet çekmek hiç gerekmezdi.”

Aña oldı ma‘ lūm göyner özi

Degül hācet ayru uzatmak sözi (SN/88b,2712)

“O bu durumu hissetti, gönlü yanmaya başladı; artık sözü uzatmak gerekmez.”

Kaıñ mihrābına karşı ibādet ki nedür *lazım*

‘İbādet senden özgeye ne zelletdür ne zelletdür (KBD/133,8)

“Kaının mihrabına ibadet etmek için ne lazımdır? Senden başkasına ibadet etmek suçtur.”

Yukarıda yer verdiğimiz örneklerde dışarıdan bir yaptırım söz konusu olmadığı için örnekler *Düşük Gereklilik* bahsinde değerlendirilmiştir. Olması veya bulunması uygun, yerinde olan durumlar dile getirilmiştir. Burada ifadeyi zaruri kılan, zorunluluk mertebesine çıkararak herhangi bir işaretleyici olmadığı gibi anlamsal ulam da bulunmamaktadır. Olayların akışına yönelik düzenliliği

tamamlayan, kişisel istek ve görüşlerin tanımlandığı, ideal olarak kabul edilene tanımlayan olay veya durumlar ifade edilmektedir.

3.1.2. Söz dizimsel Düşük Gereklilik İşaretleyicileri

3.1.2.1. Söz dizimi- Leksikoloji- Morfoloji Bağlantılı Düşük Gereklilik İşaretleyicileri

3.1.2.1.1. -mAk gerek

Eyle kim gördiyidi eytdi düşün

Eytdiler *n'etmek gerek* bunuñ işin (YZ/41)

“Gördüğü düşü anlatınca ne yapılması gerektiğini düşündüler.”

Eylesünler ol sarāya kırk direk

Yér yérin mermer direk *kılmağ gerek* (YZ/462)

“O saraya kırk direk diksinler; her yeri mermer yapmak gerek.” Burada “*eyle-*” fiili teklik üçüncü şahıs ile çekimlenmiş olsa da bu önerme öğüt ifadesidir. Zeliha âşık olduğunu dadasına anlatıp bu aşk için çare istemiştir. Onun üzerine dadı saray yapılması ve bu sarayın her yerinin mermerden olması gerektiğini dile getirmiştir. Şayet önerme emir ifade alanını teşkil etmiş olsaydı aynı zamanda yüksek bir gereklilik de oluşacaktı. Nitekim emir, yaptırımın söz konusu olduğuna işaret eden bir ifade alanıdır.

Degme direk arası altun tegek

Salkumını incüden *kılmağ gerek* (YZ/468)

“Her bir direğin arası altın asma dalından; salkımı da inciden olmalı.”

Her kim dostı severise dostdan yana *gitmek gerek*

İşi güci dost olıcak cümle işden olur azat (YED/T XII,4)

“Dostu seven kişinin dosttan yana gitmesi gerekir; işi gücü dost olan kişi tüm işlerinden azat olmuş sayılır.”

Pes dünyāya *bakmak gerek*, göre-bildükçe andan ‘ibret *dutmak gerek*.
(Ac.M/8b,11)

“O hâlde dünyaya bakmak gerek, alınabildiği kadar ondan ibret almak gerekir.”

Ger incitmiş olsañ *düzeltemek gerek*

Peşimān olup tevbe *etmek gerek* (SN/4b,95)

“Eğer birini incitirsen düzeltmen gerek; pişman olup tövbe etmek gerek.”

Erüñ gevherine taḥammül *gerek*

Evüñ düzenine tecemmül *gerek* (SN/7b,186)

“Esaslı kişiye taḥammül, evin düzenine süsleme gerektir.”

Yukarıdaki beyitlerde olayın akışına yönelik düzenliliği ve ideal olarak kabul edilene tanımlayan örnekler yer aldığından düşük gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Demir “-*mAk gerek*” yapısının sadece teklik üçüncü şahıslarda kullanıldığını belirtmiştir (Demir 2003: 21).

3.1.2.1.2. -sA + Şahıs Eki + gerek

Timurtaş gereklilik kipi için ayrı bir ek olmadığını ve “-*sA gerek*” yapısı ile oluşturulduğunu belirtmiştir. Yalnız bu yapı ile kurulmuş bazı örneklerin gelecek zaman anlamı taşıdığını vurgulamıştır (Timurtaş 2005: 150). Gülsevin de “-*sA gerek*” yapısının gereklilikten çok gelecek ifade ettiğini söylemiştir ve (2007)’de “-(y)IsAr, -(y)A, -(y)AcAk, -*dAçI*” eklerinin yanında gelecek zaman kipini oluşturan yapılar içinde sunmuştur (Gülsevin 2007: 100). Özmen’e göre “-*sA*” ile “*gerek*” zamanla kalıplaşarak gereklilik eki durumuna gelmiştir. Bu yapılar gereklilik

anlamıyla kullanılmakla birlikte gerek EAT döneminde gerekse Osmanlı Türkçesi döneminde gelecek zaman anlamında kullanılmıştır (Özmen 2003: 185). Develi, ise söz konusu yapının gereklilik ve ihtimal anlattığını, gelecek zamanı teşkil ettiğini belirtmiştir (Develi 1997: 115-152). Nitekim yükümlülük kipliği ifadeleri geleceğe; bilgi kipliğini oluşturan ifadeler geleceğe ya da konuşulan zamana aittir (Palmer 1990: 47). Ancak önermelerin zamansal olarak geleceği işaretlemesi gereklilik ifade alanını oluşturmadığı anlamına gelmemektedir.

Pes ol pādişāhuñ iklīminden ve memleketinden kaçan ḥaber-dār olsa gerek?
(Ac.M/25b,14)

“O padişahın memleketinden ve ülkesinden ne zaman haberdar olacak?” Metnin bütününde bir karıncanın padişahın sarayında bir kemer görüp dünyayı ondan ibaret sayması anlatılmaktadır. Karıncanın padişahın memleketinin büyüklüğünü ne zaman anlayacağı sorulmaktadır. Aslında anlatılmak istenen dünyanın büyüklüğüdür ve metinde karıncanın bunun anlaması gerektiğini işaret eden bir önerme bulunmamaktadır.¹² O nedenle buradaki “-sa gerek” yapısının gereklilikten ziyade gelecek zaman özelliği taşıdığı söylenebilir.

Ebūlkāsımı ben varsam görsem gerek, anuñıla anı bilmegicün ben dursam otursam gerek. (FB/2b,12)

“Ebulkasımı gidip benim görmem gerek; onu tanımak için gidip onunla oturmam gerek.” Hikâyede halife Ebulkasım adında bir genci arar, başkasına güvenemeyeceği için de kendisinin gitmesi gerektiğini düşünmektedir. Elbette gelecek bir zaman için plânlanan bir eylemdir. Fakat halife burada gelecekte yapılacak bir eylem için sorumluluk duymaktadır. Bu nedenle “-sa gerek” yapısı gerekliliği işaretlemektedir.

¹² Verilen önermenin öncesi şöyledir: Ve bizüm daḥı meşelemüz şu felegüñ altında şuña beñzer ki bir qarınca bir kırānda pādişāhuñ sarayında bir delük ya bir kemer görmüş olur, ol sarāydan eyle şanur kim kamu ‘ālem ol kemerdür ve sarāydan ḥaberi yoḡdur ve daḥı ol sarāyuñ mahlesinden ve şehriden ḥaberi yoḡdur. Pes ol pādişāhuñ iklīminden ve memleketinden kaçan ḥaber-dār olsa gerek?

Resūl daḥı Ebubekrūñ evine

Varup dise *gerekdür* kim sevine (KE/2a,11)

“Ebubekr’in sevinmesi için Resul’ün, onun evine gidip haber vermesi gerekir.” Resul, Cebrail’den Medine’ye göç edileceği haberini aldıktan sonra Ebubekir’in de bu habere sevinebilmesi için Resul’ün onun evine gitmesinin gerekli olduğu anlatılmıştır. Dolayısıyla “-sA gerek” yapısı gereklilik olarak işlev kazanmıştır.

3.1.2.1.3. Ki’li Birleşik Cümle

Şöyle bilmek *gerek ki* Kisrā pādīşahlārunuñ katında sözden artuğa genç dimezler-idi. (Ac.M/3a,2)

“İran ülkesinin padişahlarının huzurunda sözden başkasına hazine denmediğini bilmek gerekir.”

Ve daḥı bilmek *gerek ki* söz iki kısımdur; bir kısmı manzūmdur ve bir kısmı menşūrdur. (Ac.M/3a,4)

“Sözün iki kısımdan oluştuğunu bilmek gerekir; bazısı manzum bazısı mensurdur.”

Yukarıda ki’li birleşik ile ilgili olarak verilen örneklerde ideal olarak kabul edilene tanımlayan ifadeler yer almaktadır. Konuşanı veya dinleyeni herhangi bir yönden baskı altına almayan, yaptırımı olmayan önermeler söz konusudur. Sadece genel olarak kabul gören, yapılması uygun olan durumlar dile getirilmiştir.

Bizüm sizde maḫsūdumuz daḥı yoḥ

Ne *lāzım ki* uzadavuz sözi çoḥ (SN/86a,2645)

“Bizim sizden isteğimiz yok; sözü çok uzatmanın gereği yok.” Burada “*ne lāzım*” ifadesi ile olumsuz bir anlam sağlanmıştır. Gerekli olan sözü fazla uzatmamaktır. Konuşurun eyleyiciye yaptırımı söz konusu olmadığından önerme düşük gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadenin aynı zamanda isteme

kipliğini de işaretlediği söylenebilir. Aslında konuşur lüzumlu olmayan davranışı vurgulayarak olmasını istediği eylemi dile getirmektedir.

3.1.2.1.4. Gerek + İstek Kipi

Gerek sen bilesin düşmen kimise

Senün devletüne peşman kimise (YED/3,12)

“Senin devletine kim düşmansa ve kim hayıflanırsa senin bilmen gerekir.”

Yakıncağ nice bulduğunu Hâk’ı

Gerek bilesin kâbe kavseyni oğı (SN/6a,139)

“Allah’ı yakın olduğunu ona iki yay arasındaki mesafe kadar yaklaşarak göstermelisin.”

Yukarıdaki her iki beyitte de konuşur dinleyiciye öğüt vermektedir. Dolayısıyla ideal olarak kabul edilen durumlar dile getirilmektedir. Konuşur yapılması gerekeni ifade etse de dinleyici bunları yapmak zorunda olmadığı için önermeler düşük gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

Bu derdüñ dermânını ben *gerek bilem*. (FB/2b,10)

“Bu derdin dermanını ben bilmeliyim.” Önermede konuşur ile eyleyici aynı kişidir ve eyleyici içten gelen bir istekle işi yapma gereği duyduğu için düşük gerekliliği oluşturmuştur

3.1.2.1.5. Soru Kelimesi + Hâcet

Anda ol gide siz kırtulasız

Kim *ne hâcet* siz bunu öldüresiz (YZ/93)

“O orada kalır, siz de kurulursunuz; sizin bunu öldürmenize gerek yok.”

Çün ışkun kitâbını okıdum tahsil itdüm

Ne hâcet kim karayı ag üstine yazaram (YED/M LXXXVII,3)

“Aşkın kitabını okudum öğrendim; bunu ispatlamak için beyazın üstüne siyahla yazmanın gereği yok.”

Göñül hâkini yüzüm ayda durur

Ne hâcet ortada bir terceman (KBD/548,5)

“Gönlümün hikâyesini yüzüm anlatır; tercümana gerek yoktur.”

Verilen örneklerde olayın akışına yönelik düzenliliği tanımlayan, olağan merkezli ifadeler yer almaktadır. “*Ne hâcet*” ifadesi ile yapılmaması gerekli olan eylemler dile getirilmektedir.

3.2. Yüksek Gereklilik

3.2.1. Sözlüksel Yüksek Gereklilik İşaretleyicileri

3.2.1.1. Kiplik Yüklemler

Göz oldur kim müdâm ol cânı göre

Farızadur kıla sultanı göre (RN/48b,498)

“Göz sürekli canı görendir, kula sultanı görmesi zorunludur.”

Farızâ her kişiye kendü sözi

Bakan kendi yolına kendü gözi (RN/49b,509)

“Her kişinin kendi sözüne ve yoluna bakması farzdır.”

Vacîbdür ki du‘â-y-ıla meded ideler nuşret-i küffâr için. (Ac.M/94a,12)

“Kâfirlere karşı üstünlük için duayla yardım etmeleri gereklidir.”

Bir emrdür ki dükeli emirlerden *vâcibrağdur*. (KK/19b,4)

“Bu öyle bir emirdir ki gerçekleştirilmesi gereken diğer emirlerden daha gereklidir.”

Çün peşīmān oldı vü geldi yola

Şimdi anı istemeñ *vācib ola* (MT/705)

“Pişman olup yola geldiği için şimdi onu istemen gereklidir.”

Çün iş böyle olmuş, dönüb kıssā’yı emīrelmü’minīne anlatmaq *vācib oldı*”
dedi. (FB/6b,3)

“İş böyle olunca hikâyeyi halifeye anlatmak zorunlu oldu.”

Baña *oldı vācib* tamām eylemek

Eger māni‘ olmazsa devr-i felek (SN/12a,356)

“Kader engel olmazsa (işi) tamamlamak zorunlu oldu.”

Beyitlerde “*farīza ve vacīb*” gereklilik kipliği sözleri yüklem olarak kullanılmış ve yüksek gereklilik ifade alanı işaretlenmiştir. Farz kelimesinin üç anlamı bulunmaktadır: “1. farz, Allah’ın emri. 2. lâzım, vacip, gerek. 3. borç, vazife. 4. mirasçılardan herbirine şer’an düşen hisse.” (Devellioğlu 2006: 250). Vacip kelimesinin de üç anlamı bulunmaktadır: “1.terki cāiz olmayan, yapılması gerekli. 2. yapılması şer’an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan. 3. fels. zorunlu.” (Devellioğlu 2006: 1131). Farz ve vacip birbirine yakın anlamlı kelimeler olmakla birlikte dini sistemlerin tanımladığı inanca dayalı alanlar ile toplum kurallarını tanımlayan toplumsal alanları temsil etmektedir. Toplumsal örgütlenme ve davranışların karakteri dinin etkisi altındadır. Bunun için din kültürün ilkel basamaklarından başlayarak tüm toplumsal birliklerle yakın ilişki içinde olmuştur (Watch 1995: 18). Ayrıca dinin en önemli fonksiyonlarından biri toplumu düzenlemek amacıyla belirli normlar oluşturmaktır. Bu bağlamda her din inananlarına olaylar karşısında ne şekilde hareket edeceklerine dair belirli davranış modelleri dayatmaktadır (Keskin 2004: 16). Dolayısıyla, dini ve toplumsal kuralların

insan üzerinde yaptırımı söz konusu olduğundan örnekler yüksek gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

Bu dervîş şahâbîler bir zamân bunu *lâzım dutdılar*. (KK/17b,1)

“Bu Hz. Muhammedi görüp onun sohbetinde bulunmuş olanlar bunu (lâilâhe illallah demeyi) gerekli gördüler.” Şeyhoğlu, *Kenzü'l Küberâ*'yı padişahların zulmünden dolayı İslam'ın zarar gördüğünü düşünerek yazmıştır. Metnin bütününde Hz Muhammed'in sözleri ve işleri anlatılmaktadır. Eyleyici içten gelen bir zorunluluk duymaktadır ve duyduğu bu zorunluluk dini sistemlerin tanımladığı kipsel alana dâhil olduğu için yüksek gereklilik olarak sunulmuştur.

3.2.1.2. Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözcükler

Yūsuf'ı Ya' kûb dapa éltseñ gere

Tézrek sen bu işi étsen *gerek* (YZ/1515)

“Onu Yakup'un yanına götürmelisin, hemen dediğimi yapmalısın.” Bu cümleyi Allah Musa peygambere söylemektedir. Konuşurun Allah olması ifadenin yüksek gereklilik olmasını sağlamıştır. Önerme aynı zamanda emir kipliğini de teşkil etmektedir ve “*Tézrek*” kiplik zarfı bunu desteklemektedir. Dolayısıyla hem emir kipliğinde hem de yüksek gereklilik ifadelerinde konuşurun eyleyici üzerinde bir baskı yarattığı ve eyleyiciyi yönlendirdiği aşikârdır.

İndi işâretdür buña ki pâdişâh *elbette gerek ki* kendü saltanatını Allahu Ta' âla hazretinüñ 'a'âsın ve bahşîşin bile ki... (KK/9b,3)

“Padişahın kendi saltanatının, Allah'ın bir lütfu olduğunu bilmesi gerekir.” Buradaki gereklilik ifadesi “*elbette*” kiplik zarfı ile zorunluluk hâlini almıştır.

İslâm pâdişâhına *vâcibdür* ki ol kâferleri İslâm'a da' vet kıla. (KK/40a,7)

“İslam padişahının o kâfirleri İslam’a davet etmesi zorunludur.” Beyitte dini bir konuda yapılması gereken anlatıldığı için önerme, yüksek gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

İndi *zaruretdür elbette* her ki rişvet virür elbette rişvet alır. (KK/68b,5)

“Şimdi elbette rüşvet alıp vermek zorunluluktur.” Anlatıcı burada kadıların rüşvet alıyor olmasından yakınmaktadır. İşlerin yürümesi için rüşvet almanın ya da vermenin zorunlu hâle geldiği anlatılmaktadır. Her ne kadar olumsuz bir durum anlatılsa da önerme, toplum kurallarını tanımlayan toplumsal kipsel alanın içinde yer almaktadır. Nitekim değişen toplumsal düzen vurgulanmaktadır.

Biz ezel esrügüyüz *illā* münebbih *gerek*

Delü kılan bizleri bāde-i hamrā mıdır (KBD/1298,6)

“Biz ezel sarhoşuyuz, mutlaka bir uyarıcı gerek; yoksa bizi deli eden şarap mıdır?” Anlatıcı sarhoşluktan kurtulmak için mutlaka bir uyarıcı kişinin olması gerektiğini ifade etmektedir. Aksi takdirde sarhoşluk hâli devam edecektir. Burada “*illā*”kiplik zarfı ile yüksek gereklilik oluşturulmuştur.

3.2.2. Söz dizimsel Yüksek Gereklilik İşaretleyicileri

3.2.2.1. Söz dizimi- Leksikoloji- Morfoloji Bağlantılı Düşük Gereklilik İşaretleyicileri

3.2.2.1.1. -sA + Şahıs Eki + gerek

Bugün ecel tāmam oldı, *gitsem gerek*. (Ac.M/9a,8)

“Bugün ecel geldi, artık dünyadan ayrılmam gerek.” Beyitte dinî bir konu anlatılmaktadır. İnsanın ölümlü bir varlık olduğu ve ecel gelince her insanın öleceği bilinen bir gerçektir. Aksinin olması söz konusu bile değildir. Dolayısıyla ifade yüksek gereklilik taşımaktadır.

Halife *buyruğudur* ölse *gerekdir*. (FB/211b,8)

“Halife buyruğu olduğu için ölmesi gerekir.” Önermeyi yüksek gereklilik kategorisine dâhil eden “*buyruğı*” kiplik işaretleyicisidir. Nitekim halifenin buyruk vermiş olması eylemin yerine getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yüksek gerekliliğin yanı sıra emir kipliği de işaretlenmektedir.

3.2.2.1.2. Ki’li Birleşik Cümle

Eytdiler kim néce gördüñ düşi sen

Gördüğün düşi *gerek kim eydesin* (YZ/38)

“Nasıl düş gördün? Gördüğün düşü anlatman gerek.” dediler. Yusuf’un kardeşleri onun hizmetine girmek istemedikleri için plân yapmaktadırlar. Yusuf’un düş gördüğünü ve bu düşü Yakup peygamberin yorumladığını duyan kardeşleri Yusuf’a düşünüyü anlatması gerektiğini söylerler. İfadenin yüksek gereklilik olarak nitelendirilmesinin sebebi Yusuf’un yönlendirilmesidir. Yusuf’un kardeşleri onu ortadan kaldırma plânı yaptıkları için işlerin istedikleri gibi yürümesi adına Yusuf üzerinde bir baskı oluşturdıkları düşünülebilir.

Ḳul kimüñsiz siz *gerek kim eydesiz*

Ümmet eyde Ḳul senüñüz Ḳamumuz (YZ/1423)

“Kimin kulu olduğunuzu söylemeniz gerekecek; herkes onun kulu olduğunu söyleyecek.” Burada kıyamette yaşanacak bir durum dile getirilmektedir. Dinî bir konu olduğu için yüksek gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

Suçluyu tutan *gerek kim Ḳınaya*

Suçsuzu Ḳınayan ‘ādil olmaya (YZ/1174)

“Suçluyu yakalayanın cezalandırması gerek; suçsuzu cezalandıran adil olmaz.” Suçlunun cezalandırılması bireyleri suç işlemekten caydırmak için kullanılan toplumsal bir durumdur. Toplumsal durumların insan üzerindeki yaptırımını göz önünde tutularak ifade yüksek gereklilik olarak düşünülmüştür.

4. SONUÇ

1. TT’de emir ve arzu kipliğini işaretleyen yapılardan biri olan geniş zaman eki, ETT’de sadece arzu kipliğini işaretlemektedir. Dolayısıyla ETT döneminde geniş zaman ekinin emir işlevini kazanmadığı söylenebilir.

2. Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmaya başlayan “-mAlı” eki ETT’de yer almamaktadır. Doğal olarak ekin TT’de oluşturduğu gereklilik, arzu, emir ifade alanları da ETT’de başka işaretleyiciler ile temsil edilmektedir.

3. İsteme kipliğinin alt ifade alanı olan rica kipliği TT’de pek çok yapı ile işaretlenmekte iken ETT’de rica kelimesinin yer aldığı bir örnek bulunmaktadır (bk. 1.4.) Söz konusu örnekte de “rica” kelimesi temel anlamıyla kullanılarak rica kipliğinden ziyade arzu kipliğine daha yakın bir görünüm sergilemektedir. Ayrıca günümüzde rica kipliğini işaretleyen “rica et-” kiplik yüklemi ile “lütfen, rica etsem, zahmet olmazsa, istirahat ederim” gibi herhangi bir kiplik işaretleyicisine rastlanmamıştır. Bu durum, dönem eserlerinde anlatılan konuların sınırlı olmasına bağlanabilir. Fakat rica kelimesinin daha sonraki dönemlerde bir nezaket işlevi kazandığı aşikârdır.

4. Elde edilen örneklerde her ne kadar arzu kipliğini işaretleyen “iste- dile-, arzula-” kiplik yüklemelerinin kullanımında belirgin bir fark olmasa da isteği anlatma derecelerinin farklı olduğunu düşünmekteyiz. “Arzula-” ifadesi güçlü bir isteği anlatırken “dile-” zayıf bir isteği ifade etmektedir. “İste-” ise arzulamaktan zayıf fakat dilemekten daha kuvvetli istekleri anlatmaktadır.

5. İsteme, olasılık ve gereklilik kipliklerini işaretleyen yapılar arasında kiplik yüklem, kiplik zarf ve sözler sayıca daha fazladır. Dolayısıyla kiplik yüklem, zarf ve sözlerin kipliği işaretleyen morfolojik ve sözdizimsel yapılara göre daha birincil olduğu söylenebilir.

6. TT’de yer alan Aslan Demir’in (2008) sözdizimsel istek işaretleyicisi olarak tanımladığı eksiltili istek ve emir cümlelerine¹³ taranan eserlerde rastlanmamıştır.

7. ETT’nin sonlarında partisip eki olarak kullanılan ve Osmanlı Türkçesine çekim eki olarak geçen “-AcAk” gelecek zaman eki¹⁴ taranan eserlerde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ekin günümüzde olduğu gibi emir işaretleyicisi olarak kullanımı ETT’de söz konusu değildir. Bu durum, kiplik ifadelerin gelişim yönlerini göstermesi açısından önemlidir. Yani, somuttan soyuta bir geçiş bulunmaktadır. Somut olan morfolojik bir ek zamanla soyut olan kiplik ifade alanını temsil etmeye başlamıştır.

8. İsteme kipliğini oluşturan alt ifade alanlarından biri olan yalvarma kipliği TT’de pek çok şekillerde¹⁵ işaretlenmektedir. ETT’de ise yalvarma kipliği kiplik yüklem ve sözlerle işaretlenmektedir. Bu durum yalvarma ifade alanında kiplik unsurlarının çeşitlenmediğini ve birincil unsurların kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla kiplik öğelerin gelişimindeki temel kavramlardan biri olan dilbilgiselleşme¹⁶ sürecinin başlamadığı söylenebilir.

9. “*Olayı gizlemek için herhalde delilleri ortadan kaldırmış olacak.*” ifadesinde olduğu gibi TT’de olasılık kipliğini işaretleyen “-muş ol-”¹⁷ yapısı taranan eserlerde yer almamaktadır. Dolayısıyla yapının kazandığı işlevi tarihlendirmek için daha sonraki dönem eserlerini incelemek gerekmektedir.

¹³ Eksiltili istek işaretleyicilerine örnek olarak “-Teyze kek... / -Getiriyorum. , -Kapı... / -Tamam, kapatıyorum.” cümleleri verilmiştir. Eksiltili istek cümlelerinin doğru değerlendirilmesinde bağlamın önemli olduğu vurgulanmıştır. “-Teyze kek...” cümlesinin mutfaktan yanık kokusu geldiğinde söylenmesi durumunda uyarı anlamı taşıyabileceği belirtilmiştir (Aslan Demir 2008:138).

¹⁴ Tulum -AcAk gelecek zaman ekinin 17. yüzyıldan sonra kullanılmaya başladığını belirtmektedir (Tulum 2009: 383).

¹⁵ Aslandemir (2008) yalvarma kipliğini işaretleyen yapıları “*Kiplik Sözler + Gönüllük Kipi*”, “*Kiplik Yüklemeler*”, “*Kiplik Sözler + Eksiltili Cümleler*”, “*Art Arda Gelen İstek Cümleleri*” başlıkları altında değerlendirmiştir.

¹⁶ Kerimoğlu dilbilgiselleşmeyi bir dil öğesinin sistemli bir biçimde görev üstlenmesi olarak açıklamaktadır (Kerimoğlu 2011: 148).

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. ASLAN DEMİR, S. (2012) Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri, *Bilig*, S.63, s.11-30.

10. Günümüzde sıkça kullanılan ve muhtemellik kipliğini işaretleyen “*belki*” sözcüğü ETT’de de yer almakla birlikte aynı anlama gelen “*bola ki, bolayki*” sözcükleri de aynı kiplik alanını işaretlemektedir.

11. “*Acaba yarın yağmur yağar mı?*” cümlesini söyleyen konuşurun duruma dair kesin bir bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Burada iki ihtimal söz konusudur: Ya yarın yağmur yağacak ya da yağmayacaktır. Her iki durumun da gerçekleşme olasılığı aynıdır. Dolayısıyla önerme muhtemellik kipliğini temsil etmektedir. Söz konusu önermede yer alan, muhtemellik kipliğini işaretleyen “*Acaba*” kiplik sözü aynı işlevle ETT’de kullanılmaktadır.

12. “*Her canlı mutlaka bir gün ölecek.*” cümlesinde kesinlik kipliğini işaretleyen iki öge bulunmaktadır: Birincisi “*mutlaka*” kiplik sözü, ikincisi “*-AcAk*” gelecek zaman ekidir. Nasıl ki TT’de kesinlik işaretleyen yapılardan biri “*-AcAk*” eki ise, ETT’de “*-IsAr*” gelecek zaman eki ikincil işlev olarak kesinlik kipliğini teşkil etmektedir. Gelecek zaman eki olarak Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımı fazlalaşan “*AcAk*” ekinin bu işlevi örneksime yoluyla “*-IsAr*” ekinden aldığı düşünülebilir.

13. Kesinlik kipliğinde “*elbette, illaki, vallahi, billahi, mutlaka, burhan, delil, nişan, emin ol-, delalet et-*” gibi kiplik işaretleyicileri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra günümüzde sıkça kullanılan ve mutlaka ile aynı anlamda olan “*kesin, kesinlikle*” kiplik zarfları karşımıza çıkmamıştır.

14. TT’de isimlere gelerek onları fiilleştiren ve çekimli fillere eklenebilen “*-Dır / -Dur*” bildirme eki eklendiği kelimeye kesinlik ya da ihtimal anlamı katmaktadır. ETT’de bu durum söz konusudur. Dolayısıyla ekin bu işlevi ne zaman kazandığını belirleyebilmek için daha önceki dönemlerde yazılmış eserlerin incelenmesinin yararlı olabileceğini düşünmekteyiz.

15. Gereklilik kipliğinde TT’de oluşu gibi ETT’de de düşük ve yüksek gerekliliği birbirinden ayırmak mümkündür. ETT’de düşük gerekliliği oluşturmak

için çoğunlukla kiplik yüklem olarak “*gerek*” kelimesi kullanılmıştır. Yüksek gereklilikte ise “*vacip, farz, zaruret,*” vb. kelimeler yer almaktadır. Dikkati çeken nokta, günümüzde yüksek gerekliliği işaretleyen ve sıkça kullanılan “*zorunda ol-*” yapısının karşımıza çıkmamış olmasıdır.

16. “*Ali ödevlerini yapmış olsa gerek.*” cümlesinde “*olsa gerek*” yapısı olasılık kipliğini teşkil etmektedir. Yani, cümle “*Ali'nin ödevleri vardı ve onları büyük ihtimalle yapmıştır, fakat yapmamış da olabilir.*” olarak algılanmaktadır. Burada olasılık kipliğinin mümkünlük ifade alanı oluşmaktadır. Çünkü var olan olası iki durumdan birinin gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Bu olasılığı arttıran yaptırımın söz konusu olmasıdır. ETT’de ise olasılık bildiren “*olsa gerek*” yapısı olasılık anlamıyla yer almamaktadır. Fiillere eklenen “*-sa gerek*” bazı örneklerde gereklilik bazılarında gelecek zamanı anlatma göreviyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Demirtaş (2008) Dede Korkut üzerinden yaptığı inceleme sonucunda ihtimal, tahmin niteliğindeki gerekliliğin “*gerek ol-*” şeklinde oluştuğunu dile getirmektedir.¹⁸ Dolayısıyla “*olsa gerek*” yapısının ETT’den sonraki bir dönemde olasılık anlamını kazandığı söylenebilir. Nitekim Gülsevin de “*olsa gerek*” yapısının yer aldığı örneği gelecek zaman içinde değerlendirmiştir: “*egerçi ol günler dahı uzun olsa gerekdür (MC. 13a.3)*” (Gülsevin 2007: 105)

¹⁸ Örnek olarak “- Eydür: <<Aķıncıların terkisi bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmege gerek olur, a beğler!>> dedi.” vb. örnekler verilmiştir.

KAYNAKÇA

AKALIN, H.Ş. (2004) “Eski Anadolu Türkçesinde Ki’si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine”(Zeynep Korkmaz Armağanı) , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKAR, A. (2010) *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

AKSAN, D. (2003) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARAT, R. R. (1987) *Makaleler, Cilt I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ASLAN DEMİR, S. (2008) *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik – Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayınları.

ASLAN DEMİR, S. (2012) Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş- Zaman Bildirimindeki İşlevleri, *bilig*, S.63, s.11-30.

BANGUOĞLU, T. (2007) *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BELYAEVA- STANDEN, Y. (2002) “The Functional-Pragmatic Field of Possibility in Russian: Meaning and Structure, *Language Sciences*, USA, p. 239-262.

BENZER, A. (2008) *Filde Zaman Görünüş Kip Kiplik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

BYBEE, J.; PERKINS, R.; PAGLIUCA, W. (1994) *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago: University of Chicago Press.

BYBEE, J.; FLEISCHMAN, (1995) *Modality in Grammar and Discourse*, Amsterdam: John Benjamins.

CANPOLAT, M. (1967) "Behcetü'l- Hadâik'ın Dili Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.165-175.

CHUNG, S.; TIMBERLAKE, A. (1985) "Tense, Aspect and Mood" *Typology and Syntactic Description (T. Shopen (ed.)), Vol III*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 202-258.

COATES, J. (1983) *The Semantics of Modal Auxiliaries*, London: Longman.

COATES, J. (1995) "The Expression of Root and Epistemic Possibility in English", *Modality in Grammar and Discourse (J. Bybee vd. (ed))*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, s. 55-66.

CORCU- GÜL, D. (2006) "Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlamsal Yapısı Üzerine", Çotuksöken, Y.; Yalçın N. (Haz.), *20. Ulusal Dilbilim Kurultayı bildirileri içinde*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 101-114.

ÇAKIR, A. (1992) "Türkçede Kiplik", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 3*, s. 383-392.

DEMİR, N. (2003) "Türkçede Gereklilik Kipleri ve Anlamdaşları" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C:I, s.11-22.

DEMİRTAŞ, A. (2008) "Dede Korkut Hikâyelerinde 'Gerek' Kelimesi İle Kurulu Cümleler" *Turkish Studies, Volume 3/1 Winter*, s. 14-21.

DENISON, D. (1993) *English Historical Syntax: Verbal Constructions*, London: Longman.

DEVELİ, H. (1997) "{sA}Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 115-152.

DEVELLİOĞLU, F. (2006) *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİLAÇAR, A. (1971) “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.83-145.

EDİSKUN, H. (1985) *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi- Biçimbilgisi- Cümlebilgisi)*, Ankara: Remzi Kitabevi.

EKER, S. (2002) *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları

EMEKSİZ, Z.E. (2008) “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”, *Dil Dergisi*, S.141, s.55-66.

ERCİLASUN, A.B. (1995) “Türkçede Emir ve Kipi”, *Türk Gramerinin Sorunları I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.61-72.

ERCİLASUN, A.B. (2008) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGİN, M. (2004) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

GENCAN, T. (1979) *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GIVÓN, T. (1994) “Irrealis and The Subjunctive”, *Studies in Language* 18, p.265-337.

GÖKSEL, A.; CELİA, K. (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and Newyork.

GÖLPINARLI, A. (2010) *Yunus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: Derin Yayınları.

GÜLSEVİN, G. (2007) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, G.; BOZ, E. (2004) *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

GÜNŞEN, A. (2010) “Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I (Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği)”, *Turkish Studies, Volume 5/1 Winter*, s. 462-494.

HİRİK, S. (2010) *Eski Uygur Türkçesinde Kiplik*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

JOHANSON, L. (1994) “Türkeitürkische Aspektotempora”, R. Thieroff/J. Ballweg (eds.), *Tense Systems in European Languages*, Tübingen: Linguistische Arbeiten 308, p. 247-266.

KARAHAN, L. (1994) “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 516, s.471-474.

KERİMOĞLU, C. (2011) *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor Kitabevi.

KESKİN, M. (2004) “Din ve Toplum İlişkileri Üzerin Bir Genelleme (A generality Over the Relations Of Religion and Society)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV*, S.2, s. 7-21.

KILIÇ, F. (2004) *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KIRAN, Z; EZİLER A. (2006) *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

KORKMAZ, Z. (1973) “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 17-34.

KORKMAZ, Z. (2005) *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (2010) *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖNİNG, Ç. (1991) “Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri Kavramları Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınları, s. 59-70.

KRATZER, A. (1991) “Modality”, *An International Handbook of Contemporary Research*, p. 639-650.

LYONS, J. (2005) *Linguistic Semantics, An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.

ÖZKAN, M.Ö. (1995) *Türk Dilinin Gelişme Alanlar ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul:1995.

ÖZMEN, M. (2003) “Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimleri Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı*, (Aysu Ata-Mehmet Ölmez), Ankara.

ÖZ ÖZCAN, A. (2008) “Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Olasılık- Tahmin” Bildiren Modal Sözcükler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2253-2261.

PALMER, F. (1990) *Modality and The English Modals*, London: Longman.

PALMER, F. (2001) *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.

PAPAFRAGOU, A. (2000) *Modality: Issues in The Semantics Pragmatics Interface*, Amsterdam- New York: Elsevier Publishing Company.

RENTZSCH, J. (2011) “Modality In The Dede Qorqud Oğuznameleri ”, *Acta Orientalia Academic Scientiarum Hung.*, V. 64, p. 49-70.

SAVRAN, H. (2008) “Türk Dilinde +DIR Bildirme Ekiyle ve +DIR Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri”, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, s. 163-187.

SEBZECİOĞLU, T. (2004) “Türkçede Kip kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, S. 124, s. 18-33.

ŞAHİN, H. (2011) *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TEKİN, Ş. (1974) “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga- Bolga’ Sorunu” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 59-157.

TEKİN, Ş. (1992) “Eski Türkçe”, Türk Dünyası El Kitabı, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Cilt 2, S. A-23, s. 69-120.

TİMURTAŞ, F.K. (2005), *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl Gramer- Metin-Sözlük)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TOKATLI, S. (2005) “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Ki, Kim Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklemediği Görevler”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt 6, S. 1, s. 133-148.

TRAUGOTT, E.C. (2006) “Historical Aspects of Modality”, *The Expression of Modality* (W. Frawley (ed.)). Berlin- Newyork: Mouton de Gruyter, p.107-140.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TULUM, M. (2009) *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

WACH, J. (1995) *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

van der AUWERA, J.; PLUNGIAN, V. (1998) “Modality’s Semantic Map”, *Linguistic Typology*, s. 79-124.

ZİEGELER, D.P. (2006) “Mood and Modality in Grammar” Amsterdam-New York: Elsevier Publishing Company, p.259-267.